EDITURA ARTEMIS
Piața Presei Libere nr. 1, Corp B1, C.P. 120
Cod 71341, BUCUREȘTI
tel/fax: 222 66 61

GEOFFREY TREASURE

RICHELIEU ȘI MAZARIN

Traducere de
ALEXANDRA DIACONU

EDITURA ARTEMIS
BUCUREȘTI, 2001

Redactor: **Mirella Acsente**
Coperta: **Daniel Nicolescu**

© Geoffrey Treasure, *Richelieu and Mazarin*
Routledge, 1998

Toate drepturile asupra prezentei ediții
în limba română aparțin Editurii Artemis

ISBN: 973-566-082-2

Cuprins

Cronologie 6
Introducere 13
1. Două drumuri spre putere 15
2. Slujitori ai regelui 24
3. Problema hughenotă 30
4. Mentalitatea și politica nobililor 36
5. Războiul: o stare de necesitate 43
6. Un absolutism limitat 49
7. Proiecte maritime și comerciale 55
8. Biserica și statul 63
9. Arta ca propagandă 70
10. Lupta pentru securitate 77
11. Mazarin și Fronda 91
12. Triumful lui Mazarin 106
13. Încheierea păcii 113
14. Reputația 126
Glosar 133
Bibliografie suplimentară 139

Cronologie

1585 – Naşterea lui Richelieu (9 septembrie)

1589 – Asasinarea lui Henric III (1 august); urcarea la tron a lui Henric IV

1590 – Moartea tatălui lui Richelieu, François

1594 – Richelieu este admis la Collège de Navarre

1598 – Edictul din Nantes. Pacea de la Vervins între Franţa şi Spania

1602 – Naşterea lui Mazarin (14 iulie)

1607 – Richelieu este uns episcop la Roma

1608 – Richelieu vine la Luçon

1609 – Mazarin intră la Colegiul Iezuit din Roma

1610 – Asasinarea lui Henric IV (14 mai); Ludovic XIII urcă la tron, la vârsta de opt ani; Maria de Medici este regentă

1614 – Tratatul de la Sainte-Menehould între Maria de Medici şi Condé (mai); proclamarea majoratului lui Ludovic XIII (octombrie); deschiderea Stărilor Generale (octombrie)

1615 – Căsătoria Anei de Austria cu Ludovic XIII (noiembrie)

1616 – Pacea de la Loudun între Ludovic XIII şi Condé (mai); Richelieu devine ministru (noiembrie)

1617 – Concini este asasinat (aprilie); Luynes devine ministru-favorit

1618 – Richelieu este exilat la Avignon (aprilie); revolta din Boemia marchează începutul Războiului de 30 de Ani (mai); este publicată *Instruction du Chrétien* a lui Richelieu

1619 – Primul război între Maria de Medici şi Ludovic XIII (februarie–aprilie)

1620 – Al doilea război între Maria şi Ludovic; Pacea de la Angers (august); Mazarin stă în Spania (până în 1622)

1621 – Urcarea la tron a lui Filip IV al Spaniei; Olivares este prim-ministru; sfârşitul Armistiţiului de doisprezece ani între Spania şi Provinciile Unite; moartea lui Luynes în campania împotriva hughenoţilor (decembrie)

1622 – Richelieu devine cardinal (septembrie) şi *proviseur* al Sorbonei; Pacea de la Montpellier pune capăt războiului hughenot (octombrie)

1624 – Richelieu intră în Consiliul de Stat (aprilie); La Vieuville este demis din funcţie, Richelieu devine prim-ministru (august); armata franco-elveţiană izgoneşte garnizoanele papale din Valtellina (noiembrie)

1625 – Mazarin este numit căpitan în armata papală

1626 – Tratatul de la Monçon dintre Franţa şi Spania (martie); execuţia lui Chalais (august); Adunarea Notabililor; planul de reformă al lui Richelieu (decembrie)

1627 – Începe asediul din La Rochelle (septembrie); moartea ducelui de Mantova; Nevers revendică dreptul la succesiune

1628 – Mazarin devine secretarul nunțiului papal Gian-Francesco Saccheti; capitularea orașului La Rochelle (octombrie)

1629 – *Code Michau*; francezii invadează Piemontul (martie); „Edictul de favoare“ de la Alès (iunie)

1630 – Richelieu îl întâlnește pe Mazarin la Lyon (ianuarie); fortăreța Pinerolo este capturată de francezi (martie); memorandumul lui Richelieu la politica italiană (aprilie); îmbolnăvirea lui Ludovic XIII (septembrie); Tratatul de la Regensburg (octombrie); Mazarin încheie Armistițiul de la Casale (octombrie); „Ziua Păcălelilor“ și căderea lui Marillac (noiembrie)

1631 – Prima vizită a lui Mazarin la Paris (ianuarie-februarie); Tratatul de la Bärwalde între Franța și Suedia (ianuarie); apare *Gazette* a lui Renaudot; victoria suedeză de la Breitenfeld (septembrie); Richelieu trece de la rangul de *seigneur* la cel de *duc et pair*

1632 – Tratatul de la Vic între Franța și Lorena (ianuarie); a doua ședere a lui Mazarin la Paris (aprilie-iulie); revolta lui Orléans și Montmorency; execuția lui Montmorency (octombrie); moartea lui Gustav la Lützen (noiembrie)

1633 – Liga de la Heilbronn între Suedia și Germania; Franța ocupă Lorena (septembrie)

1634 – Papa Urban VIII îl numește pe Mazarin responsabilul negocierilor franco-italiene; acesta vine la

Paris în calitate de nunțiu papal extraordinar (noiembrie); înfrângerea Suediei la Nördlingen (septembrie)

1635 – Fondarea Academiei Franceze (ianuarie); Franța declară război Spaniei (mai)

1636 – Mazarin este rechemat, mai întâi la Avignon, apoi la Roma; pierderea orașului Corbie (august); răscoalele *Croquants*

1637 – Înfrângerea *croquants*-ilor la La Sauvetât (iunie)

1638 – Nașterea viitorului Ludovic XIV (5 septembrie); moartea Părintelui Joseph (decembrie); Bernhard de Saxe-Weimar capturează Breisach-ul (decembrie)

1639 – Revolta *Nu-pieds* (iulie); Mazarin părăsește Roma pentru a se stabili în Franța (decembrie)

1640 – Moartea lui Bernhard de Saxe-Weimar (iulie); francezii ocupă Arras-ul (august); revolta catalană (iunie); revolta portugheză (decembrie)

1641 – Un edict interzice Parlamentului* să intervină în afacerile statului (februarie); înfrângerea și moartea lui Soissons la La Marfée (iulie); Mazarin este numit cardinal (decembrie)

1642 – Francezii ocupă Perpignan-ul (septembrie); execuția lui Cinq-Mars (septembrie); moartea lui Richelieu (4 decembrie); intrarea lui Mazarin în Consiliul Regal

1643 – Mazarin devine nașul Delfinului, viitorul Ludovic XIV; moartea lui Ludovic XIII – urcarea la tron a lui Ludovic XIV (14 mai); Parlamentul răstoarnă aranjamentele lui Ludovic XIII pentru Consiliul de regenţă; regina Ana devine singura regentă şi îl alege pe Mazarin prim-ministru (18 mai); victoria francezilor la Rocroi (19 mai); *Cabale des Importants* – întemniţarea lui Beaufort (septembrie, până în 1648); Arnauld publică *De la Fréquente Communion*

---

* În original în limba franceză, *Parlement*. Vezi Glosarul, p. 133.

1644 – Impunerea taxei *toisé* (martie); Turenne îi învinge pe bavarezi la Freiburg (iulie); deschiderea Congresului de la Münster (decembrie)

1645 – Suedezii îi înving pe Imperiali la Jankau (februarie); Turenne şi Condé îi înving pe Imperiali într-o a doua bătălie la Nördlingen (iulie); Tratatul de la Copenhaga dintre Suedia şi Danemarca – accesul în Marea Baltică pentru comercianţii francezi (noiembrie) ; *lit de justice* (septembrie) – lărgirea disputei dintre Coroană şi Parlament referitoare la taxe şi crearea de noi funcţii

1646 – Coroana impune un impozit pe bunurile care intră în Paris (septembrie)

1647 – Tratatul de la Ulm între Bavaria şi Franţa (martie); revoltele populare întrerup campaniile franceze

1648 – Tratatul de la Münster între Spania şi Provinciile Unite (ianuarie); *lit de justice* – sfidarea lui Omer Talon (ianuarie); *arrêt d'union* al Parlamentului (mai) urmat de întrunirea *Chambre Saint Louis*; bătălia de la Lens: Condé învinge Spania (august); arestarea lui Blancmesnil şi Broussel (26 august) şi baricadele din Paris; Tratatele de la Münster şi Osnabrück sunt urmate de Pacea din Westfalia (octombrie); Declaraţia de la Saint-Germain (octombrie)

1649 – Execuţia lui Carol I (ianuarie); asediul Parisului (ianuarie–aprilie); Tratatul de la Rueil pune capăt primei Fronde (aprilie); conflictele provinciale continuă: războiul civil din Guyenne (începe în martie) – Alais atacă parlamentul din Aix (iulie)

1650 – Arestarea prinţilor (ianuarie) – urmează „Războiul Prinţilor"; Gondi cere punerea în libertate a prinţilor (decembrie)

1651 – Eliberarea prinţilor (ianuarie); Mazarin pleacă în exil (februarie); Condé se desparte de Gondi şi de rebeli (august); majoratul lui Ludovic XIV (septembrie); Châteauneuf devine prim-ministru; Turenne revine în slujba Coroanei

1652 – Revenirea lui Mazarin (ianuarie); Châteauneuf este demis, Gondi devine cardinal (titlu, de Retz – februarie); bătălia de la Bléneau – Condé învinge armata regală şi intră în Paris (aprilie); Mazarin le mulţumeşte hughenoţilor pentru loialitate (mai); bătălia din Faubourg St. Antoine (iulie); lovitura *Orméiste* în Bordeaux (9 iulie); francezii sunt izgoniţi din Catalonia; al doilea exil al lui Mazarin (august); Ludovic XIV recuperează Parisul (octombrie); arestarea lui Retz (decembrie)

1653 – Revenirea lui Mazarin (februarie); Condé se alătură spaniolilor în Flandra; oraşul Bordeaux se supune Coroanei (august); Fouquet este numit *surintendant*; papa Innocentiu X declară eretice „Cele Cinci Precepte" janseniste

1654 – Încoronarea lui Ludovic XIV; Retz evadează din închisoare (august); Turenne eliberează Arras-ul (august)

1655 – Ludovic interzice Parlamentului să blocheze edictele regale; Tratatul comercial al lui Mazarin cu Cromwell, mai târziu (martie 1657) extins la o alianţă militară

1656 – Spania încheie o alianţă cu exilatul Carol II; prima dintre *Lettres provinciales* ale lui Pascal; un *lit de justice* asigură înregistrarea bulei papale

1657 – Ferdinand III moare, Leopold este ales împărat. „Conspiraţiile din codri" ale nobililor (în vară)

1658 – Bătălia de la Dunes (iunie) – Turenne, împreună cu englezii, învinge Spania (şi pe Condé); portughezii îi înfrâng pe spanioli la Elvas; tratatul dintre Franţa şi Brandenburg; Liga de la Rin (august)

1659 – Ludovic XIV renunţă la Maria Mancini; Pacea din Pirinei dintre Franţa şi Spania (noiembrie)

1660 – Ludovic XIV se căsătoreşte cu Maria Teresa, infanta Spaniei (iunie)

1661 – Mazarin moare (9 martie)

Introducere

Cardinalul Richelieu l-a întâlnit pentru prima dată pe tânărul diplomat italian Giulio Mazarini la Lyon, pe 29 ianuarie 1630. Misiunea acestuia din urmă era să explice faptul că superiorul său, papa, dorea pacea în nordul Italiei. Cea mai importantă preocupare a lui Richelieu era să-şi consolideze poziţia în ţară şi să profite de disputa pentru succesiunea tronului de la Mantova, trimiţând garnizoane franceze de-a lungul Alpilor. Treisprezece ani mai târziu, Mazarin îi lua locul la masa Consiliului Regal francez. Pe patul de moarte, Richelieu nu îşi declarase în mod expres dorinţa ca Mazarin – aşa cum deja îl numeau la acea vreme francezii – să-i urmeze ca prim-ministru, dar îl recomandase regelui ca fiind omul cel mai potrivit să continue calea diplomatică trasată de el până atunci. Richelieu nu avea de unde să ştie că Mazarin va ocupa această funcţie timp de optsprezece ani şi nici că îşi va îndeplini sarcinile cu un succes ce va depăşi aşteptările, impunând întâietatea Franţei în Europa.

Regimul cardinalilor (1624–1661) a avut un mare impact asupra guvernului şi societăţii franceze. A existat o continuitate esenţială atât în politica externă, cât şi în cea internă. Fronda a produs o ruptură care, în timp, s-a adâncit sau s-a micşorat; dar eşecul acestei mişcări a întărit tendinţa spre absolutism şi i-a consolidat principiile. Relaţia dezvoltată între politicianul matur şi tânărul diplomat s-a bazat pe un respect reciproc. Şi totuşi, diferenţele dintre cei doi sunt izbitoare. Dacă impresionanta ascensiune către putere a lui Richelieu poate fi justificată, în fiecare etapă a sa, prin tradiţia de familie şi abilitatea personală, cea a lui Mazarin pare să aibă la bază un spirit de aventură, o întâmplare în care, la fiecare pas, omul sfidează şansa. Acest studiu se va concentra asupra modurilor în care Richelieu şi Mazarin şi-au înţeles rolurile şi şi-au exercitat puterea, şi asupra felului în care au folosit această putere. În orice caz, pentru o mai bună înţelegere, cartea trebuie să înceapă cu prezentarea primilor ani ai carierei lor şi a drumurilor lor diferite spre putere.

1. Două drumuri spre putere

Armand Jean du Plessis de Richelieu s-a născut în 1585. Doi dintre naşii săi erau mareşali ai Franţei. François, tatăl său, a fost Mare Magistrat la curtea lui Henric III din 1578 până la moartea acestuia, în 1589, cu mari responsabilităţi politice şi administrative. Fiind mai mult omul regelui decât *dévot*, l-a slujit apoi pe Henric IV şi a luptat cu dârzenie de partea lui. Mama lui Richelieu, Suzanne de la Porte, provenea dintr-o renumită familie de avocaţi. Un unchi de-al lui Richelieu a fost un distins militar, altul, Antoine „Călugărul", un destrăbălat şi un sălbatic notoriu. Tradiţia familiei lui Richelieu era întemeiată pe nobilitate şi servicii aduse curţii, pe armată, finanţe, secretariat şi magistratură; violenţa îngăduită de anii de război civil trezea amintiri neplăcute. François a murit în 1590, lăsându-şi marile afaceri încurcate, o proprietate înglodată în datorii şi un modest castel la Richelieu, unde Armand Jean şi-a petrecut primii ani din viaţă. După 1594, Richelieu a învăţat la Paris, iar vacanţele şi le-a petrecut la Poitou. Fiind al treilea fiu al familiei, era de aşteptat ca el să urmeze o carieră militară. De aceea, după Collège de Navarre, el a optat pentru academia lui Antoine de Pluvinel, pe atunci la modă, pentru a-şi însuşi artele marţiale. Dar când episcopia Luçon a rămas vacantă şi fratele său Alphonse şi-a pierdut drepturile devenind călugăr (1602), el a fost de acord să renunţe la sabie pentru mitră.

Richelieu îşi dovedise deja capacitatea intelectuală. Acum îşi arăta puterea de a-şi concentra ambiţia şi disciplina interioară care îl vor deosebi de ceilalţi. S-a întors la Collège de Navarre şi a început un studiu intensiv de teologie şi filosofie. Deoarece nu atinsese încă vârsta canonică, s-a dus la Roma pentru dispensa religioasă (1607) şi a impresionat autorităţile prin erudiţia şi talentul său oratoric. Luçon-ul aparţinea familiei Richelieu din 1854, dar el a fost primul episcop care a locuit acolo. A petrecut la Luçon doar cinci ani (1608–1613 şi câteva luni în 1617), dar a avut un mare impact asupra vieţii eparhiei. A restaurat catedrala aproape ruinată, a vizitat parohiile, a impus reguli stricte în conduita clerului, a înfiinţat sinoduri diecezane, a fondat un seminar, i-a invitat la Luçon pe călugării capucini pentru a pune bazele unui azil, s-a străduit să îmbunătăţească relaţiile cu membrii capitulului Catedralei şi a alcătuit un catehism care i-a anticipat mult mai ambiţioasa lucrare *Instruction du Chrétien* (1618). Fiind un îndârjit conservator în spiritul Conciliului de la Trento, este posibil ca la început el să se fi gândit mai mult la o promovare în ierarhia bisericească decât la obţinerea unei funcţii politice. Ceea ce l-a adus direct pe primele trepte ale politicii a fost contextul anarhic ce a urmat asasinării lui Henric IV şi a caracterizat minoratul lui Ludovic XIII sub regenţa mamei sale, Maria de Medici.

Franţa avea nevoie de Stările Generale. Ele au apărut în 1614. Richelieu a fost ales deputatul Primei Stări (ecleziastice). Prin influenţa Mariei şi cu sprijinul diplomatului-savant cardinalul du Perron, el a fost ales să vorbească în numele Bisericii la sesiunea de închidere. Mesajul său a fost direct şi oportun: clerul trebuie să aibă un rol în conducerea regatului. Cu cât *les grands* – îndeosebi Guise, urmaşul tradiţiei Ligii, Rohan, conducătorul hughenoţilor, Vendôme, fratele vitreg al regelui, şi Condé, vărul său, cel mai important şi cel mai pretenţios dintre toţi – insistau mai mult asupra revendicărilor lor, cu atât îşi dovedeau incompetenţa pentru cea mai înaltă funcţie. În tratate succesive, precum cel de la Loudun, din mai 1616, ei şi-au exploatat abilitatea de a se tocmi şi au sărăcit Vistieria regală. Ceea ce l-a îndemnat pe Richelieu să rişte prin cultivarea relaţiei cu favoritul Mariei, florentinul Concino Concini, a fost înţeleptul său instinct politic şi, de asemenea, dorinţa sa de a profita de o mare şansă.

Richelieu a fost desemnat *aumônier* al Anei de Austria, soţia spaniolă a lui Ludovic XIII. Dar nici această funcţie strategică, nici sprijinul mamei lui Ludovic nu l-au ridicat în ochii regelui adolescent. În noiembrie 1616, a fost numit Secretar de Stat cu responsabilităţi deosebite în afacerile externe şi în caz de război. Când, în aprilie anul următor, o lovitură de palat l-a răsturnat din funcţie pe Concini, tânărul episcop şi-a pierdut slujba. Confruntat cu prejudecăţile regelui şi cu ostilitatea ministrului său favorit, ducele de Luynes, el a trebuit să accepte exilul şi s-a retras la Luçon, apoi la Avignon. I-a trebuit multă răbdare şi o atenţie asiduă la interesele Mariei pentru a-şi reface şansa politică: totul depindea de poziţia reginei-mamă şi de sprijinul pe care ea putea să-l obţină pentru el de la nobilii apropiaţi ei. Medierile dintre Maria şi guvern, care au dus, în 1616, la semnarea „Tratatului" de la Angoulême şi reconcilierea dintre mamă şi fiu ce a urmat acestui tratat, i-au asigurat lui Richelieu baza de care avea nevoie.

Richelieu îşi construia o reputaţie impresionantă, *„tout puissant dans son esprit"*, cum îl descria unul dintre contemporani. În mod constant, el stabilea contacte şi îşi construia acea *clientèle* fără de care nu ar fi putut aspira la înalta funcţie. Familia şi prietenii au avut şi ei un rol important. Sora sa Nicole era măritată cu Urbain de Brézé, viitorul guvernator de Anjou. Familia Bouthillier şi călugărul capucin Joseph du Tremblay l-au susţinut cu un devotament demn de forţa personalităţii sale. El a adus cu sine ideea de fidelitate – familială, regională şi feudală –, care putea să dezvolte între oameni un sentiment de loialitate mai presus de motivele primare ale ambiţiei şi ale răsplăţii materiale: din acest punct de vedere, Richelieu a fost un bun fiu al Poitou-ului. El a fost de asemenea influenţat de teama sa de izolare. În 1618, soţia şi singurul fiu al fratelui său Henri au murit, iar în 1619 Henri a fost ucis într-un duel. Dacă familia sa avea sau nu să fie „importantă" (o temă frecventă în corespondenţele sale) depindea acum doar de el.

În cursul acestor ani, el a trebuit să păstreze un echilibru între *dévots*, cum ar fi oratorianul Bérulle, care aştepta de la el să sporească influenţa Bisericii, şi *politiques*, îngrijoraţi de creşterea puterii Habsburgilor; astfel, el a fost precaut în declaraţiile sale politice. În orice caz, a fost conştient încă de la început de importanţa propagandei. „Naţiunea politică" – femeile şi bărbaţii francezi preocupaţi de problemele Bisericii şi ale statului – nu era foarte numeroasă, dar crea climatul de opinie în care trebuia să lucreze un om de stat. Aparent, el a păstrat o distanţă faţă de *politiques*, dar conducătorul acestora, publicistul François Fancan, a recrutat şi alţi scriitori în sprijinul lui Richelieu, a

dezbătut cu el diferite probleme în mod regulat şi a scris pamflete virulente, pe un puternic ton antispaniol. „Ascultând mult", după cum scria în *Testamentul* său, Richelieu aduna deja informaţii, studia predicile şi pamfletele contemporane şi urmărea opinia publică. Poate că, fără să-i recunoască latura pozitivă, Ludovic XIII a sesizat acest aspect, tot aşa cum a sesizat şi apropierea dintre Richelieu şi regina-mamă, şi i-a spus lui Luynes: „Iată un om cu două feţe". Luynes era total împotriva lui Richelieu, şi de aceea moartea ministrului favorit în timpul asediului de la Montauban, din decembrie 1621, a fost un eveniment fericit pentru Richelieu.

Când Richelieu a devenit cardinal (1622), această numire a însemnat mai mult decât o promovare în ierarhia bisericească. El şi-a câştigat un dublu statut: reprezentantul principal al intereselor Bisericii şi reprezentantul principal, din punctul de vedere al Romei, în formularea politicii regale care afecta Biserica. Funcţia de cardinal îi va spori importanţa când va reintra în Consiliul Regal. Între timp, îşi putea permite să aştepte ca miniştrii să facă greşeli. De la căderea lui Sully (1611), nici un alt ministru nu dovedise abilitatea sa. Villeroi era mai mult curtean decât politician, Sillery era în esenţă un birocrat. Moartea lui Luynes lăsase un vid de putere. În ianuarie 1623, La Vieuville, competent în domeniul finanţelor şi cu ambiţia de a ajunge la controlul politic deplin, a încercat să se apropie de regina-mamă; dar ea avea propriul său plan. În aprilie 1624, Richelieu a fost primit în Consiliu. La Vieuville a intrat în conflict cu Ludovic şi cu Maria şi a şovăit între cele două politici, apoi, în august, a decis să demisioneze. Ludovic a ordonat să fie arestat şi i-a propus lui Richelieu să preia funcţia de prim-ministru.

dintre mamă şi fiu ce a urmat acestui tratat, i-au asigurat lui Richelieu baza de care avea nevoie.

Richelieu îşi construia o reputaţie impresionantă, *„tout puissant dans son esprit*“, cum îl descria unul dintre contemporani. În mod constant, el stabilea contacte şi îşi construia acea *clientèle* fără de care nu ar fi putut aspira la înalta funcţie. Familia şi prietenii au avut şi ei un rol important. Sora sa Nicole era măritată cu Urbain de Brézé, viitorul guvernator de Anjou. Familia Bouthillier şi călugărul capucin Joseph du Tremblay l-au susţinut cu un devotament demn de forţa personalităţii sale. El a adus cu sine ideea de fidelitate – familială, regională şi feudală –, care putea să dezvolte între oameni un sentiment de loialitate mai presus de motivele primare ale ambiţiei şi ale răsplăţii materiale: din acest punct de vedere, Richelieu a fost un bun fiu al Poitou-ului. El a fost de asemenea influenţat de teama sa de izolare. În 1618, soţia şi singurul fiu al fratelui său Henri au murit, iar în 1619 Henri a fost ucis într-un duel. Dacă familia sa avea sau nu să fie „importantă“ (o temă frecventă în corespondenţele sale) depindea acum doar de el.

În cursul acestor ani, el a trebuit să păstreze un echilibru între *dévots*, cum ar fi oratorianul Bérulle, care aştepta de la el să sporească influenţa Bisericii, şi *politiques*, îngrijoraţi de creşterea puterii Habsburgilor; astfel, el a fost precaut în declaraţiile sale politice. În orice caz, a fost conştient încă de la început de importanţa propagandei. „Naţiunea politică“ – femeile şi bărbaţii francezi preocupaţi de problemele Bisericii şi ale statului – nu era foarte numeroasă, dar crea climatul de opinie în care trebuia să lucreze un om de stat. Aparent, el a păstrat o distanţă faţă de *politiques*, dar conducătorul acestora, publicistul François Fancan, a recrutat şi alţi scriitori în sprijinul lui Richelieu, a

dezbătut cu el diferite probleme în mod regulat şi a scris pamflete virulente, pe un puternic ton antispaniol. „Ascultând mult“, după cum scria în *Testamentul* său, Richelieu aduna deja informaţii, studia predicile şi pamfletele contemporane şi urmărea opinia publică. Poate că, fără să-i recunoască latura pozitivă, Ludovic XIII a sesizat acest aspect, tot aşa cum a sesizat şi apropierea dintre Richelieu şi regina-mamă, şi i-a spus lui Luynes: „Iată un om cu două feţe“. Luynes era total împotriva lui Richelieu, şi de aceea moartea ministrului favorit în timpul asediului de la Montauban, din decembrie 1621, a fost un eveniment fericit pentru Richelieu.

Când Richelieu a devenit cardinal (1622), această numire a însemnat mai mult decât o promovare în ierarhia bisericească. El şi-a câştigat un dublu statut: reprezentantul principal al intereselor Bisericii şi reprezentantul principal, din punctul de vedere al Romei, în formularea politicii regale care afecta Biserica. Funcţia de cardinal îi va spori importanţa când va reintra în Consiliul Regal. Între timp, îşi putea permite să aştepte ca miniştrii să facă greşeli. De la căderea lui Sully (1611), nici un alt ministru nu dovedise abilitatea sa. Villeroi era mai mult curtean decât politician, Sillery era în esenţă un birocrat. Moartea lui Luynes lăsase un vid de putere. În ianuarie 1623, La Vieuville, competent în domeniul finanţelor şi cu ambiţia de a ajunge la controlul politic deplin, a încercat să se apropie de regina-mamă; dar ea avea propriul său plan. În aprilie 1624, Richelieu a fost primit în Consiliu. La Vieuville a intrat în conflict cu Ludovic şi cu Maria şi a şovăit între cele două politici, apoi, în august, a decis să demisioneze. Ludovic a ordonat să fie arestat şi i-a propus lui Richelieu să preia funcţia de prim-ministru.

În cele din urmă, cea mai impresionantă este tenacitatea lui Richelieu pentru a obţine influenţa şi puterea, precum şi spiritul său autoritar care putea acum să capete o formă deplină de expresie. Soarta lui Vieuville a dobândit semnificaţia unei lecţii; el îşi asumase rolul de prim-ministru, dar fără aranjamentele politice necesare care să-i asigure o guvernare efectivă. Experienţa variată a lui Richelieu l-a determinat să accepte ceea ce Bergin numeşte „aritmetica politică a epocii lui Concini şi Luynes", să realizeze faptul că puterea efectivă trebuie să aibă, pe lângă funcţii şi proprietăţi, o bază defensibilă, cu mari resurse şi aliaţi puternici: acesta era spiritul unei *place de sûreté*, produsul, ca şi pentru hughenoţi, al brutalelor războaie civile. Richelieu învăţase atât de multe despre hazardul şi obstacolele ascensiunii la putere încât şi-a păstrat pentru scrierile sale logica şi claritatea gândirii, atât de importante pentru el ca intelectual. El se va dovedi empiric în formularea politicii sale şi selectiv cu precauţie în aplicarea ei.

Giulio Mazarini s-a născut în iulie 1602. Era primul fiu al Hortensiei Bufalini, care provenea dintr-o familie de nobili din Umbria. Tatăl său, Pietro, era sicilian prin naştere, dar roman prin cariera şi preocupările sale. Era majordomul celebrei familii Colonna. Un unchi al lui Mazarin era un vestit iezuit, şi Giulio şi-a primit educaţia la Colegiul Iezuit din Roma, unde i-au fost remarcate „tăria de caracter, calităţile şi buna creştere". El a fost ales pentru a fi promovat, dar nu ca iezuit, ci în diplomaţie. Era primit cu încredere în familiile patriciene, şi a plecat în Spania în calitate de profesor însoţitor al lui Girolamo Colonna. Şi mai important este faptul că el a fost susţinut de fraţii Barberini, Francesco şi Antonio, nepoţi şi miniştri ai lui Matteo Barberini, care, în 1623, a devenit papa Urban VIII.

Relaţiile au fost uneori încordate, mai ales după 1631, când Francesco a venit să-l vadă pe Mazarini ca trimis al Franţei, dar devotamentul lui Mazarini faţă de interesele cardinalului Antonio, un susţinător generos al artelor, se va dovedi nepreţuit.

Propăşirea catolicismului în Germania era binevenită pentru Roma. Dominaţia spaniolă asupra Italiei de Nord era însă o altă problemă. Obiectivul diplomaţiei papale era păstrarea unui echilibru între Bourboni şi Habsburgi. În anii 1620, acest echilibru implica luarea unor măsuri pentru a limita dominaţia Habsburgilor, deoarece aceştia au avut numai succese în primul deceniu al perioadei ce va fi cunoscută sub numele de „Războiul de 30 de Ani". În acest climat şi-a câştigat Mazarini experienţa din lumea politică. Gian-Francesco Saccheti, reprezentantul papei, i-a acordat lui Mazarini gradul de ofiţer în regimentul însărcinat să apere trecătoarea Valtellina. Tot familiei Saccheti i-a datorat Mazarini şi creşterea constantă a reputaţiei sale prin primirea unor misiuni speciale în cadrul legaţiei papale, moment care va fi decisiv pentru cariera sa. În 1629 i s-au acordat puteri depline pentru tratativele cu generalii spanioli şi francezi care îi reprezentau pe conducătorii politici Olivares şi Richelieu. Lovitura de teatru prin care, în octombrie 1630, a dezamorsat o luptă iminentă, agitând în faţa armatelor inamice textul care mai târziu s-a materializat în Tratatul de la Cherasco, i-a adus lui Mazarini renumele european.

Cu toate că, în acel moment, cariera lui Mazarini era sprijinită de venitul său de canonic, un dar pe care papa îl oferea de obicei agenţilor săi favoriţi, Mazarini era încă în esenţă un cavaler elegant. Înfăţişarea sa plăcută şi purtarea curtenitoare l-au făcut irezistibil când îndatoririle sale l-au purtat la curţile Franţei şi a Savoiei. În 1634, când a mers prima oară la Paris, în calitate de nunţiu papal, Mazarini a fost considerat în Spania ca un complice al lui Richelieu. Misiunea încredinţată de papă consta în pregătirea terenului pentru un acord general de pace. Campaniile victorioase ale lui Gustav Adolf, subvenţionate de Richelieu, dezechilibraseră balanţa puterii. Astfel, misiunile sale, în numele lui Richelieu, de a rezolva problemele din principatele nesigure din punct de vedere strategic, Savoia şi Lorena, au stârnit ostilitatea Madridului şi răceala Romei, ceea ce a dus în 1636 la mutarea temporară a lui Mazarini în oraşul papal Avignon. Acesta a fost un moment singular de disperare pentru bărbatul ambiţios şi deosebit de ingenios.

În decembrie 1638, după moartea agentului şi confidentului lui Richelieu, Părintele Joseph, cardinalul a avut nevoie de un om căruia să-i încredinţeze misiunile diplomatice care cereau subtilitate şi tact. Aceste calităţi îi erau necesare în anii premergători angajamentului final în slujba Franţei, când de fapt slujea doi conducători şi orice mişcare greşită l-ar fi putut arunca în dizgraţie sau în anonimat. Papa era indignat de alierea lui Richelieu cu puterile protestante şi presat de criticii *dévots* ai lui Richelieu să oprească ascensiunea lui Mazarini. Dar în condiţiile în care armatele Habsburgilor pierdeau teren şi pacea era tot mai necesară, el şi-a dat seama că nu-şi putea permite să intre în conflict cu regele francez. Astfel, în ianuarie 1639, el a acceptat cererea lui Ludovic ca Mazarini să fie numit cardinal.

În decembrie 1639, când a putut da curs invitaţiei oficiale de a veni în Franţa, Mazarin – cum îl vom numi de acum înainte – cunoştea scena diplomaţiei mai bine ca oricine. Dovedise că putea să fie la fel de bun ca şi generalii veterani, că putea să întreţină relaţii prin serviciile făcute şi prin daruri oportune, să-i slujească pe conducători şi să câştige prieteni în maniera necesară. Curând, avea să-şi dispute autoritatea cu oameni ca Chavigny, *créature* a lui Richelieu şi expert în afacerile externe. Între timp, îl va transforma pe Chavigny într-un aliat al său. Tot în decursul acestor ani va câştiga sprijinul Anei de Austria, soţia spaniolă a lui Ludovic XIII, pe care Richelieu o ţinuse sub strictă supraveghere din cauza simpatiei ei pentru *dévots*.

Din ce în ce mai slăbit, acţionând neobosit pentru înfrângerea Spaniei, Richelieu l-a mai ironizat uneori pe curtenitorul italian, dar s-a convins de valoarea lui şi a ajuns să-l considere indispensabil. În ultimele sale luni de viaţă, cînd Mazarin şi-a arătat grija plină de compasiune faţă de el, aparent lipsită de interes, naturală, această prietenie atât de importantă s-a cimentat. Pe când participa ca martor la citirea testamentului lui Richelieu, Mazarin ştia deja ce averi uriaşe şi ce influenţă poate câştiga un om care acţiona în numele suveranului. În acţiunile care au urmat morţii lui Richelieu (decembrie 1642), el s-a dovedit un bun cunoscător al mecanismelor puterii. Richelieu îl recomandase pe Mazarin pentru a fi admis în Consiliu. Poate că l-a văzut jucând un rol important în negocierile de pace; dar este puţin probabil să-l fi văzut ca prim-ministru. În calitate de cardinal, Mazarin, precum Richelieu înaintea lui, putea pretinde un loc important în Consiliu. Ca un consilier aparent dezinteresat, el putea jongla cu suspiciunea regelui faţă de orice ministru care ar fi încercat să domine. Astfel, a provocat căderea ministrului de război Sublet de Noyers şi izolarea lui Chavigny, iar la moartea regelui (mai 1643) se bucura îndeajuns de sprijinul Anei pentru a ocupa primul loc în ierarhie.

2. Slujitori ai regelui

În calitate de prim-ministru, Richelieu, ca și Mazarin după el, și-a exercitat puterea în numele regelui. Suveranitatea era regală, indivizibilă și absolută. În tratatul său *De la Souveraineté du Roy* (1612), Le Bret îl așază pe rege pe soclul Dreptului Divin: primind autoritatea de la Dumnezeu, fără intermediere, el este responsabil doar în fața Lui. Nici un ministru, nici o curte, nici măcar Parlamentul nu poate dispune decât de o putere delegată. „Suveranitatea este la fel de divizibilă ca și un punct geometric." Le Bret era un jurist erudit; urmându-l pe Bodin, l-a anticipat pe Bossuet. A fost, de asemenea, unul dintre apropiații lui Richelieu, ajutându-l în multe misiuni și în procese speciale, cum ar fi acela în care Louis de Marillac a fost condamnat la moarte. De aceea, devine și mai interesantă puternica sa aversiune față de despotism: după părerea lui, regele trebuie să-și exercite puterea cu moderație. Le Bret preconiza cooperarea între regi, curțile regale și Stări, cerută de interesul comun. Dacă aceasta a fost vocea conducătorului său, la fel a fost și conceptul său de *lèse-majesté*, care îmbracă trei forme: defăimarea regelui, atacurile la viața sa și conspirația împotriva statului.

Deoarece ministeriatul lui Richelieu era amenințat de comploturi, iar propaganda sa era contestată de critici ostili ca Mathieu de Morgues, cardinalului însuși i s-au adus mari laude. Silhon, în *Ministre d'État* (1631), l-a dat ca exemplu pentru virtuțile unui ministru ideal. Ludovic XIII a fost ales de Dumnezeu pentru a-l reprezenta puterea și pentru a aduce armonia pe pământ. Ministrul său, implicit participând la însărcinarea divină, cu o inteligență supremă, virtuos și drept, nu putea fi constrâns de standarde morale obișnuite în ceea ce privește apărarea regatului de inamici interni sau străini. Cu cât scopul era mai înalt, cu atât mijloacele erau mai permisibile și nici un scop nu putea fi mai presus de slujirea reprezentantului lui Dumnezeu pe pământ. Acesta era temeiul teoretic al tribunalelor speciale, al întemnițărilor arbitrare, al spionajului, al înșelătoriilor diplomatice, toate acestea rămânând la aprecierea judecății personale a ministrului, conform acestei concepții asupra drepturilor și puterii sale. În practică, Richelieu a avut grijă să se asigure că deciziile sale majore au primit aprobarea regelui.

Chiar și atunci când locul său era luat de cancelar, teoretic, regele conducea întotdeauna Consiliul. La fel se întâmpla și în situațiile de minorat al regelui, când acesta era reprezentat de un regent; în cazul lui Ludovic XIV, regentul era Ana de Austria. Decretele regale aveau putere de lege: nici o autoritate, în afară de rege, nu le putea anula. Regele putea oferi o gamă vastă de funcții: de guvernatori și comandanți militari, de exemplu. După cum o arătaseră scurtele cariere ale lui Concini și Luynes, ministrul favorit putea primi numeroase funcții, distincții și împuterniciri în semn de răsplată pentru serviciul său, care îi consolidau poziția față de rivalii nemulțumiți sau nobilii ofensați. Din acest punct de vedere, situaţia lui Mazarin a fost diferită de cea a lui Richelieu. Ludovic XIV a urcat la tron la vârsta de cinci ani şi a fost minor până în 1651: în consecinţă, autoritatea regală era mai greu de exercitat. După izbucnirea Frondei, în august 1648, Mazarin a avut de înfruntat mari obstacole şi pericole, dar s-a putut baza pe autoritatea regală exercitată fie de Ana de Austria, fie de tânărul rege; într-adevăr, doar această autoritate stătea între el şi decăderea sa.

Richelieu a avut de-a face cu un monarh capricios şi imprevizibil, gelos pe puterea sa; cu o sănătate şubredă, refractar la afecţiune şi sensibil la ofense, pios şi devotat dinastiei sale, aspru cu opoziţia. Dar regele era conştient că ministrul său impunea respect în ţară şi în afara ei, că avea un har excepţional şi că muncea fără odihnă pentru a asigura securitatea regatului. Richelieu îi cunoştea slăbiciunile lui Ludovic şi se informa mereu, prin intermediul propriilor *créatures*, de dispoziţiile şi bolile regelui. De asemenea, respecta caracterul obedient al lui Ludovic, pioşenia şi credinţa sa într-o misiune divină. De aceea s-a străduit să-şi explice demersurile politice. În anumite momente critice, sub presiune extremă, chinuit probabil de migrene, el ar fi putut face crize de isterie şi recurge la ameninţări cu demisia, dar atunci Ludovic ar fi părut mai puternic decât el. Anul 1630 a fost un an deosebit de tulbure: poziţia ministrului, la fel ca şi politica sa, se afla în pericol, iar regele era grav bolnav. Abia în noiembrie, în „Ziua Păcălelilor“, denumită astfel pentru că rivalii lui Richelieu s-au înşelat crezând că acesta va fi demis, puterea sa a fost confirmată. În 1636, când fortăreaţa Corbie căzuse şi armata habsburgică ameninţa Parisul, Richelieu a cerut evacuarea oraşului; Ludovic, regele războinic, a încălecat în fruntea armatei sale. În ultimul an de viaţă, cînd Ludovic părea atât de vrăjit de noul său favorit, Cinq-Mars, Richelieu a fost destul de preocupat de relaţia sa cu regele pentru a redacta un memorandum care să descrie legătura profesională dintre ei. Acest memorandum a căpătat forma unui ultimatum. Putem să ne întrebăm însă dacă Ludovic ar fi dorit să schimbe vreun cuvânt din ceea ce scrisese în 1626: „Încrederea mea în tine este absolută şi n-am întâlnit niciodată vreun om a cărui slujire să mă mulţumească atât de mult.“ De-a lungul timpului, au fost momente, ca asediul din La Rochelle (1627–1628), când cei doi au colaborat foarte bine din punct de vedere militar. Relaţia lor a fost un parteneriat remarcabil, un gen de prietenie bazată pe respectul reciproc faţă de sfera de acţiune, caracterul şi idealurile fiecăruia.

Cheia relaţiei dintre Ana de Austria şi Mazarin se află în experienţa mariajului său. Ea era spaniolă şi prietenii săi, dorind pacea cu orice preţ, i se păreau lui Richelieu că favorizează Spania. În plus, Ana era neglijată, până la umilinţă, de soţul ei. Trăind sub supraveghere, la marginea puterii, ea a găsit înţelegere la legatul papal, căruia i-a apreciat purtarea elegantă şi faptul că vorbea limba ei maternă, castiliana. În 1643, când ea s-a putut bucura de o relativă libertate şi de o adevărată putere, fiind însă pe deplin conştientă de responsabilităţile sale, Ana a găsit în Mazarin, naşul lui Ludovic, partenerul politic ideal. A însemnat el pentru ea mai mult decât atât? Probabil că nu. Ea era o Habsburgă orgolioasă şi cu o fire autoritară, şi avea un respect riguros faţă de religie. Cea mai mare preocupare era fiul său şi asigurarea succesiunii lui la tron. Mazarin, un bărbat foarte admirat de femei, a fost fie deosebit de discret, fie un celibatar convins. Era mai mult sentiment decât curtoazie convenţională în atenţia pe care o acorda femeilor, dar prea puțină pasiune. Scrisorile primite de el în exil de la Ana, cu pasaje codificate și simboluri, arătau cât de mult îi lipseau ei compania și sfaturile lui. Împreună, erau în esență parteneri într-o mare aventură, legați de un respect reciproc și de recunoștință.

În calitate de ministru, Mazarin a fost mai puțin preocupat de principii, având o abordare mai puțin intelectuală decât Richelieu. De-abia după ce a suferit atacurile *Mazarinades*-elor a luat măsuri tardive de a se prezenta prin intermediul pamfletarilor săi: o neglijare gravă a ceea ce Richelieu numise arma vitală a guvernării. Totuși a realizat multe lucruri după modelul de muncă și responsabilitate stabilit de Richelieu. În mod inevitabil, rolul său a crescut ca urmare a schimbării situației. În 1626, Richelieu se eliberase de obligația de a audia plângerile particulare pentru a se putea concentra mai mult asupra problemelor statului. Aceasta însemna că își putea alege domeniul de activitate și consultanții. Creșterea autorității sale s-a manifestat după 1630 în delegarea unor reprezentanți chiar și în problemele politice care-l preocupau cel mai mult: afacerile externe și războiul. O dată cu mobilizarea resurselor de război, se ajunsese la dezvoltarea unor departamente specializate, conduse de oamenii săi de încredere, ca ministrul de război Sublet de Noyers, care luau decizii pe cont propriu și își creau propria *clientèle*. Richelieu era mulțumit să-l lase pe *surintendant*-ul său să controleze tot, cu excepția aspectelor strategice ale politicii sale financiare. Din toate aceste puncte de vedere, Mazarin i-a urmat exemplul. Pentru el, ca și pentru Richelieu, diplomația era o sarcină obositoare. Își petrecea majoritatea timpului citind și compunând mesaje. Într-adevăr, Mazarin aborda afacerile interne ca un diplomat. La început, neobișnuit cu rutina, a avut ezitări în

Consiliu. Conștient că, fiind italian, era suspect, un intrus încă, avea permanent grijă să evite să-și facă inamici.

Și totuși, magnații, ca La Rochefoucauld, care așteptau cu nerăbdare „o regență pasivă“ erau dezamăgiți; ca și pe timpul lui Richelieu, unii dintre ei au recurs la intrigi. Pentru că Mazarin era forța motrice a politicii: el dădea instrucțiuni guvernatorilor, generalilor și ambasadorilor. Cu cât devenea mai bogat, cu atât protecția sa creștea. Michel Le Tellier, ministru de război după 1643, Nicolas Fouquet, *surintendant* din 1653, Jean-Baptiste Colbert, credinciosul comisar, erau la fel de loiali pe cât de capabili; slujirea lui Mazarin însemna asigurarea viitorului lor; între timp, ei își puteau constitui propria lor *clientèle*.

3. Problema hughenotă

Pentru a identifica obstacolele din calea mânuirii eficiente a puterii regale, Richelieu ar fi trebuit să analizeze istoria familiei sale și experiența sa proprie: cearta cu o familie vecină, care a dus la crime și la dizgrația temporară în care a căzut tatăl său; rolul pe care acesta l-a avut ulterior la curte, ca martor la degradarea morală și politică, apoi slujind sub Henric IV în ultima etapă a unui război civil în care armatele spaniole au luptat în nordul Franței; uciderea în duel a fratelui său mai mare; relațiile sale cu hughenoții din dioceza sa de la Luçon, aproape de La Rochelle; implicarea sa în Stările Generale în care au fost demascate interesele conflictuale ale nobilimii și ale burgheziei; negocierile făcute în numele Mariei de Medici când aceasta era certată cu fiul său. Acum, situația era specială. Ultimii regi Valois au domnit prost. Minoritățile regale au atras supuși puternici dornici să conducă în schimbul unei plăți. Cauzele principale se găsesc totuși în structura regatului din această perioadă de tranziție de la domnia renascentistă – încă o problemă de drepturi regale personale și de influență –, la statul dezvoltat al domniei lui Ludovic XIV, când legea a ajuns, prin intermediul tuturor *intendants*, în toate colțurile țării, iar armatele franceze erau efectiv sub controlul suveranului. În secolul al XVI-lea, caracterizat prin mulțimea de provincii, domenii și orașe cu legi proprii, obiceiuri și chiar limbi atât de diferite, apariția și consolidarea partidului hughenot au scos la iveală slăbiciunea critică a statului.

Datorită felului în care nobilii au primit cauza și după concesiile pe care Coroana fusese forțată să le facă în Edictul din Nantes (1598), era clar că problema autorității era și o problemă a hughenoților. Când Richelieu a fost forțat să retragă trupele franceze de la Valtellina, în 1625, din cauza unei revolte hughenote, el a hotărât că trebuie să atace: o victorie decisivă împotriva hughenoților ar fi reprezentat și un mesaj pentru toți cei care îl sfidau pe rege.

Conform prevederilor Edictului din Nantes, pe lângă libertatea de a se închina în anumite lăcașuri, de a studia în orice școală și universitate și de a se întâlni în adunări cu scopuri religioase – drepturi care le depășeau pe cele ale catolicilor din Anglia, de exemplu –, hughenoții câștigaseră câteva drepturi care ar fi trebuit să fie exclusiv ale Coroanei. Au fost create tribunale speciale pentru judecarea proceselor hughenoților. Cel mai semnificativ a fost dreptul hughenoților de a se încartirui pe cheltuiala Coroanei în anumite orașe, așa-numitele *places de sûreté*. Edictul a însemnat compromisuri făcute într-un impas militar. Aceasta nu însemna existența unui stat în stat, ci implica doar o toleranță condiționată din partea statului. După semnarea Edictului a urmat un fel de război rece, presărat cu tulburări și răscoale, pentru că fiecare parte încerca să-și exploateze drepturile.

Răscoalele hughenote trebuie plasate în contextul războiului german: în anii 1620, protestanții de pretutindeni erau preocupați de soarta confraților germani după înfrângeri succesive ce au culminat cu bătălia de la Lutter și zdrobirea danezilor (1626). Ca și calvinii din Olanda și Germania, hughenoții au privit lupta pentru drepturi în spiritul teologiei lor: era necesară o rezistență împotriva conducătorului nedrept. Așa li s-a părut lor Ludovic XIII când acesta a lansat campania din 1621, sub forma unei cruciade care să-i zdrobească pe hughenoții din sud-vest. Conducătorii lor – La Force, Trémoille și Soubise – provocaseră această acțiune, hotărând, la o întrunire ilegală din La Rochelle, să lupte împotriva guvernării. După succesele de la început, campania lui Ludovic a fost oprită la Montauban. Asediul orașului a durat din august până în decembrie, timp în care armata regală a fost măcinată de boli și dezertări: o pierdere importantă a fost moartea lui Luynes. În octombrie 1622, după alte operațiuni, ambele părți au fost bucuroase să semneze Pacea de la Montpellier. Puterea hughenoților fusese slăbită. Ei pierduseră controlul asupra Languedoc-ului Inferior. La Rochelle era aproape izolată. O bază pentru viitoarele acțiuni ale armatei regale a fost stabilită la Fort-Louis, de unde puteau fi controlate căile de acces pe uscat spre La Rochelle.

În mai 1625, când orașul a răspuns chemării la rebeliune a lui Soubise, părea a fi un moment favorabil, întrucât trupele regelui luptau în Valtellina. A fost însă un calcul greșit: cauza protestanților era deja în primejdie când Richelieu a decis să retragă trupele din Valtellina. Tratatul de la Monzon (martie 1626) a dus la o îmbunătățire temporară a relațiilor cu Spania și cu papalitatea, și deci a imaginii lui Richelieu în Franța: având sprijinul fervent al *dévots*-ilor, el se putea ocupa de propunerile constructive de reformă prezentate la Adunarea Notabililor din 1626 și își putea concentra efortul militar asupra hughenoților din La Rochelle. După înfrângerea pe mare a lui Soubise de către Montmorency, intervenția trimișilor englezi și semnarea Tratatului de Pace din februarie 1626, locuitorii din La Rochelle au fost convinși că Richelieu era hotărât să-i distrugă și au cerut protecție englezilor. O expediție condusă de Buckingham a asediat fortăreața Saint-Martin din Insula Ré. După eșecul acestei expediții și întoarcerea acasă a englezilor, Ludovic și Richelieu au început blocada orașului.

A fost construită o linie semicirculară de fortificații, cu legături în fiecare punct al golfului La Rochelle. Un mare dig s-a ridicat de-a curmezișul intrării în port. Eforturile au fost uriașe, căci mizele erau imense. Exemplul lui Wallenstein la Stralsund demonstrase cât de greu este să asediezi un port maritim. Asediul a durat un an. În octombrie 1628, La Rochelle a capitulat și câteva mii de locuitori și-au așteptat cu teamă soarta. Curajul primarului Guiton a impus respect, dar regele și câțiva consilieri au cerut măsuri aspre, căci asediul costase foarte mulți bani. Convențiile militare erau împotriva lui Richelieu, însă el a cerut clemență. A fost unul dintre acele episoade care l-au deosebit de colegii săi și de epoca sa, o dovadă de mare valoare umană. Locuitorii din La Rochelle au fost lăsați să trăiască, să-și păstreze averile și – în ciuda solicitărilor *dévots*-ilor – libertatea religioasă. Richelieu atinsese obiectivele reale pentru care luptase: orașul și-a pierdut privilegiile fiscale și a trebuit să accepte o creștere a populației catolice. A fost o victorie importantă, o demonstrație de voință și putere a Coroanei, o lecție dată viitorilor rebeli. Victoria se potrivea și cu planurile lui Richelieu de a forma o marină regală. Edictul ce s-a semnat ulterior la Alès (iunie 1629), în urma supunerii și altor orașe hughenote din sud, a fost mai mult o „favoare“ sau un semn de îngăduință decât un tratat.

Acest act confirma în multe dintre punctele sale Edictul din Nantes, dar anula acele clauze care le asigurau hughenoţilor drepturi politice şi militare. Zidurile a douăzeci de oraşe au fost distruse. Privind îndepărtarea primelor pietre din zidurile Montauban-ului, Richelieu putea reflecta la triumful său personal. De atunci, istoricii au subliniat faptul că acela a fost un moment de referinţă în procesul treptat şi haotic al evoluţiei statului „absolutist".

Înţelepciunea politicii lui Richelieu s-a dovedit în timpul Frondei şi în perioada următoare, când hughenoţilor li s-a dat ocazia să se revolte şi să smulgă concesii din partea unei administraţii aflate sub presiune, dar nu au făcut-o. Vechile focuri încă mocneau. În mai 1643, zvonul că un grup de oameni se îndrepta spre capela din Charenton a fost de ajuns pentru a provoca panică în parohie, în timp ce nobilii aşteptau cu săbiile scoase din teacă. În 1653, o dispută asupra construirii unui templu în Valea Ronului a dus la formarea unei tabere de 6.000 de oameni înarmaţi. Un hughenot a fost instigatorul grupurilor de nobili care i-au dat de furcă lui Mazarin în anii de după Frondă. Violenţa ameninţa tot timpul. În primii ani ai minoratului regelui, Balthasar, *intendant* în Languedoc, ar fi putut să provoace răscoala de care se temea atâta Mazarin, prin propunerea sa ca hughenoţii să fie excluşi din funcţii. Dacă vreun incident i-ar fi ridicat la luptă pe hughenoţii din sud-vest, unde Fronda provincială era foarte activă, cursul şi urmările Frondei ar fi fost diferite. Capul familiei Rohan fusese tratat cu o generozitate prudentă de către Richelieu, şi totuşi el s-a alăturat rebelului Condé. Acesta a recrutat mulţi oameni din provinciile în care hughenoţii erau deosebit de numeroşi, ca de pildă Poitou şi Saintonge. Majoritatea lor erau nobili. Deseori, cei care luau cuvântul în Consiliul Bisericii chemau

la acţiune împotriva ereziei. Mazarin a fost de multe ori acuzat de o neglijenţă cinică, şi a trebuit să găsească o cale de mijloc între oportunismul politic, care dicta precauţie, şi reacţia sa la zelul catolicilor. El a fost ajutat de curentul hughenoţilor moderaţi, reprezentat de figuri importante din administraţia financiară, ca Hervart, numit *contrôleur-général* în 1657, sau din sferele artei, care urmăreau o carieră de succes.

Dar faptul că n-a avut loc nici o răscoală generală în timpul Frondei, astfel încât Coroana le-a putut mulţumi oficial hughenoţilor pentru loialitatea lor, este o mărturie a înţelepciunii de care Mazarin a dat dovadă continuând politica moderată a lui Richelieu.

4. Mentalitatea și politica nobililor

El însuși nobil, Richelieu era un susținător al ordinului nobiliar, îi respecta valorile și, cu anumite limite, privilegiile. Aceste limite erau definite după propriul său concept asupra statului. Nobilimea era „nervura statului", inima armatei și întruchiparea principiilor de onoare și loialitate – dar a cărui stat? A cărei armate? Ce fel de loialitate? Pentru Richelieu – și ideea venea să se infiltreze în administrația regală –, statul era întruchipat în persoana regelui căruia toți oamenii îi erau supuși. Datoria supusului, nobil sau om de rând, era să dea ascultare necondiționat. Suveranul, de asemenea, avea îndatoriri. Teoretic, el era absolut, dar practic era constrâns de legile fundamentale (privind succesiunea la tron, de exemplu) a căror apărător era Parlamentul; de asemenea, era constrâns de drepturile date de Biserică, Stările Generale și Parlament provinciilor, orașelor și mulțimii de demnitari. Privilegiul, nu în sensul modern, vag peiorativ, ci în sensul unei legi particulare recunoscute, era atotcuprinzător. Cel mai bine păzite erau privilegiile nobilimii: de a avea un blazon, de a purta sabie și, în cele mai multe cazuri, de a fi scutiți de *taille*. Mulți nobili erau săraci; întotdeauna unii dintre ei își pierdeau statutul nobil; printre

cei mai bogați se numărau cei din justiție și administrație, iar câțiva deveniseră nobili recent. În vârful ierarhiei se afla o mână de familii importante, *les grands*, majoritatea *ducs et pairs*, iar unii dintre ei erau de viță regală. Montmorency reprezenta vârful ierarhiei și al funcțiilor feudale; Condé era unul dintre verii regelui, Vendôme era fiul nelegitim al lui Henric IV.

În acea situație, când un nobil se putea considera prinț, probabil ca Bouillon, care avea pământuri în afara regatului, legături de familie cu Casa de Orania și un domeniu independent în sudul Franței, sau Condé, în Clermontais, unde avea dreptul să colecteze impozite, puterea nobililor reprezenta o amenințare pentru stat. Richelieu era decis în acest sens să „știrbească orgoliul nobililor" – și, de altfel, el și susținea că-i promisese acest lucru lui Ludovic XIII. Asta nu l-a împiedicat să-și construiască propriul său imperiu, astfel încât să fie cel mai important dintre ei, să acumuleze averi, titluri și castele și să aranjeze mariaje strategice, culminând cu cel al nepoatei sale, Claire Clémence Brézé, cu ducele de Enghien, cel care va deveni „Marele Condé".

Adânc înrădăcinată în mentalitatea aristocratică era ideea de a-l sluji pe rege, superiorul feudal, în mod voluntar, personal și, prin urmare, condiționat. Exista dreptul, considerat ereditar de unele familii, de a fi guvernatori de provincii. Acest drept atrăgea după sine și comanda trupelor, un patronaj larg și o superioritate locală și mai periculoasă atunci când era însoțită de mari proprietăți în provincia respectivă. O astfel de acumulare de puteri politice și economice însemna că cei mai mari nobili aveau numeroase *clientèles*, printre oficiali și printre ceilalți nobili: oameni a căror loialitate se îndrepta către marele conducător, chiar și atunci când era vorba de o răscoală armată. Se presupunea, în general, că regele avea o obligaţie specială de a proteja interesele clasei nobililor, de preferinţă ale celor mai importanţi din Consiliu care aveau un cuvânt greu în problemele regatului. În cazul familiei Condé, de exemplu, acest fapt a cântărit mult, furnizând un indiciu asupra conduitei aparent interesate a marelui general, la început ca slujitor şi apoi ca rival al Coroanei.

Astfel de atitudini şi-au găsit expresia în obiceiul persistent al duelurilor. Duelul îi deosebea pe nobili de ceilalţi, fiind exclusiv practicat de ei. Şi costa multe vieţi. Coroana a făcut eforturi zadarnice de a-i pune capăt. O interdicţie efectivă va fi o dovadă a puterii absolute a regalităţii. În 1627, când contele de Bouteville, un membru al familiei Montmorency, a sfidat în mod deschis un edict regal organizând un triplu duel în Place Royale, el a fost executat. Duelurile nu au dispărut cu totul, dar se crease un precedent important.

Ascensiunea lui Richelieu şi maniera sa fermă de a se folosi de puterea regală au atras după ele opoziţie şi intrigă. Asasinatele erau mereu pe ordinea de zi a cuiva. Fiecare episod avea cauzele şi interesele sale specifice. Fiecăruia i s-a dat, de obicei, un nume – cel al principalei victime: Chalais în 1626, Marillac în 1630, Montmorency în 1632, Cinq-Mars în 1642. Un element comun a fost Gaston de Orléans, fratele lui Ludovic XIII, moştenitorul prezumtiv până în 1638. Un nehotărât cronic, el era probabil mai periculos pentru conspiratori decât pentru Richelieu. Chalais a trecut de la un scurt proces al unei curţi special întrunite, la execuţie, deoarece fusese atras într-un complot în numele lui Gaston. N-au putut fi acuzaţi nici Gaston, nici cei doi Vendôme, fraţii vitregi ai lui Ludovic. Gaston putea da informaţii incriminatoare despre cei care îl susţineau sau se foloseau de numele lui pentru a-şi atinge scopurile personale. Louis de Marillac, un general care servea în Italia din 1630, şi-a primit pedeapsa pentru presupusa complicitate la lovitura de stat eşuată din 1630, lovitură prin care se urmărea înlocuirea lui Richelieu cu fratele său, Michel de Marillac. Acesta din urmă a murit în închisoare. Louis a fost decapitat în Place de Grève, în mai 1632. Când dovezile lipseau, putea fi invocată o raţiune de stat: un general nesigur, aflat în fruntea unei armate, era un posibil pericol.

Marillac nu făcea parte dintr-o familie importantă, spre deosebire de ducele de Montmorency. Familia acestuia dăduse Coroanei cinci ofiţeri de poliţie, şapte mareşali şi cinci amirali. Numele lor evoca imagini ale vitejiei, onoarei şi ale slujirii în uzanţa feudală. Montmorency fusese ofensat când Richelieu îl privase de funcţia de Amiral al Franţei. Provincia lui se afla la graniţa cu Spania; instinctul său era acela al unui soldat loial. Când Richelieu a încercat să impună crearea unor *élections* în provincia sa, Montmorency a negociat. Şi totuşi, el a fost convins să adere la o cauză comună cu Gaston, într-un exil autoimpus. Un pamflet orléanist l-a numit pe Richelieu „perturbator al păcii publice, inamic al regelui şi al familiei regale, distrugător al statului, uzurpator al celor mai bune instituţii ale statului..." A crezut oare Gaston că astfel de greşeli pot justifica o atitudine atât de periculoasă? În septembrie 1632, armatele unite ale lui Gaston şi Montmorency au fost înfrânte la Castelnaudary. Montmorency a fost rănit. Richelieu era nevoit să facă o alegere dificilă. Orice pedeapsă mai uşoară decât execuţia ar fi fost văzută ca o slăbiciune, căci Montmorency era vinovat de înaltă trădare. Din punct de vedere legal, ducele ar fi putut insista pentru un proces judecat de membrii Parlamentului din Paris. Sprijinul regelui a fost vital în această situaţie. El era hotărât: „Trebuie să moară". În ciuda unei avalanșe de proteste, Montmorency a fost judecat în Parlamentul din Toulouse și executat. Acesta a fost un moment decisiv. Abordarea lui Mazarin va fi mai îngăduitoare. Dar el va fi ajutat de definirea foarte clară a situației dintre supus și suveran, prin soarta celui mai important dintre supuși. „Toți indivizii", scria Le Bret, „fiind în mod egal supuși ai aceluiași rege, sunt în mod egal supuși acelorași legi." În al său *Testament politique*, Richelieu însuși a făcut diferența între binele pe care îl poate face un suveran, dacă unicul său obiectiv este binele public, și „răul care poate fi făcut statului când el preferă interesele indivizilor intereselor poporului".

Cinq-Mars era preferatul regelui, promovat și înzestrat mult peste meritele sale: un dușman nechibzuit și insolent al cardinalului. În 1641, „Monsieur le Grand", cum era numit, amenința poziția lui Richelieu, deoarece putea să-l manipuleze pe rege: el a exploatat grija pentru costurile de război, și s-a putut baza pe Gaston și Bouillon încă de la început. Richelieu a aflat prin intermediul spionilor că ei făcuseră o înțelegere cu Spania: o armată spaniolă pregătea o invazie, apoi o pace avea să fie încheiată și cuceririle aveau să fie restituite. Capii s-au predat când Richelieu le-a oferit iertarea – Bouillon în schimbul plasării Sedanului sub protecție franceză, Gaston pentru dezvăluirea a tot ceea ce știa. În septembrie 1642, Cinq-Mars a fost executat. Richelieu a făcut în continuare presiuni asupra regelui: își va da demisia dacă Ludovic nu-i promite că nu va favoriza niciodată pe cineva din afara Consiliului. Și Ludovic s-a supus dorinței lui Richelieu.

Astfel de episoade dezvăluie mai mult decât niște obiective și ambiții personale. O problemă permanent pusă în discuție a fost politica externă a lui Richelieu. Subvenționarea puterilor protestante și apoi, după 1635, războiul deschis împotriva Spaniei au fost văzute de către mulți, nu numai de către cei mai zeloși *dévots*, ca un abuz grosolan de autoritate regală, abuz condamnat de principiile catolice și dezastruos prin consecințele sale sociale – prin impozite covârșitoare care au dus la tulburări și revolte și la îmbogățirea unora pe seama celor mulți. Averea și puterea lui Richelieu și-au câștigat în aceeași măsură respectul și disprețul. Principalul său critic a fost Marillac, Păstrătorul de Sigilii până în 1630, și principalul autor al *Codului Michau* (1629). El nu era mai puțin absolutist, de fapt era mai mult dogmatic când era vorba, de exemplu, de limitarea drepturilor parlamentelor în relație cu regalitatea. S-a angajat mai puțin în expansiunea regatului, a fost mai mult interesat de bunăstarea oamenilor și de programul *dévot* de convertire a hughenoților. Disputa nu a încetat să existe o dată cu moartea sa. Chiar a căpătat amploare atunci când Mazarin i-a luat locul lui Richelieu, iar continuitatea a părut să fie la ordinea zilei: un război nedorit, impozite la un nivel fără precedent, măsuri din ce în ce mai arbitrare și sentimentul, care nu se limita doar la câțiva nobili sau parlamentari, că societatea e scrântită, iar el este un străin, fără o *clientèle* semnificativă. Toți acești factori arată importanța provocării și măresc semnificația realizărilor lui Mazarin.

Complotul numit în batjocură *Cabale des Importants* (1643) a fost demascat de spioni și astfel a eșuat. În amestecul său de nemulțumiri, ambiții și principii, el leagă opoziția față de Richelieu de dezordinea generală a Frondei. La originea sa a stat facțiunea politică a lui Vendôme. Ducele de Mercœur reprezenta interesele tatălui său, pe care Richelieu îl privase de postul de guvernator al provinciei Bretagne. Fratele său mai mic, Beaufort, considerându-se

„a fi Marte și Adonis“ (Mazarin), s-a reprezentat mai mult pe sine însuși, fiind arhetipul cavalerului nechibzuit care spera să profite de dezordine. Cinci ani la Bastilia au fost pedeapsa sa. În timpul lui Richelieu ar fi fost probabil moartea. Mazarin se bucura de noroc – de care avea mare nevoie. El a scăpat asasinatului plănuit de Beaufort. Ministeriatul său a început cu știrile despre marea victorie a lui Condé asupra spaniolilor în lupta de la Rocroi (19 mai 1643). Era o adevărată glorie; dar frustrarea a fost mai mare când această glorie n-a fost urmată de pace.

5. Războiul: o stare de necesitate

Revoltele și intrigile facțiunilor nobililor nu sunt decât cele mai importante aspecte ale opoziției față de cardinali. În cazul lui Montmorency, tendința de distrugere a fost sporită de antipatia provincialului față de Paris, și de sprijinul oficialilor locali. Epurările și execuțiile din ordinul lui Richelieu, politica sa fermă de asigurare a controlului în provincie prin numirea de noi oameni, presupuși loiali, în funcții de guvernatori, au constituit o manifestare vizibilă a puterii sale. Acesta a fost doar un aspect al unei tendințe de guvernământ care amenința o schimbare permanentă în balanța dintre Coroană și supușii săi. Creșterea numărului de *intendants* avea să fie cea mai mare nemulțumire a luptătorilor Frondei, unind pentru o perioadă interesele nobililor cu cele ale oficialilor legii și finanțelor.

La origine, acești *intendants* erau agenți regali aflați în misiuni speciale. Sub Henric III și Henric IV, *maîtres des requêtes* erau trimiși în provincii în tururi de inspecție să cerceteze sau să rezolve diferite probleme. Între 1560 și 1620 au fost numiți aproximativ 210 agenți. S-a apelat mai mult la ei în anii 1630, o dată cu necesitățile fiscale ale războiului: acesta a fost „factorul decisiv în apariția *intendants*-ilor", după cum spunea Bonney. Pe la 1642, ei puteau fi întâlniţi în toate *pays d'élections*. Ei erau de obicei tineri parizieni, *maîtres des requêtes*, destul de ambiţioşi pentru a-şi risca sănătatea şi reputaţia într-o slujbă dificilă: ei şi-ar fi cumpărat funcţia juridică, dar nu-şi puteau cumpăra această funcţie regală; de obicei lucrau timp de trei ani înainte de a fi transferaţi; ei îl slujeau pe rege, practic pe primul ministru sau pe cancelar, şi nu comunitatea în care erau trimişi. Dacă îşi făceau bine datoria, se puteau aştepta la o promovare şi chiar la o carieră ministerială. Paricelli d'Hémery şi Michel le Tellier au fost doi dintre cei ale căror cariere au început astfel. Aceşti *intendants* trebuia să colaboreze cu guvernatorul, dar şi să fie atenţi la orice activitate subversivă. În provinciile de frontieră lucrau pe lângă general şi răspundeau de provizii, plăţi şi încartiruiri. Ei erau adesea dispreţuiţi, mai ales când au început să se ocupe de majorarea taxelor.

Unii *intendants* s-au simţit ameninţaţi de revolte locale. Sub o formă sau alta – *tailles, aides, gabelle* –, taxele Coroanei, întotdeauna prea mici pentru nevoile războiului, întotdeauna ridicându-se necruţător la limita pe care comunităţile o puteau suporta, au constituit principala cauză a tulburărilor urbane, ca cele din 1630 în Dijon şi Aix, şi a celor mai grave răscoale ţărăneşti. Aceste revolte nu erau un fenomen nou. Mai avuseseră loc astfel de izbucniri în secolul al XVI-lea, câteva dintre cele de la sfârşitul acestei perioade fiind o consecinţă atât a prăbuşirii orânduirii civile, cât şi a unei conduceri asupritoare. Dar răscoalele *Croquants* din 1636, care s-au răspândit din Angoumois în Périgord, au luat o mai mare amploare şi au fost mai grave decât orice alte izbucniri precedente. Ele au relevat dilema gravă a unui guvern de război prins în capcana unei stări cronice de urgenţă. Coroana nu putea să mai mărească taxele fără a provoca revolte care ar fi atras după ele şi costuri mari, şi pierderea veniturilor: prin urmare, o intervenţie mai directă în procesul fiscal şi, astfel, o provocare la rezistenţă sau rebeliune.

Croquants-ii n-au exprimat o opoziţie profundă faţă de seniorii lor; din contră, se părea că ţăranii ar fi vrut ca aceştia să le fie conducători, ceea ce uneori s-a şi întâmplat. Manifestele care s-au păstrat exprimă loialitatea ţăranilor faţă de rege şi, inevitabil, ostilitate faţă de înşelăciunile ticăloase ale miniştrilor săi. Ţinta imediată era sistemul de taxe şi funcţionarii săi. În Saintonge, ţăranii au identificat acest dublu proces prin legătura dintre abuz şi dispoziţiile de la centru: *„Parisiens et traitants"* erau cei răspunzători pentru ruina ţăranilor. După cum îşi imaginau ei, regele nu ştia de mizeria lor. *„Vive le roi sans la gabelle!"*, *„Mort aux maltôtiers* [sau *gabeleurs*]!" Cuvintele variau după circumstanţe. Însă, fără îndoială, peste tot se vedeau disperarea, mânia şi chiar sentimentul de trădare. Uneori colectorii de taxe erau ucişi şi mutilaţi. Ca ultimă soluţie, ţăranii se strângeau în numeroase grupuri înarmate ca să lupte pentru cauza lor. Unii dintre ei, foşti soldaţi sau dezertori, aveau experienţă militară. Într-un moment crucial al războiului cu Spania, soldaţi din armata regulată au fost trimişi împotriva ţăranilor. De obicei, simpla prezenţă a soldaţilor era suficientă pentru a potoli lucrurile. Există o singură luptă generală importantă, când, la La Sauvetat, în 1637, La Valette a învins o numeroasă forţă ţărănească şi a făcut o mie de victime.

Revoltele *Croquants* au făcut practic imposibilă colectarea taxelor. În cazul în care ea se făcea totuşi, era nevoie de paza puşcaşilor. Răscoalele au avut un mare impact în devierea de trupe și în pierderea veniturilor. În sine, ele nu amenințau să răstoarne guvernul. Ca și în cazul Frondei, particularitatea ce făcea ca țara să fie greu de guvernat apăra în același timp guvernul de cea mai mare amenințare: o revoltă generală și comună. Fiecare provincie avea specificul și grijile sale. Răscoala *Nu-pieds*-ilor din Normandia Inferioară, din 1639, nici măcar n-a câștigat sprijinul restului provinciei. Teama și antipatia dictau reacția orașelor la acțiunea țăranilor. Câțiva nobili, printre care și preoți, le-au fost lideri; majoritatea au stat însă deoparte. Cât despre proprietarii de pământuri, indiferent de nemulțumirile lor, răscoalele țărănești au avut darul de a retrezi un sentiment de responsabilitate față de ordine.

Represaliile guvernului după înăbușirea răscoalei *Nu-pieds* au fost conduse de însuși cancelarul Pierre Séguier. Severitatea sa fără precedent arată ce i-a speriat cel mai mult pe miniștri la o răscoală care izbucnise în urma unor zvonuri privind mărirea *gabelle*-ei: complicitatea oficialilor locali. Acești oameni își văzuseră deja funcțiile depreciate de crearea de funcții suplimentare care constituiau acum principalul suport al finanțelor regale. Vânzarea unei funcții aducea, în medie, 20 de milioane de livre anual în timpul guvernării lui Richelieu. Tratamentul aplicat Normandiei poate releva starea de disperare a miniștrilor, precum și cea mai aspră față a absolutismului. Richelieu era hotărât să dea provinciei o lecție ce avea să atragă atenția întregii Franțe și, în special, a celor mai influenți oameni ai săi din orașe. Au fost concediați oficiali, Parlamentul din Rouen a fost suspendat pentru 3 ani, au fost impuse în orașe amenzi însumând mai mult de 1 milion de livre.

Nevoile urgente ale războiului dăduseră naștere la un „terorism fiscal“ (Bercé). Ele determinaseră și o uzurpare fără precedent a drepturilor oficialilor locali. În 1637, *surintendant*-ul Bullion, la presiunile lui Richelieu, a ordonat subalternilor săi să se asigure că orașele plătesc împrumutul impus ca o ultimă reacție a guvernului la insuficiența încasărilor de *taille*. Următorul pas era arendarea acestor încasări. În august 1642, guvernul a recurs la cea mai extremistă și radicală măsură. Stabilirea valorii de *taille* a fost transferată către *intendants*, cu autoritate deplină asupra tuturor *élus* și *trésoriers*. Curând *receveurs*-ii au fost înlocuiți de agenții celor care dețineau monopolul colectării taxelor. Pretutindeni, funcționarii administrației tradiționale erau dați la o parte, pierzându-și prestigiul și averea. Obiectivul era clar: înlăturarea incorectitudinilor din colectarea taxelor și acumularea unui maxim de bani. Scopul nu era ușurarea datoriei globale. Totul se reducea la o promovare esențială a guvernului, acțiune care nu va rămâne necontestată.

Fronda avea să înceapă prin rezistența opusă de Parlament și de alte curți supreme la revendicările financiare și măsurile arbitrare ale Coroanei. S-ar părea că Richelieu a dominat Parlamentul și parlamentele regionale cu mai multă îndemânare decât succesorul său.

Din moment ce Richelieu evoluase în interiorul sistemului, era de așteptat ca el să aibă un simț instinctiv al drepturilor și al limitelor. Avansând și retrăgându-se, transformând răsturnările politice într-un avantaj financiar, capabil de viziuni și planuri ample și de lungă durată, dar hotărât să obțină neapărat câștiguri imediate, el și-a păstrat neclintit conduita. Cum a lăsat în urma sa o situație aproape falimentară, se poate spune că problemele nu au fost rezolvate, ci amânate. El avea o fermitate impresionantă, cu o urmă de fanfaronadă; și a făcut mai multe compromisuri decât s-ar părea la prima vedere. În scrierile sale, lui Richelieu i-a plăcut să pară medicul atotștiutor al statului: maladiile erau diagnosticate cu precizie, iar remediile erau administrate fără ezitare. Cu cât cititorul reflectă mai mult asupra omului de stat și mai puțin asupra autorului, cu atât el devine conștient de un aspect esențial: Richelieu a fost un mare supraviețuitor.

6. Un absolutism limitat

Parlamentele, ca și celelalte curți de justiție suverane, pretindeau a fi „suverane" pentru că proveneau din *Curia Regis* medievală și luau parte la exercitarea autorității regale. Cu o jurisdicție care se întindea pe o treime din țară, Parlamentul de la Paris era cel mai important, având dreptul de a înregistra edicte, de a le examina și, deci, de a le contesta. Scoaterea în relief a neajunsurilor unei legi, a unui aspect în dezacord cu un precedent sau care dăuna statului permitea opoziția, dar nu și dreptul de a respinge. Dacă regele vroia ca un edict să devină lege, Parlamentul nu putea face prea multe ca să întârzie înregistrarea lui. Dimensiunea socială era, de asemenea, importantă. Judecătorii Parlamentului se aflau în vârful aristocrației juridice, *la noblesse de robe*. Erau bogați și, de obicei, aveau proprietăți în împrejurimile capitalei. În tribunalele lor din Île de la Cité aveau sentimentul că se află în mijlocul evenimentelor, așa cum erau în mijlocul orașului, și că aparțineau unui grup exclusiv și privilegiat căruia îi fusese încredințată grija față de drepturile și uzanțele tradiționale ale regatului. Funcțiile deveniseră proprietăți ereditare, asigurate prin cumpărare, o metodă reglată acum de *paulette*. Fiind în posesia acestei investiţii considerabile pe o piaţă limitată, parlamentarii se îngrijeau ca propriile lor drepturi să nu fie încălcate.

O oligarhie conservatoare, cu o tendinţă progresistă printre cei mai tineri membri ai săi, Parlamentul era de acord cu regalitatea în privinţa celei mai importante funcţii ale sale, aceea de a menţine ordinea şi securitatea regatului, dar era tenace în ceea ce privea propriile sale privilegii. El avea tendinţa de a fi cooperant dacă monarhia era puternică şi cererile ei nu încălcau drepturile indiscutabile şi responsabilităţile asumate ale Parlamentului. Un motiv pentru care Parlamentul era refractar la înregistrarea *Codului Michau* era faptul că văzuse în propunerea lui Richelieu de a lăsa mica nobilime să ocupe anumite poziţii administrative, în afacerile coloniale de exemplu, un atac la poziţia sa privilegiată. Parlamentul încercase deja să împiedice numirea lui Richelieu ca *Grand Maître et Surintendant du Commerce*. Dacă monarhia era slăbită, în timpul unei regenţe sau a unui război civil, atunci Parlamentul ar fi fost mai agresiv şi ar fi adoptat o atitudine politică. Dreptul de înregistrare devenea atunci o armă, o şansă de a ataca politica regală sau numirile în funcţii. Pentru Richelieu, relaţiile cu Parlamentul erau marcate de goana după avere a Coroanei, dar el se putea baza pe un suveran care n-ar fi tolerat punerea la îndoială a autorităţii sale. Mazarin, sub aceleaşi presiuni financiare, în timpul minoratului regelui, apoi în timpul războiului civil, a trebuit să se bazeze mai mult pe manevrele tactice şi pe relaţiile personale în care excela, dar care puteau da naştere la suspiciuni.

Regele putea recurge la *lit de justice*, o şedinţă specială la care el era prezent pentru a forţa înregistrările. Folosirea ocazională a acestei practici nu a făcut decât să crească hotărârea Parlamentului de a-şi păstra privilegiile. Prevalarea de acest drept, aşa cum a făcut Ludovic în 1629, când a devenit pur şi simplu nerăbdător, însemna o exacerbare emoţională într-o situaţie întotdeauna potenţial conflictuală. Timp de un secol, Coroana a încercat să păstreze o zonă de excludere politică, şi să-şi apere libertatea de decizie în problemele politicii statale. Când Michel de Marillac i-a informat pe magistraţi că rolul lor era să facă dreptate şi nu să rezolve problemele statului, sau când Ludovic XIII a anunţat o delegaţie parlamentară că ea se afla acolo „doar pentru a-i judeca pe domnii Pierre şi Jean" (ianuarie 1632), ei urmau exemplul lui Francisc I, care interzisese Parlamentului să se amestece în problemele statului (1527). „Dacă vă continuaţi uneltirile, vă voi tăia unghiile până la carne" – cuvintele aspre ale lui Ludovic XIII ar fi făcut mai puţin rău dacă magistraţii n-ar fi avut impresia că erau atacaţi în propria lor sferă a legii.

O caracteristică a guvernului lui Richelieu a fost folosirea unor tribunale şi comisii speciale. Procesele lui Michel de Marillac, Montmorency şi Cinq-Mars au fost în esenţă procese politice: verdictul a fost dinainte stabilit prin selecţia judecătorilor făcută de ministru. El a mers şi mai departe prin crearea acelei notorii Camere a Arsenalului pentru judecarea infractorilor politici, pe care a folosit-o împreună cu agenţi speciali de supraveghere şi intervenţii rapide. Richelieu va justifica aceste măsuri prin raţiuni politice de stat, ca atunci când, ca o consecinţă a răscoalei *Nu-pieds*, oamenii au fost executaţi fără a fi judecaţi, sau atunci când Saint-Cyran a fost trimis la închisoare. Richelieu a văzut în cancelarul Pierre Séguier un *dévot* despotic în temperament şi în instruire, ajutorul ideal. În timpul Frondei, când s-a pus în discuţie problema întemniţării arbitrare, cuvintele acestuia ar fi putut fi scrise de Richelieu: „Când anumite persoane pot tulbura liniştea statului prin intrigi politice... deşi vina lor nu poate fi dovedită, formalităţile sunt de prisos.“ El era întotdeauna gata să aprobe transferul unor cazuri de la Parlament la Consiliul Regal şi să adauge autoritatea funcţiei sale justiţiei politice. Raţiunea de stat constituia diferenţa critică dintre tradiţiile reprezentate de Parlament şi noua gândire regalistă şi manieră guvernamentală. Premisa de la care pornea era că regele, predestinat prin puterea divină, era înzestrat cu drepturi şi calităţi unice. În problemele de justiţie, el lua decizii după reguli regale, diferite de acelea ale oricărui supus. Pentru a cita memorabilele cuvinte rostite pe eşafod de Carol I, „supusul şi suveranul erau complet diferiţi“.

„Mai multe probleme sunt decise de comisii decât de judecătorii obişnuiţi.“ Erau în joc principii. Dar această poziţie a parlamentarilor relevă interese materiale: o pierdere a onorariilor şi a prestigiului. În plus, importanţa funcţiilor era afectată de faptul că regalitatea crea periodic noi funcţii. În 1635, după începutul războiului împotriva Spaniei, motivul a fost exclusiv financiar. Ludovic a ţinut un *lit de justice*, în decembrie, pentru a înregistra o serie de decrete care creau noi funcţii. Membrii din *Enquêtes* au cerut o sesiune plenară: au fost arestaţi şi surghiuniţi lideri; colegii lor au declarat grevă; regele a consimţit să fie repuşi în drepturi membrii surghiuniţi şi să reducă numărul funcţiilor de la 24 la 17. În 1638, aceeaşi succesiune de evenimente a urmat eşecului guvernului de a onora *rentes*. Coroana a câştigat fără să cedeze nimic. Dar problema acestor *rentes* a mărit proporţiile conflictului, pentru că mulţi dintre parlamentari erau *rentiers*.

Politica lui Richelieu era influenţată de nevoile financiare fără precedent ale războiului. În 1642 el se limita la

ocolirea regimului financiar stabilit. În acelaşi spirit, el a atacat drepturile acelor provincii, *pays d'états*, unde valoarea *taille*-ei era stabilită în funcţie de proporţiile averii, iar Stările erau responsabile pentru mărimea, alocarea şi colectarea ei.

În mod inevitabil, ele plăteau mai puţin. Era mai mult de câştigat dacă se introduceau *élections:* o sumă mai mare din taxe, bani din noile funcţii, şi un control politic mai direct. În 1628, un decret regal a creat zece *élections* în Dauphiné, cu 270 de oficiali: rezistenţa a fost subminată şi Stările lor au dispărut. Burgundia şi-a pierdut privilegiile (1630), dar numai după rezistenţă şi revoltă la Dijon. Şi în Provence a existat violenţă. Tonul sentimentelor locale poate fi înţeles în protestul Stărilor: crearea de *élections* a fost „lucrul cel mai dăunător, nu numai în ceea ce priveşte bunurile, ci şi libertatea şi chiar şi vieţile locuitorilor acestui *pays*“. Un atac similar la drepturile Languedoc-ului a contribuit la sprijinirea răscoalei lui Montmorency de către localnici. Bretagne a fost lăsată în pace, probabil pentru că Richelieu îi cunoştea spiritul şi vroia ca nimic să nu afecteze interesele sale strategice faţă de această provincie.

Este discutabil faptul că Marillac a fost mai preocupat decât Richelieu de instaurarea unei uniformităţi fiscale. Cu siguranţă, după căderea sa de la putere, compromisul era la ordinea zilei. A fost oare mai puţin o problemă a priorităţilor ministeriale şi mai mult una de schimbare rapidă a situaţiei? Richelieu nu a ignorat niciodată realitatea. O mare parte a Franţei clocotea de nemulţumire; între timp, costurile războiului crescuseră îngrijorător. Îndepărtarea oficialilor locali ar fi mărit pericolul răscoalelor populare: coşmarul guvernamental era provocarea şi conducerea unei astfel de răscoale de către oficialii locali. O politică mai sigură era mai întâi ameninţarea şi apoi acceptarea banilor în schimbul concesiilor făcute. Prin urmare, în Burgundia, Provence şi Languedoc noile *élections* au fost desfiinţate. „Compensaţia", în cazul Languedoc-ului, a fost de aproape 4.000.000 de livre. Avantajul fiscal imediat adus de *élections* fusese mai puţin sigur, căci oficialii *élus* erau corupţi notorii. Curând, guvernul va recurge la o altă metodă, aceea de a-şi trimite proprii *intendants* pentru a controla procesul.

Viziunea strategică a lui Richelieu era măreaţă, iar angajamentul în înfrângerea Spaniei era de neclintit. În acest scop, autoritatea regală trebuia susţinută. El privea mărirea taxelor ca pe un mijloc de a-şi atinge ţelul; formele instituţionale şi drepturile membrilor acestor instituţii erau de o importanţă secundară faţă de nevoia de bani lichizi. Este din nou important să facem distincţia între Richelieu filosoful politic şi artistul literar, şi Richelieu politicianul angajat în luptă, empiric şi în mod inevitabil inconsecvent. Sub acest aspect, Mazarin, confruntându-se cu aceleaşi probleme, cu cereri care depăşeau în mod constant resursele, a urmat exemplul maestrului său, preocupându-se chiar mai puţin de principii.

Richelieu s-a străduit să-şi descrie idealul în *Testamentul* său şi în *Maxime*. De asemenea, el a schiţat şi un regim de impozite mai sănătos în propunerile sale către Notabili. Mazarin a fost în totalitate pragmatic şi a inculcat în tânărul Ludovic XIV o precauţie sănătoasă. Într-o formă sau alta, cele cinci Stări rămase vor supravieţui până la Revoluţie. Grijile principale ale lui Mazarin vor fi parlamentele şi potenţialul lor de a dezbina. Abordarea sa a fost, ca întotdeauna, aceea a unui diplomat, acţionând cu scrupulozitate prin intermediul indivizilor, folosindu-se de nevoile lor.

7. Proiecte maritime şi comerciale

Tiranul neîndurător, oportunistul pragmatic – ambele caracterizări ale lui Richelieu sunt valabile, dar insuficiente pentru a-l defini în totalitate pe omul Richelieu şi lărgimea viziunii sale. După 1635, i-au rămas prea puţin timp şi puţine resurse regale pentru proiectele maritime şi comerciale. Fuseseră „roase de fiscalitate" (Hauser). Proiectantul creator al primilor ani dispăruse, dar nu înainte de a stabili o agendă şi de a lua iniţiative importante în sine şi ca un precedent al acţiunilor mai bine susţinute şi mai cuprinzătoare ale lui Colbert.

Tradiţia maritimă a familiei sale era probabil ultima pe lista motivelor ce justificau interesul lui Richelieu pentru afacerile navale. Adesea îl vedem gândind cu mult deasupra a ceea ce era convenţional în clasa şi în epoca sa. Fiind conştient de vulnerabilitatea Franţei într-o Europă dominată de Spania, el a simţit nevoia să acţioneze. Printre cei care l-au influenţat s-a numărat şi Antoine de Montchrestien, un normand, proprietar al unor ateliere de fierărie, scriitor şi publicist plin de resurse, care a examinat în *Traité de l'économie politique* (1615) aspectele economice ale luptei pentru putere. Disputa contemporană era stimulată de dezvoltarea comerțului oceanic, de perfecționarea tehnicilor de construire a navelor, de exemplul englezilor și al olandezilor și, pentru francezi, de sentimentul de a rămâne în urmă într-o lume competitivă. Alte țări prosperau cu ajutorul comerțului din care ei erau excluși; le lipseau priceperea și capitalul, astfel că străinii le furnizau bunuri și servicii; regatul era deci secătuit de bani. Scriitorii puteau prezenta avantajele naturale: un țărm întins, porturi excelente, păduri mari pentru cherestea, o populație cu tradiție în navigație; și totuși flota comercială rămânea mică, unele vase erau construite în șantiere străine, iar flota de război era practic inexistentă. Când Richelieu a cerut efectuarea unei anchete, agenții săi au dezvăluit fapte alarmante: o penurie totală de constructori de nave, căpitani și marinari; ateliere de fierărie nefolosite, tunuri ineficiente; țărmul din Nantes se colmata, cel din Boulogne se degrada; navele de comerț erau o pradă ușoară; nu exista nici o flotă permanentă în Atlantic, și numai 12 galere în Mediterană. Geografia și istoria Franței, întinsele ei frontiere terestre și dovedita sa vulnerabilitate duseseră la stabilirea unei concepții militare continentale, cu o influență firească în politică. Războaiele de la sfârșitul secolului al XVI-lea stimulaseră pretutindeni dezvoltarea navală; războaiele civile din Franța o opriseră. Contau, de asemenea, și concepțiile sociale. În rândul claselor înstărite, exista o prejudecată bine înrădăcinată împotriva comerțului: nobilul își risca rangul prin *dérogeance*; burghezul aspira la „un trai nobil“ și, având șansa să investească în mod productiv, prefera să cumpere pământuri și funcții.

Richelieu era un politician până în măduva oaselor. El demonstrase în repetate rânduri că putea să reacționeze cu flexibilitate la pericole noi și să găsească soluții pentru a depăși obstacolele. A fost adesea chinuit de exigențele

poziției sale singulare. Nu și-a neglijat propriile interese financiare – de fapt, rareori își încredința afacerile personale unui reprezentant al său, în maniera în care Mazarin o va face cu Colbert. Cu toate acestea, avea propria sa viață interioară, sensibilă la artă, pioasă și meditativă. El putea gândi pe compartimente. Și mai remarcabil este faptul că a continuat să aibă o gândire creatoare. Mintea sa rămânea deschisă pentru noi idei. În salonul său erau bineveniți experții. Îi plăcea să lucreze cu oameni cu o gândire liberă, cum era Charnacé, artizanul Tratatului de la Bärwalde. Proiectele erau apreciate prin relevanța lor la obiectivul său central – o țară ordonată, prosperă și sigură. La început au existat două obiective precumpănitoare: protejarea intereselor comerciale și zădărnicirea efortului de război al Spaniei. De exemplu, principala țintă a regulamentului său din 1625, în privința construcției navelor și apărării porturilor, era protejarea comercianților francezi mediteraneeni împotriva piraților berberi. Un țel strategic îl constituia controlarea drumului maritim spre Italia pentru a forța vasele spaniole să iasă în larg. Isaac de Razilly era un consilier influent. El a făcut apel la pasiunea pentru grandilocvență a lui Richelieu. Mesajul său era simplu. Nobilii săraci trebuiau încurajați să plece pe mare. Statul trebuia să sprijine formarea companiilor pentru comerțul și colonizarea de peste mări. Marina trebuia să fie destul de puternică pentru a-i proteja pe comercianții francezi de pirații străini.

O condiție preliminară a expansiunii navale era reforma sistemului tradițional de control. Amiralul Franței era un demnitar feudal și un militar. Amiralitățile din Guyenne și Bretagne, reprezentate de guvernator, constituiau piedici pentru reformă. Acțiunile de aici ale lui Richelieu revelă multe despre acele timpuri, despre filosofia și metodele sale.

Amiralul Montmorency marcase un început atunci când a unit Amiralitatea Franței cu cele din Guyenne și Bretagne. În 1626, Richelieu a cumpărat funcția, a desființat-o și a preluat autoritățile ei, devenind *Grand Maître et Surintendant-général du Commerce.* Această funcție i-a dat controlul atât asupra navigației comerciale cât și asupra navigației regale pe care plănuia să o creeze. O neînțelegere cu parlamentul din Bretagne a fost rezolvată când Vendôme a fost forțat să renunțe la funcția sa de guvernator în favoarea lui Richelieu; complicitatea lui în complotul Chalais a fost convenabilă. Când Guise, un alt guvernator de o loialitate îndoielnică, a fost izgonit din Provence în 1630, controlul Coroanei asupra țărmului a fost complet. Între timp, La Rochelle căzuse și Richelieu făcuse adăugiri considerabile la gama sa de funcții strategice de guvernare (inclusiv La Rochelle) și alte autorități, și la proprietățile sale din vestul Franței. În această direcție evolutivă se pot distinge trei caracteristici diferite, dar bine îmbinate: propria sa avansare, nevoia sa de securitate sub forma unei rețele provinciale de autoritate, avere și protectorat, și interesele statului. Și a fost bine răsplătit. După zece ani, veniturile cunoscute ale lui *Grand Maître* treceau de 200.000 de livre pe an. Statul era, de asemenea, bine slujit.

Instrucțiunile date deputaților celei de-a Trei Stări în 1614 dăduseră glas grijilor comercianților. La Adunarea Notabililor a fost lansat un program amplu de acțiune. În ianuarie 1627, însuși Richelieu li s-a adresat. Propunerile sale relevă și mai mult din filosofia sa de guvernare și din concepția sa despre societate decât o face *Testamentul politic* al său, în care arta și-a spus cuvântul și el a scris (și alții au scris pentru el) vizând posteritatea. El a privit nevoile țării cu o minte deschisă. Propunerile sale erau, în același timp, tradiționale și inovatoare. Impunerea ordinii prin adunări speciale ale tribunalelor, reducerea *taille*-ei, răscumpărarea pământurilor regale arendate constituiau aspirații și soluții îndrăznețe. Reducerea numărului de școli în care se studiau artele liberale, asigurarea unei educații în scopuri tehnice, instruirea anumitor *sages gentilshommes* în afacerile statului, o relaxare a regulilor de *dérogeance* – acestea sunt indicii ale unei idei de societate care anticipează și influențează munca lui Colbert.

Convingerea Notabililor era partea cea mai ușoară. Retorică, principii, planuri: zorile erau luminoase. Dar ce aducea ziua de mâine? În mod inevitabil, proiectele erau greu de realizat. Strategia navală era bună și reflecta beneficiile unui control centralizat. Vasele erau concentrate în câteva porturi, îndeosebi în Brest și Le Hâvre. În amândouă porturile fuseseră numiți supraveghetori pentru întreținere, construcție și apărare. Toți se aflau sub comanda unchiului lui Richelieu, Amador de la Porte, numit *intendant-général.* Rareori Richelieu lăsa afacerile importante pe mâna celor din afara cercului său restrâns de relații și protejați. Printre dezamăgirile constante, în 1638–1639 el a fost recompensat de victoriile nepotului său nestăpânit, Pontcourley, comandantul galerelor din Mediterană.

Pentru recrutare, Richelieu a adoptat ideea unui registru de căpitani, dar acesta n-a fost niciodată cu adevărat folosit. În 1653, trei escadre operau în Atlantic, una, alături de galere, în Mediterană: în total 46 de nave. El a trebuit să angajeze câțiva constructori de nave străini și chiar să cumpere vase străine, pentru că cele franceze erau deficiente în privința planurilor și a construcției. Nu a realizat nimic apropiindu-se de numărul navelor din

Olanda, Anglia sau Spania, căci majoritatea vaselor franceze, de o capacitate mică, aproximativ 300 de tone, erau mai bune pentru raiduri decât pentru lupte. Realizările apar considerabile numai în comparaţie cu situaţia iniţială şi cu concentrarea crescândă a resurselor către armată, şi în legătură cu antreprizele coloniale şi comerciale cărora trebuia să le asigure protecţia.

Richelieu a apreciat importanţa coloniilor. A studiat situaţia primelor tentative, a companiilor falimentare şi a coloniştilor ruinaţi, şi a reuşit să dea noilor companii comerciale drepturi suficiente pentru a le face viabile. Orizontul mărginit al oraşelor bretone şi normande şi resentimentul lor faţă de privilegii speciale au dus la distrugerea primei companii, cea a lui Morbihan. Numele companiilor se schimbau, apăreau noi grupuri, dar principiul rămânea acelaşi: un monopol garantat şi stimulente speciale. Numele unei companii, *La Nouvelle France* (1628), condusă de Razilly, indica scopul său specific. La argumentele economice ale unei mici Franţe peste mări, Părintele Joseph a adăugat şi şansa pentru misionari. Samuel Champlain, explorator şi colonist, susţinea că salvarea unui singur suflet valora mai mult decât cucerirea unui imperiu. Capucinii, iezuiţii, călugăriţele ursuline şi ospitalierii au contribuit cu pagini glorioase la scrierea evanghelismului creştin. Mai puţin importantă, la prima vedere, este evoluţia negustorilor de blănuri şi cea a militarilor. Pierderea Québec-ului în faţa englezilor a fost un mare eşec. Recuperat printr-un tratat în 1632, el a devenit o bază pentru explorări ambiţioase, dar a rămas la fel de mic. În 1643 erau doar 300 de francezi în Canada. Richelieu anticipase 4.000. Când, 20 de ani mai târziu, Colbert l-a trimis pe Jean Talon pentru a lucra la dezvoltarea ei, în teritoriu se aflau aproximativ 2.500 de francezi.

O aventură fragilă supravieţuise. Şi se putea dezvolta. Era o parte dintr-un proiect mai amplu. Coloniştii plecau în Indiile de Vest în grupuri finanţate. Mazarin nu a manifestat un interes prea mare pentru colonii sau pentru marină şi continuarea idealului lui Richelieu a rămas pe seama lui Colbert. Coloniile acestuia aveau să fie replici ale Franţei, catolice, senioriale, autoritariste, conduse de acasă. Viitorul va arăta că altă formă avea să dureze, cea a coloniilor engleze, mai mult întâmplătoare decât proiectate, cu o populaţie mărită de aventurieri şi exilaţi religioşi, şi lăsate să se descurce singure. Şi totuşi, dacă Wolfe ar fi pierdut bătălia pentru Québec, rezultatul unei rivalităţi de un secol, sfârşitul Noii Franţe nu ar fi slujit la întărirea unor păreri tradiţionale despre principiile sale. Abordarea paternalistă a lui Richelieu, idealistă în preferinţe şi practică în scopuri şi mijloace, oferise imboldul necesar pentru o încercare eroică.

Richelieu se putea răzgândi ori de câte ori dovezile îl convingeau. Ca şi Olivares, preocupat de importuri şi de dezechilibrarea balanţei comerciale, el şi-a pus încrederea în legile somptuare spre a descuraja cheltuielile pentru articole de lux: numai nobilii puteau purta mătase, de exemplu; deţinerea de trăsuri era descurajată. Convins de exemplul Marsiliei şi de hinterlandul ei provensal că importul putea stimula exportul şi, astfel, pe producătorii autohtoni, el a început să proiecteze dezvoltarea comerţului mediteranean. Ca întotdeauna, nu existau jumătăţi de măsură. Reprezentantul său de încredere în câteva misiuni, des Hayes de Courmenin, a fost trimis la ţar pentru a negocia o altă rută pentru comerţul persan. Faimoasa atribuire de către Hauser a unui „Mare Proiect" la politica de comerţ a lui Richelieu este probabil exagerată. Existau totuşi recompense pentru iniţiative ingenioase şi – cel puţin aparent –

aventuroase: un tratat comercial cu ţarul şi o reducere a taxelor olandeze care descurajaseră aventurarea francezilor în Marea Baltică.

Mai mult decât atât, exista o strategie deosebită, care devine evidentă la evaluarea bilanţurilor. Richelieu l-a însărcinat pe baronul de Beausoleil să supravegheze minele. Promovarea rafinăriilor de zahăr a fost o iniţiativă importantă pentru viitor. Ca şi Sully înaintea sa, Richelieu a realizat importanţa comunicaţiilor şi a transportului pe uscat şi pe mare, ca şi a tehnicilor care făceau posibilă dezvoltarea lor. În 1642 a fost deschis vitalul canal Briaire, care făcea legătura între fluviile Sena şi Loara şi a cărui construcţie începuse în 1610. Multe taxe pe drumuri şi râuri au fost reduse. A fost înfiinţat un serviciu poştal regal, prin care societatea a câştigat un serviciu important, iar guvernul o nouă serie de funcţii de vânzare. Nevoile financiare imediate au fost întotdeauna un factor ce trebuia luat în considerare. Dar proiectele erau pe termen lung. Richelieu l-a anticipat pe Colbert, sprijinind dezvoltarea manufacturilor autohtone. S-au pus bazele unei industrii a sticlei. Industria textilă conta cel mai mult: în *Testamentul* său, Richelieu se arăta entuziasmat de calitatea produselor din Touraine, pluşul, taftaua, mătasea şi catifeaua, toate fiind cele mai bune din lume. Mândria posesivă a unui francez pentru ţara sa este o latură a lui Richelieu care merită luată în seamă. Pe baza ideilor şi acţiunilor lui Sully, Richelieu şi Colbert se poate scrie despre continuitatea politicilor „mercantile“, cel puţin până în anii 1680. Din acest şir de nume cel al lui Mazarin este cu desăvârşire absent.

8. Biserica şi statul

Preot şi politician: imediat apare o prezumţie de tensiune, dacă nu chiar de conflict, în dublul rol jucat de Richelieu. O caracteristică a recentelor cercetări despre cariera sa a fost accentul pus pe caracterul lumesc, pe brokerajul său de putere, pe dorinţa de a acumula avere. În mod remarcabil, rămâne intactă, chiar mai clară, imaginea celuilalt Richelieu, episcopul precoce continuând să rămână preotul conştiincios care a găsit timpul necesar, între 1636 şi 1639, pentru a compune *Tratatul Perfecţiunii Creştine*, în care a susţinut scopul mistic al prezenţei lui Dumnezeu. El s-a maturizat şi cariera lui s-a dezvoltat în lumea puternică a *dévots*-ilor. O influenţă timpurie a fost cea a lui Pierre Bérulle, fondatorul Congregaţiei oratorienilor, concepută pentru a stabili un nou model de viaţă spirituală şi de preoţie. Bérulle s-a arătat interesat de tânărul Richelieu pentru a-şi promova cauza. Se pare că politica antihabsburgică a lui Richelieu a cauzat o ruptură decisivă între acesta, Bérulle şi aliatul său politic, Marillac. În orice caz, el a continuat să rămână un *dévot* în spirit şi în munca dedicată Bisericii. Vincent de Paul, pionierul şi îndrumătorul mişcărilor filantropice, i-a atras atenţia: Richelieu a fost cel care i-a cerut creatorului fundaţiei *Dames de la Charité* şi al instituţiei misionare a lazariştilor să se ocupe de pregătirea preoţilor.

Acumulând venituri parohiale, câştigând, atunci când era posibil, controlul ordinelor religioase, şi având o influenţă crescândă în numirea episcopilor, Richelieu concentra cu adevărat puterea în mâinile sale. A avut, de exemplu, grijă să-şi păstreze poziţia în momentul vulnerabil în care conştiinţa regelui putea reacţiona, asigurându-se de numirea fratelui său Alphonse ca *Grand Aumônier* (1632) în locul cardinalului de la Rochefoucauld, un om scrupulos şi sever. Procesul reformei făcea parte dintr-un proiect politic mai amplu. Un protejat dezamăgit, care sperase să primească o episcopie, a devenit cel mai de temut critic al său. Pentru Mathieu de Morgues, Richelieu era un ipocrit desăvârşit care se folosea de Biserică şi de drepturile religioase în scopuri proprii. Aceasta nu era însă părerea generală. Un inspector al carmelitelor a întocmit pentru Roma un raport favorabil despre modul în care Richelieu se folosise de poziţia sa. El putea spune pe bună dreptate că ocupase asemenea posturi-cheie, precum cel de abate de Cîteaux şi Cluny, pentru a influenţa direcţia reformei.

Bergin a arătat că efectul influenţei lui Richelieu în numirea episcopilor, pe lângă faptul că îi mărea clientela şi îi consolida imaginea în vestul Franţei, a fost o creştere a standardelor: cei care aveau haruri pastorale se puteau aştepta la o promovare; experienţa cântărea mai mult decât orice influenţă aristocratică; relativ puţini proveneau din vechea nobilime. În numirile care au reflectat eforturile lui Richelieu de a reforma Facultatea de Teologie a Universităţii din Paris, teologii erau preferaţi avocaţilor. Abaterea unui episcop de la disciplină atrăgea după sine o

admonestare. Richelieu chiar i-a cerut papei, în 1638, să autorizeze o comisie de episcopi francezi pentru investigarea cazurilor de acest gen. Trebuie accentuat aspectul disciplinei: Biserica era un instrument de control. Acest aspect poate fi văzut şi în interesul lui statornic faţă de problema hughenoţilor, când a sperat într-o convertire a acestora prin intermediul argumentelor raţionale şi al bunelor exemple şi, de asemenea, chiar dacă pe alt ton, în reacţia sa dură faţă de cazul lui Urbain Grandier, canonic la Laudun, ars pe rug (1634) după ce acuzaţiile de vrăjitorie fuseseră investigate de agentul lui Richelieu, Laubardemont. Cazul lui Grandier era o problemă foarte delicată deoarece reprezenta acel *dérèglement* care era opusul celor mai importante principii ale filosofiei sale politice – şi ale proprietăţii sale din Poitou! Au existat implicaţii politice şi în cazul abatelui Saint-Cyran, pe care l-a întemniţat (1638) fără a înăbuşi însă jansenismul care i-a cauzat probleme succesorului său. Ce îl îngrijorase oare cel mai mult pe Richelieu – extremismul lui Saint-Cyran, cunoscuta sa relaţie cu Jansen, apărătorul flamand al Spaniei, sau legăturile potenţial periculoase cu parlamentarii?

Lăsând la o parte cazurile speciale, impresia care a rămas este aceea a unei vocaţii spirituale, a unei vieţi pioase şi a unui scop reformator. Această imagine este reflectată în relaţia sa cu Părintele Joseph. Şi el din Poitou, nobil, călugăr capucin, prietenul şi confidentul lui Richelieu, consilierul spiritual şi trimisul său personal în misiuni diplomatice, Părintele Joseph a fost o enigmă a timpurilor sale – şi încă mai este. Ascetul implicat mult în afacerile mondene; entuziastul unei cruciade împotriva turcilor care susţinea că o condiţie preliminară a acestei cruciade este înfrângerea Spaniei – a fost el mai degrabă un bun francez decât un bun catolic? Părintele Joseph, unul dintre fanaticii lumii, îl compensează pe Richelieu, mai plăcut şi mai subtil. Fără îndoială, Richelieu s-a bizuit pe călugăr pentru sprijin moral, înţelegere şi inspiraţie. Este posibil să-l fi considerat drept succesorul său. Moartea Părintelui Joseph, în 1638, a lăsat un gol pe care nimeni altcineva nu l-a putut umple.

O sursă de continuă tensiune de-a lungul acestei perioade a fost galicanismul (doctrina religioasă care, rămânând ataşată dogmelor catolice, apăra libertăţile organizatorice ale Bisericii Catolice din Franţa faţă de papă). Richelieu, ca şi Mazarin, a trebuit să facă faţă tensiunii create de concepţiile opuse şi, pentru unii, ireconciliabile ale autorităţii ecleziastice: cea romană sau „ultramontană", cuprinzătoare şi absolută; şi cea a majorităţii galicanilor din Parlament şi a unora dintre episcopi, şi anume că regele ar trebui să fie conducătorul din toate punctele de vedere laice, autoritatea papei fiind limitată la problemele de doctrină. În 1614, problema galicanilor a dat naştere la cea mai aprigă dispută din Stările Generale. Richerismul, numit după Edmond Richer, care considera că „episcopii sunt o parte esenţială a Bisericii, iar papa este un accesoriu", a constituit o nouă forţă de dezbinare. Ca de obicei, Richelieu l-a provocat pe Richer la o discuţie particulară şi a determinat o modificare a concepţiilor sale. Nu s-a putut însă descurca la fel de bine şi cu *dévots*-ii ultramontani, ofensaţi de alianţele sale cu statele protestante. Căsătoria lui Gaston de Orléans cu Marguerite de Lorena (1632) a pus în discuţie o problemă delicată de strategie. Străduindu-se să anuleze căsătoria – nevalabilă, după cum se susţinea, pentru că nu fusese aprobată de rege –, şi apelând la fratele său Alphonse, acum cardinal-arhiepiscop de Lyon, pentru a susţine cazul la Roma, Richelieu era în elementul său diplomatic. Pentru Richelieu era convenabil să ameninţe cu schisma pentru a supune Roma unei presiuni diplomatice – un precedent de care Ludovic XIV va fi conştient. E posibil ca Richelieu să fi fost tentat să-şi lărgească baza susţinerii sale apelând la prejudecăţile galicanilor, cu deosebire cele împotriva iezuiţilor, mereu vulnerabili la acuzaţia de susţinere a tiranicidului. Totuşi, se pare că Richelieu a înclinat spre moderaţia exprimată de Pierre de Marca într-o carte dedicată lui (1641), în care acesta pleda pentru echilibru între primatul Romei şi cerinţele puterii civile.

În 1643, Mazarin a ordonat eliberarea lui Saint-Cyran. Ca şi în alte probleme politice, şi aici era indicată o manieră de tratare mai blândă. Îndârjitul basc a murit, jansenismul nu. Ocupându-se de el, Mazarin dezvăluie aspecte ale temperamentului său religios, foarte diferit de cel al lui Richelieu. El era puţin interesat de teologie, în aparenţă indiferent la ardoarea spirituală care şi-a găsit expresia în jansenism. Abordarea sa a fost una seculară, a unui diplomat papal ce judecă problemele după un criteriu politic. El nu a fost niciodată hirotonisit preot. A arătat faţa prietenoasă a credinţei creştine, indiscutabilă, îndurătoare, manifestată prin maniere nobile şi fapte generoase, iar mai târziu, când a fost bolnav, printr-o bravură izbitoare. Încă de la început el a fost suspectat de *dévots*. S-a ocupat de problemele Bisericii în ciuda fundalului de ostilitate şi dispreţ care, în cele din urmă, avea să motiveze opoziţia în timpul Frondei. Acel *Conseil de conscience* care începuse să se întrunească în mod regulat în timpul Regenţei era dominat de criticii săi; şi totuşi Mazarin s-a folosit de el pentru a-şi arăta acreditarea de cardinal şi preocuparea pentru numirile judicioase. El a câştigat încrederea pioasei regine; l-a influenţat pe finul său, tânărul Ludovic, să-şi ia în serios îndatoririle religioase. L-a câştigat de partea sa pe Vincent de Paul, care fusese cel mai aspru critic al său. În septembrie 1652, la doar câteva luni după ce solicitase demiterea lui Mazarin, el a scris: „Singura aspiraţie a lui Mazarin este binele regelui, al reginei şi al statului". Este interesant cum mulţi veneau la Mazarin pentru a-l critica, stăteau de vorbă cu el şi plecau lăudându-l. Când *dévots*-ii au reprezentat cel mai mare risc politic, în Parisul cuprins de Frondă, norocul lui a fost caracterul necorespunzător al reprezentantului lor. Personaj viclean şi promiscuu, Paul de Gondi, *co-adjuteur* al unchiului său, arhiepiscopul Parisului, mai târziu el însuşi arhiepiscop (mai bine cunoscut posterităţii drept cardinalul de Retz şi ca autor de memorii distractive), nu putea fi un conducător moral.

Richelieu a văzut în Jansen apărătorul flamand al Spaniei; Mazarin a văzut în adepţii săi, mai ales în centrul lor spiritual, Port Royal, legăturile cu parlamentarii suspecţi. Încăpăţânarea lui Antoine Arnauld în apărarea poziţiei descrise în cartea sa *De la Fréquente communion* (1643) şi atacul ulterior al lui Pascal la adresa iezuiţilor în *Lettres provinciales* (1656) au fost prea apropiate, în timp şi asocieri personale, de Frondă. Ludovic XIV avea să moştenească prejudecăţile lui Mazarin şi să urmeze direcţia relativ severă a ministrului, însă fără precauţia lui salvatoare sau umorul care i-a permis lui Mazarin să savureze spiritul lui Pascal. Ca întotdeauna, Mazarin a trebuit să ia în considerare anumiţi factori diplomatici. Condamnând cele Cinci Precepte (extrase din studiul despre Sfântul Augustin al lui Jansen), papa Innocentiu X declarase, în fapt, jansenismul eretic (1653). După aceasta, deşi era preocupat să stăpânească mai degrabă decât să tulbure, Mazarin nu şi-a permis

să-i lase pe duşmanii săi, de la Roma sau de la Paris, să-l descrie altfel decât ca pe un bun catolic.

În acelaşi timp, a ştiut că parlamentarii galicani se vor revolta. Într-adevăr, Parlamentul a refuzat să aprobe bula papală şi a fost cerut un *lit de justice*. Hotărârea lui Mazarin a fost întărită de purtarea lui Retz. Când acesta a evadat din închisoare, acei *curés* care susţineau mişcarea de la Port Royal i-au înfuriat pe miniştri cântând *Te Deum*. Ei nu ştiau că Retz îi scrisese Anei oferindu-i ajutorul său pentru „exterminarea jansenismului". Cu o încredere crescândă, Mazarin a închis şcolile janseniste, asigurând o nouă redactare a formulei teologice de salvare a reputaţiei, care va continua să tulbure conştiinţele janseniste scrupuloase. Se poate, în orice caz, susţine că „Pacea Bisericii" negociată (1668) de arhiepiscopul Péréfixe, pe baza unei formule revizuite pe care să o poată semna călugăriţele din Port Royal, a reprezentat mai exact gândirea lui Mazarin decât cuvintele şi măsurile aspre ale unui om tulburat; cu siguranţă mai mult decât persecuţia anilor care au urmat, când Ludovic XIV avea să stârnească exact acea furie a opoziţiei din Parlament pe care Mazarin ar fi dorit mai mult decât orice să o evite.

9. Arta ca propagandă

Pentru ambii cardinali, arta era importantă în sine și pentru scopurile pe care le servea. Încă de la începutul relației sale cu Maria de Medici, ea însăși o susținătoare a artei, generoasă și hotărâtă, Richelieu a urmat tradiția italiană, adoptată de francezi - îndeosebi în Fontainebleau-ul lui Francisc I -, a artei autorizate în decoruri impozante, pentru a ilustra puterea suveranului și beneficiile domniei sale civilizatoare. Procedeele umanismului clasic, atât în artă cât și în literatură menite să impresioneze, erau exploatate pentru manipularea gândirii contemporane. La Paris, în Palais Cardinal, folosindu-se de arhitectul Mariei, Le Mercier, și de artiștii săi Poussin, Vouet și Champaigne, în marele și noul său castel de la Richelieu, și în special la Rueil, casa relativ modestă din împrejurimile Parisului în care el se retrăgea pentru a se odihni (și în care se putea bucura de grădinile superbe), arhitecții și artiștii lui Richelieu lucrau după instrucțiunile sale și sub constrângerile unui plan general.

Ca și în patronajul oferit de el scriitorilor, „protecția" însemna, în mod explicit, că un artist era dependent de el. Vizitatorului galeriilor sale, *patron*-ul îi dădea o lecție de istorie. El putea să vadă portretul cardinalului făcut de

Philippe de Champaigne, la capătul unui șir de mari figuri din istoria Franței. Pictorii erau rareori agenți liberi. Acceptând onorariul cardinalului, ei continuau propaganda sa. De exemplu, în simbolismul acestei *Galerie des Hommes Illustres* se putea citi: loialitate regelui, fidelitate Bisericii, respect pentru marile familii ale Franței, protecție împotriva străinilor, dorința de a-și da viața în slujba țării. În galeria de la Richelieu (noul său oraș era destinat să fie centru administrativ, aproape o curte alternativă, s-ar putea spune), nu mai puțin de 51 de picturi preamăreau realizările cardinalului. „Într-o influență reciprocă, imaginile ambițioase ale lui Richelieu și ale preeminenței franceze se alimentau unele pe celelalte, lăsând un model durabil de puternic dirijism statal în problemele culturale franceze" (Caldecott).

Se poate susține că interesul lui Richelieu și atracția sa față de teatru, muzică și dans au reflectat mult din gusturile sale personale, fața umană din spatele imaginii eroice, de el însuși dramatizată, dar sinceră. Lui Richelieu i-a plăcut lumea teatrului și a contribuit la creșterea respectului pentru ea. Teatrul din Palais Cardinal a fost proiectat să fie cel mai bine dotat din lume. Richelieu a dat sugestii pentru subiecte și chiar a colaborat la scrierea câtorva piese. Cunoscând rivalitățile dintre „Antici" și „Moderni", el intervenea atunci când considera că o piesă nu era în concordanță cu regulile acceptate sau cu convențiile favorizate de el. Probabil că la instigarea sa criticii l-au forțat pe Corneille să revizuiască *Le Cid* (1637). El putea aprecia un spectacol în sine, dar un teatru subvenționat trebuia să slujească regimul. *L'Europe* a lui Desmarets (1641) a fost privită ca o importantă sărbătorire a superiorității Franței. În același an, baletul de curte *De la prosperité des armes de* *la France* a marcat unirea sa, prin nunta unei nepoate, cu familia Condé şi cu sângele regal.

Domeniile intereselor lui Richelieu, scala activităţii sale sunt uimitoare. Modul în care spiritul său întreprinzător putea servi unui singur mare plan şi imaginea deosebită, înălţătoare, a patronului despre Franţa sunt dezvăluite într-o instituţie care, apărând limba ţării, a rămas de referinţă până astăzi. *Académie Française* (1653) n-a fost pur şi simplu concepută pentru a fi arbitru în chestiunile de limbă. Contemporanii şi-au dat seama de asta. Parlamentul a fost destul de circumspect pentru a amâna, timp de doi ani, înregistrarea sa. Richelieu a preluat salonul lui Valentin Conrart, care se dorea a fi un loc de evadare de la problemele oficiale şi de întâlnire a minţilor rafinate, şi i-a adăugat concepţia sa despre o organizaţie menită să promoveze imaginea şi interesele Franţei. Prin agentul său Boisrobert, el a influenţat alegerile pentru a-şi asigura o majoritate a celor care să acţioneze conform dorinţelor sale. Doi dintre ei, Servien şi Séguier, erau miniştri de stat. Câţiva membri ai salonului lui Conrart, care îi sprijineau pe rivalii cardinalului, au fost refractari în ceea ce privea adeziunea la noul grup. Li s-a spus că Richelieu „nu era obişnuit să întâmpine rezistenţă“ şi au fost avertizaţi că societatea putea fi dizolvată. Indiferent dacă erau ameninţaţi, flataţi, recrutaţi sau respinşi, nu e de mirare că unii dintre cei mai importanţi contemporani ai săi erau înspăimântaţi de acest patron atât de sever, că mulţi au ajuns să-l deteste, sau că unii francezi de astăzi îi venerează memoria. De altfel, sigiliul Academiei îi poartă chipul.

O altă acţiune personală care a devenit, sub îndrumarea lui Richelieu, un instrument de propagandă a fost *Gazette*, iniţial condusă de Théophraste Renaudot. *Le Mercure François* exista deja, sub conducerea Părintelui Joseph, dar apărea doar o singură dată pe an. În schimbul monopolului asupra ştirilor, Renaudot, şi el tot din Poitou, l-a asigurat că relatările sale săptămânale vor fi favorabile regimului. „*Gazette* îşi va îndeplini rolul“, scria Richelieu, „sau Renaudot îşi va pierde pensia.“ Cardinalul a monitorizat ziarul prin agenţi de încredere ca Părintele Joseph şi Chavigny, s-a asigurat ca eşecurile să fie răstălmăcite şi victoriile să fie mult lăudate, şi a folosit publicaţia pentru a promova cauze mult sperate, precum colonizarea Canadei. În timpul războiului împotriva Spaniei, un alt război era purtat în minţile şi sufletele francezilor educaţi. Chiar dacă Fronda avea să arate că acest război era departe de a fi câştigat, importanţa realizărilor lui nu poate fi cu nimic minimalizată. Prea puţini bărbaţi, prin mijloace atât de variate, printr-un efort concertat, au influenţat atât de puternic concepţia politică a unei epoci. Richelieu a văzut direcţia în care se îndrepta curentul; el a arătat cum poate fi canalizat şi controlat.

În lucrările cele mai importante se pot vedea două linii de propagandă distincte, uneori chiar în aceeaşi carte. Este vorba de acele *pièces d'occasion*. În 1632, de exemplu, Cassan susţinea faptul că Antichitatea nu a subminat drepturile, ci de fapt le-a întărit. Campania sa de susţinere a revendicărilor franceze în Renania, ce duceau înapoi în timp la regele Dagobert, reflecta îngrijorarea faţă de ambiţiile suedezilor. Ca multe altele, cartea lui Cassan i-a fost dedicată cardinalului. Un distins eseu de teorie politică, *Le Prince* (1631) al lui Guez de Balzac, îl adapta pe Machiavelli la nevoile timpurilor şi la idealurile ministrului printr-o inedită afirmare a moralităţii statului.

Richelieu dorea să-şi impresioneze contemporanii. *Memoriile* sale şi *Testamentul politic* arată că el s-a gândit mult şi la verdictul posterităţii. Concepute, dacă nu chiar scrise de Richelieu, fiind o relatare a ridicării sale la putere şi a primilor săi ani de ministeriat, *Memoriile* cuprind documente, scrisori şi material ajutător: pe măsură ce cititorul priveşte dincolo de evenimente şi argumente, el poate distinge o filosofie coerentă de guvernare: ideile cele mai pregnante sunt dreptul divin al regelui, nevoia sa de a avea un ministru puternic şi, străbătând fiecare rând, idealul unei dreptăţi creştine, atât pentru putere, cât şi pentru indivizi. În *Testamentul* închinat lui Ludovic XIII auzim mai mult vocea cardinalului împărtăşind experienţa sa politică şi oferind principii călăuzitoare pentru viitor. Dacă un singur cuvânt poate cuprinde ceea ce el credea că este necesar pentru ţară, acest cuvânt este „disciplina": aceea care lipsise în trecutul turbulent şi care trebuia instaurată dacă poporul francez individualist şi dezbinat vroia să se bucure de beneficiile unei societăţi ordonate. „*Dérèglement*", dezordinea, era marele rău care se manifesta prin nobilii rebeli, parlamentarii obstrucţionişti sau funcţionarii corupţi ai finanţelor. Faptul că unele dintre cele mai luminate minţi ale secolului, precum Pascal şi Bossuet, de exemplu, îi vor sprijini punctul de vedere constituie un omagiu adus lui Richelieu.

În 1635, Richelieu, pasionat de cultura italiană, s-a oferit să-l numească pe Mazarin *surintendant* al colecţiilor sale. Acesta a refuzat, dar a supravegheat expedierea din Italia a lăzilor pline de sculpturi clasice care aveau să înfrumuseţeze galeriile de artă ale lui Richelieu. Cât timp a fost la putere, Mazarin şi-a dedicat o mare parte din timp şi bani colecţiilor sale personale. Prima impresie este aceea de continuitate, însă cu o altă concentrare a aceluiaşi mesaj. Dar există o diferenţă, mai mare decât preferinţa noului patron pentru pictura italiană a trecutului decât pentru cea franceză a prezentului. Colecţia sa era uriaşă: 471 de pânze figurau în inventarul Palatului Mazarin. Exista un interes mult mai scăzut pentru iconografie, o intenţie mult mai mică de a cuprinde lecţii de istorie, însă un interes mai mare pentru tradiţia mitologică italiană. Uneori Mazarin poate părea mai degrabă un negustor decât un expert, colecţionând tablouri aşa cum colecţiona bijuterii şi, din ce în ce mai mult, cu aviditate şi la întâmplare, aşa cum a făcut-o în ultimii săi ani de viaţă. Prin contrast, concepţia lui Richelieu despre rolul artei, ca şi cel al literaturii, era unică prin măreţie şi ambiţie: politica lui a fost totală, grandioasă şi inimitabilă. El a căutat să atragă de partea sa minţile contemporane şi să-şi câştige renumele pentru generaţiile viitoare.

Cu înclinaţia sa pentru somptuos şi decorativ şi cu pasiunea sa deosebită pentru arta efemeră a baletului şi pentru mecanismele menite să producă efecte spectaculoase, Mazarin poate părea mai hotărât decât Richelieu, mai îngăduitor cu sine în patronajul său. În mod inevitabil, acest patronaj s-a clătinat în timpul Frondei. Lumea literară s-a divizat, căci scriitorii şi artiştii şi-au căutat alţi protectori, în special generosul Fouquet. Mazarin a manifestat prea puţin interes în patronaj ca modalitate de a-l încuraja pe tânărul pictor să stea acasă. Le Brun, protejatul lui Séguier, a trebuit să aştepte anul 1661 şi ministeriatul lui Colbert pentru a primi comenzi regale. Ca agent al lui Mazarin, Colbert înţelesese importanţa unui astfel de protectorat şi pericolul de a-l lăsa pe seama altora, precum Retz sau chiar Fouquet. În 1656, el a acţionat ca un broker în abordarea scriitorului Dupuy cu o funcţie rentabilă pentru a-l încuraja pe acesta să se considere omul lui Mazarin.

Ar fi inutil să încercăm o distincție între colecționar, broker de putere și iubitor de artă. Chiar și când se poate recunoaște un scop politic, există o dovadă a interesului pentru artă și scolastică în sine. Biblioteca uriașă a lui Mazarin, de aproape 40.000 de volume, o compilație realizată de Gabriel Naudé după instrucțiunile lui Mazarin, a fost concepută atât ca un instrument de învățătură, cât și ca o demonstrație a munificenței lui Mazarin. Naudé a descris-o ca pe „cea mai frumoasă, mai bună și mai mare bibliotecă din toată lumea". Încă de la început, ea a fost un loc de întâlnire pentru cărturari. Împrăștierea bibliotecii în timpul Frondei a fost o profundă lovitură pentru Mazarin și refacerea ei a devenit o prioritate. Tot ceea ce era legat de Mazarin, era la o scară uriașă. El a lăsat biblioteca moștenire pentru *Collège des Quatre Nations*, susținut financiar tot prin moștenirea sa și destinat să încurajeze învățământul și să educe oamenii din teritoriile anexate prin marile tratate din Westfalia și Pirinei. O inițiativă educațională inventivă, slujind unui scop politic – nu l-ar fi aprobat oare Richelieu pe Mazarin?

10. Lupta pentru securitate

În 1624, Habsburgii păreau a domina Europa și, de aceea, Richelieu avea o gamă limitată de opțiuni. Una dintre ele reflecta părerile tuturor *bons français* ce-și găseau expresia în propaganda pe care Richelieu o dezvoltase – dar nu permitea să-i fie constrânsă libertatea de alegere: găsirea modalităților de distrugere a mașinii de război spaniole. O porțiune vulnerabilă a „drumului spaniol", linia vitală de aprovizionare ce ducea spre Olanda, era Valtellina, trecătoarea montană ce lega Lombardia de Tirol. Acest lucru fusese deja dovedit când, în 1622, Franța, acționând alături de Savoia și Veneția, asigurase retragerea garnizoanelor spaniole, dar apoi fusese de acord să permită trupelor papale să se stabilească în locul lor. Trecătoarea era importantă și pentru Franța, permițându-i accesul către aliata sa, Veneția. Expulzarea armatei papale (în care Mazarin era căpitan) și ocuparea văii de către trupele franceze (noiembrie 1624) a fost prima acțiune agresivă a lui Richelieu. Aproape imediat, ea a fost compromisă de revoltele hughenote din Franța.

O altă opțiune a fost sugerată de nevoia de a-i supune pe hughenoți și, în consecință, de a încheia o înțelegere temporară cu Spania. Așa s-a ajuns la Tratatul de la Monzon (1626), prin care Spania a primit libertatea de a trece prin Valtellina. Alianța defensivă cu Spania i-a dat posibilitatea lui Richelieu să-și consolideze poziția internă și să se ocupe de problema hughenoților. Aliatele sale, Provinciile Unite, Veneția și Savoia, erau ofensate.

În cele din urmă, o a treia opțiune a trebuit luată în considerare: finanțarea unor aliați de încredere pentru a lupta cu Germania și pentru a opri înaintarea Imperialilor. În același timp, Anglia intra și ea în calculele lui Richelieu prin căsătoria lui Carol I cu Henrietta Maria (1625). Sub influența insistentă a lui Buckingham, politica engleză, inițial îndreptată împotriva Spaniei, era acum nehotărâtă. Îmbrățișând cauza hughenoților din La Rochelle și provocând un război împotriva Franței, Buckingham i-a dat lui Richelieu un motiv pentru asedierea orașului. Era exact ce-i trebuia cardinalului ca să demonstreze că un bun francez putea fi și un bun catolic și ca să abată critica de la alte aspecte ale politicii.

În acești ani de început, Richelieu pare în esență pragmatic, reacționând cu flexibilitate la fiecare situație în care este pus. Fundamentală pentru tot era convingerea sa că Habsburgii gândeau în termenii puterii supreme, că „suveranitatea universală" nu era o frază goală, că succesul catolicismului însemna, în mod necesar, succesul dinastiei, constrângerea Franței și o amenințare pentru siguranța ei. Chiar înainte de criza succesiunii mantovane, din 1618, când revolta din Boemia a adus pentru prima oară războiul în Germania, și de la reizbucnirea războiului Spaniei împotriva Provinciilor Unite, exista o dovadă a intenției Habsburgilor de a acționa de comun acord și a determinării lor de a purta un război până când obiectivele lor erau atinse. Zelul religios al împăratului Ferdinand II nu putea

ascunde faptul că fiecare victorie catolică din Germania era un potențial câștig pentru familie și pentru influența sa în Germania. Spania lui Filip IV, condusă de Olivares, era încă, în mentalitate, Spania lui Filip II. Cauza Habsburgilor nu cunoștea frontiere. Disputele care avuseseră loc în urmă cu 50 de ani, când membrii Ligii priveau spre Spania, iar toți *politiques* spre un interes național care trecea peste diferențele religioase, au reapărut în propaganda criticilor și a protejaților lui Richelieu.

De aceea, el nu a șovăit în ostilitatea sa față de Habsburgi. I-a convenit totuși să ascundă această ostilitate și să se concentreze asupra asediului din La Rochelle. Chiar și după deznodământul plin de succes, el a fost precaut. Dacă trebuia să atace, o făcea în așa fel încât să dea impresia că apără interesele vitale ale Franței, onoarea regelui său. Era perfect conștient de vulnerabilitatea militară a Franței și de forța habsburgică, demonstrată de cucerirea de către Spinola a orașului Breda (1625) și de victoriile lui Wallenstein și Tilly din 1626. În țară, în acel an 1626, complotul lui Chalais demonstrase că este vulnerabil. Înțelepciunea i-a sugerat că siguranța stă în tacticile care îi linișteau pe *dévots*. A avut, de asemenea, un motiv mai bun pentru a înclina spre pace: aceasta era esențială dacă programul de reformă prezentat Notabililor urma să aibă vreun impact.

Richelieu se putea baza pe rezistența fermă a olandezilor pentru a evita ceea ce putea fi mai rău – recuperarea de către Spania a provinciilor olandeze pierdute. A avut noroc cu greșelile făcute de rivalii săi. Pe rând, Buckingham, Olivares, ducele de Savoia și împăratul i-au dat ocazia – și justificarea – pentru a contraataca. După moartea, în 1627, a bătrânului duce Gonzaga, Olivares a fost convins, prin acțiunea nechibzuită a generalului său Córdoba, să conteste dreptul ducelui de Nevers de a urma la conducerea ducatului de Mantova și a marchizatului de Montferrat; domeniile mărgineau Milanul spaniol, iar fortărețele Mantova și Casale dominau teritorii importante. Când trupele spaniole s-au pregătit să asedieze Casale, Richelieu a putut interveni, știind că papa Urban VIII va fi îngăduitor față de orice mișcare ce putea împiedica aspirațiile spaniole la Italia de Nord. Ducele de Savoia era tentat să sprijine Spania. Împăratul a refuzat să-l „investească“ pe Nevers cu ceea ce, potrivit legii, erau încă feude imperiale. Încurajat de capitularea portului La Rochelle, la început Richelieu a invadat și a cucerit Savoia, apoi a ocupat drumul spre Mantova și și-a trimis trupele pentru a elibera orașul asediat (martie 1629).

Deoarece acțiunea nu a făcut decât să-i întărească lui Olivares hotărârea de a pregăti un al doilea asediu pentru a recuceri Casale, și l-a convins pe împărat că trebuie să trimită și el trupe în ajutor, episodul a fost decisiv. Dacă Richelieu ar fi dat greș atunci, sau mai târziu, când a doua invazie în Savoia a dus la capturarea fortăreței Pinerolo și la cucerirea liniei de aprovizionare spre Italia, poziția lui în Consiliu, deja atacată, cu greu ar fi putut fi susținută. El mizase totul pe argumentul, prezentat într-un faimos memorandum (aprilie 1630), că Ludovic trebuia să cucerească Pinerolo: „spre a fi stăpânul Italiei... sau să uite de Italia pentru totdeauna“. Alegerea era a lui. Richelieu știa destul de bine prețul care trebuia plătit. Ca întotdeauna, el a avut grijă să se asigure că regele nu-și va face iluzii: decizia și angajamentul erau ale regelui. Dacă el alegea războiul, trebuia să atace Savoia imediat și să renunțe la toate intențiile de liniște și reformă în țară. Acea dezbatere – urmată de luni de amânare deoarece inițial regele s-a decis să atace, apoi s-a îmbolnăvit în timp ce facțiunea Mariei de Medici urzea intrigi împotriva cardinalului – a constituit contextul Zilei Păcălelilor și a confirmării sale în funcție, întărită de succesul politicii pe care o propusese.

Pentru împărat rezultatul a fost dezastruos. Ambițiosul plan al Habsburgilor de a-și construi o bază pe Marea Baltică eșuase când Wallenstein nu a izbutit să asedieze Stralsund-ul (1628), dar nu înainte ca olandezii și suedezii să-și fi dat seama de amenințarea intereselor lor comerciale și strategice. „Edictul de Restituire“ al împăratului (1629), care urmărea înapoierea pământurilor secularizate Bisericii, i-a îndepărtat pe principii germani care în alte condiții ar fi preferat să rămână neutri, îndeosebi cei de Saxonia și Brandenburg, și a creat condiții favorabile intervenției suedeze. Devierea trupelor sale către Mantova a fost astfel, puțin spus, inoportună. I-a ajutat pe electori să se concentreze asupra necesității de a-l face pe împărat să-l demită pe Wallenstein: acesta era prețul pe care împăratul trebuia să-l plătească pentru acceptarea fiului său ca Rege al Romanilor, cu probabilitatea ca el să-i succeadă la tron.

Prin urmare, Habsburgii se întinseseră prea mult într-un moment în care Richelieu se putea baza pe o schimbare totală a opiniei publice germane împotriva împăratului și, de asemenea, pe puterea militară a Suediei. El a respins rezolvarea problemei mantovane de către trimișii săi la Dieta de la Regensburg (1630) deoarece aceștia acceptaseră o clauză care îl împiedica să-i ajute pe inamicii din Germania ai împăratului. Acțiunea sa poate fi justificată prin reușita lui de a-și menține fortărețele italiene, îndeosebi Pinerolo, și prin Pacea de la Cherasco (1631), negociată de Mazarin. Acum Franța avea calitatea necesară pentru a interveni în politica Italiei. Spania nu câștigase nici teritorii, nici glorie. Olandezii aveau un moment de liniște.

Balanța puterii în Germania urma să se încline într-o direcție care schimba în mod dramatic toate așteptările privind puterea Habsburgilor.

Politica italiană a lui Richelieu trebuie analizată din perspectiva unei viziuni și a unei strategii mai ample. Germania devenise acum preocuparea lui principală. Instrucțiunile sale diplomatice erau clare: ele trebuiau să exprime interesul Franței fără să-i alarmeze pe principi. Cerând demiterea lui Wallenstein, reinstaurarea păcii în Italia și îndepărtarea Spaniei din Palatinat, el dădea greutate programului său. În orice caz, știa că Spania nu se va conforma și nici împăratul nu va renunța la operațiunile militare de recuperare a episcopiilor secularizate (acestea aveau să ducă la devastarea scandaloasă a Magdeburg-ului), numai dacă o nouă forță militară nu era adusă în luptă. În ciuda eforturilor Părintelui Joseph, ducele catolic de Bavaria, care câștigase un electorat și Palatinatul Superior susținându-l pe împărat, nu a vrut să-și schimbe suveranul. Acestea au fost considerațiile practice pe care s-au bazat negocierile lui Richelieu cu Gustav Adolf, în primul rând pentru a-l determina să renunțe la războiul său polonez, și apoi pentru a-și asigura ajutorul lui militar. Tratatul de la Bärwalde (ianuarie 1631), susținut de subvenții, a fost urmat de o campanie suedeză victorioasă, de victoria lui Gustav la Breitenfeld și de modificarea balanței militare și politice în Germania.

A existat întotdeauna un risc: acum exista un preț ce trebuia plătit. O alianță cu ereticii era chiar mai greu de justificat când Gustav a încălcat angajamentul său de a respecta proprietatea catolică. Politica lui Richelieu nu consta în a da naștere unei dominații protestante, ci în restaurarea unui grad de echilibru. Moartea regelui suedez în lupta de la Lützen (noiembrie 1632) nu a fost, prin urmare, chiar o catastrofă. Armata lui nu fusese învinsă. Suedezii, împreună cu Liga de la Heilbronn a principilor germani protestanți, au continuat lupta. Preocuparea principală a lui Richelieu era siguranța frontierei estice a Franței. Încă o dată, o mișcare greșită a inamicului i-a oferit pretextul de a ataca. Gaston de Orléans era o amenințare permanentă pentru Coroană – cât de bine își amintise Richelieu de acest lucru în timpul recentei boli a lui Ludovic XIII și apoi, în 1632, prin sprijinul acordat de Gaston revoltei lui Montmorency! Prin urmare, căsătoria secretă a lui Gaston cu fiica lui Charles de Lorena (1630) n-a putut fi acceptată. O primă ocupație franceză a unei părți din Lorena, în 1632, n-a fost de ajuns pentru a-l împiedica pe ducele Charles să coopereze cu împăratul. În septembrie 1633, Ludovic a ordonat trupelor sale să intre în Nancy. În 1634, Richelieu a început demersurile legale pentru anularea căsătoriei lui Gaston. Charles a abdicat în favoarea fratelui său, care în scurt timp a fugit. Franța a anexat apoi ducatul.

Au început să apară suspiciuni între Richelieu și Olivares, în cazul acestuia din urmă ele apropiindu-se de paranoia, cu o obsesie de a vedea o intenție agresivă în orice mișcare: cuvântul „dezbinare“, sugerând ireconciliabilul, este, în orice caz, mai potrivit decât „duel“, adesea folosit pentru a descrie opoziția lor. Dată fiind șovăiala lui Richelieu de a se angaja într-un război deschis și opunerea sa, în Consiliul spaniol, la primul plan de război al lui Olivares, din 1634, putem fi tentați să vedem conflictul dintre Franța și Spania în termeni de interese ireconciliabile. Atâta timp cât Filip IV și ministrul său nu renunțau la țelul războiului lor, subjugarea Olandei, și atâta timp cât Richelieu căuta în permanență modalități de a susține puterea Franței în teritoriile de la granița estică, războiul deschis rămânea o posibilă consecință. Până în 1637, la pierderea orașului Breda, victoria în Olanda părea posibilă pentru Madrid. Numai după 1640 și după revoltele din Catalonia și Portugalia aceasta a devenit practic de neatins. După o luptă atât de lungă, după pierderi mari de bani și vărsări de sânge, era nevoie de timp pentru adaptarea psihologică la noile realități, pe care istoricii le consideră o dovadă a „declinului Spaniei“. În același timp, spaniolii trebuiau să controleze drumul pe uscat de la Milano la Bruxelles. Francezii îl amenințau prin prezența lor permanentă în Italia de Nord, prin subvențiile către suedezi, ocuparea Lorenei și a câtorva orașe alsaciene, și prin „protejarea“ Trierului. Acestea erau punctele de influență și capetele de pod pe care Richelieu le preferase în schimbul războiului. Dar un război era ceea ce cereau acum cei mai mulți de la curtea Franței.

Olivares era încurajat de victoria armatei unite a Imperialilor și spaniolilor împotriva suedezilor la Nördlingen (1634). Fiind sigur că armatele sale le pot învinge pe cele franceze, el era hotărât să atragă Franța în război. Când spaniolii au ocupat Trierul și l-au întemnițat pe episcop, protejatul Franței, Richelieu nu a mai putut rezista în fața argumentelor onoarei și intereselor. În mai 1635, Franța a declarat război numai Spaniei, deși Habsburgii austrieci erau partenerii acesteia în proiecte și în război. După Pacea de la Praga (1635), încheiată de împărat și principii germani, Richelieu se putea aștepta la un sfârșit al războiului german. Principalul obstacol rămânea însă beligeranța insistentă a lui Olivares.

Evenimentele imediate au arătat că Richelieu avusese dreptate să aștepte. În 1635, armata franceză care invadase Flandra s-a risipit. În 1636, armatele habsburgice au lovit adânc în Franța. Acel an avea să rămână în istorie sub numele de „anul Corbie“: capitularea orașul de pe Somme a dat naștere la temeri pentru siguranța Parisului. Problemele de aprovizionare și cele cauzate de ploile de toamnă au contat mai mult decât rezistența franceză pentru a-i convinge pe generalii habsburgici să anuleze operațiunile. Ar fi fost altfel dacă invazia dinspre sud, din Catalonia, ar fi început simultan: în anul următor, o forță spaniolă a fost învinsă la Leucate. În 1638, după un nou tratat cu suedezii, Franța a declarat război împăratului.

Succesul deplin al francezilor depindea în principal de trei condiții: o cooperare reușită cu armatele suedeze, francezii operând mai mult în Alsacia și în împrejurimi, iar suedezii în Saxonia și în nord; fermitatea olandezilor în încercarea lor de a îmbunătăți termenii în care sperau să obțină independența; epuizarea resurselor habsburgice și a voinței lor de a continua. Deoarece războiul se extinsese, tot mai mulți combatanți aveau interese de satisfăcut, și tot mai multe victime cereau compensații. Strategiile secolului al XVII-lea nu erau menite să dea rezultate rapide: multe bătălii, ca cele de la Breitenfeld, Nördlingen sau chiar Rocroi, nu au fost decisive, în sensul că nu au distrus capacitatea vreunei părți de a continua războiul. Existau dificultăți în aprovizionarea și controlul armatelor care, după cum o arătase războiul german, puteau fi dăunătoare nu numai comunităților civile, ci și averii statelor. Richelieu se angaja într-un război epuizant, care cerea nervi și răbdare, știind că poporul francez trebuia să plătească taxe mai mari, statul trebuia să adune mai multe fonduri și să vândă mai multe funcții. Nu erau amenințate numai proiectele importante, ci și ordinea și stabilitatea statului.

Odată angajat în război, Richelieu nu se grăbea în nici un caz să încheie pacea – cel puţin nu o pace care să nu-i aducă Franţei avantaje semnificative. Indiferent dacă ceea ce a marcat schimbarea a fost căderea Breisach-ului (1638), victoria răsunătoare a olandezilor şi scufundarea a 32 de vase spaniole în lupta de la Downs (1639), sau revoltele din Catalonia şi Portugalia, este clar că în 1640 iniţiativa aparţinea Franţei. Astfel s-au născut noi întrebări. Era Richelieu indiferent la suferinţa poporului francez, demonstrată în revoltele populare? Sau era perfect conştient de costurile umane şi materiale ale continuării războiului, dar convins că războiul era la fel de necesar pe cât de just? Prin natura lor, astfel de întrebări rămân fără răspuns. Există totuşi argumente bazate pe direcţia generală a carierei sale ca şi pe memorandumurile şi instrucţiunile în care şi-a exprimat ideile, care susţin că era sincer în dorinţa sa pentru pace, dar că el credea, de asemenea, că aceasta trebuie să fie o pace care să dureze. Cuvintele „*une bonne paix*" apar ca un refren în toate instrucţiunile sale. O astfel de pace consta într-o înţelegere avantajoasă pentru Franţa, pentru Germania, de fapt pentru toată creştinătatea. Ea însemna destule teritorii pentru Franţa ca să poată oferi statelor germane o contragreutate şi influenţă faţă de cea a Habsburgilor, şi să fie ca un avertisment dat Habsburgilor în privinţa unui nou război. Între timp, singurele argumente convingătoare aveau să fie cele ale bătăliilor pierdute şi ale armatelor distruse. Toate urmările erau indiciile unui război purtat cu înverşunare.

Pe hârtie, potrivit estimărilor oficiale, cele nouă armate franceze aflate pe câmpul de luptă în 1653 însumau 160.000 de oameni. Potrivit unor estimări mai demne de încredere, ale acelor *commissaires* responsabili cu recrutările, aproximativ 70.000 de oameni erau de fapt disponibili pentru campanii. Pentru această cifră, banii existenţi erau încă insuficienţi. Văzând averile făcute de furnizori şi de afacerişti şi, nu în ultimul rând, de *surintendant*-ul său, Buillon, Richelieu a fost înclinat să învinuiască sistemul. În orice caz, acesta nu putea fi reformat decât într-o perioadă de pace; pe timp de război, deficienţele lui erau iertate. Din 1635, guvernul trăia de azi pe mâine, deoarece dobânzile înghiţeau mult din sumele aduse de taxe, iar politica era redusă la o încercare din ce în ce mai disperată de a satisface creditorii şi de a-i convinge să plătească mai mult, în mod inevitabil la o rată a dobânzii mai mare.

„Jalea din Fuenterrabía mă omoară" – astfel scria Richelieu după ce un asediu din 1638 s-a transformat într-o înfrângere umilitoare. Adversarul său a avut şi mai mult de suferit. În 1642, după ce francezii au capturat Perpignan-ul, Olivares a ameninţat că se va arunca pe fereastră. Aliatul său imperial suferea acum sub loviturile de ciocan ale lui Torstensson şi i se oferea şansa de a negocia pacea. Nu e surprinzător faptul că istoricii au avut tendinţa de a presupune că francezii îşi câştigaseră efectiv războiul. Deşi Richelieu nu va mai trăi să afle despre victoria finală de la Rocroi, lungile amânări ulterioare în încheierea păcii au fost mai degrabă cauzate de complicaţiile formulării tratatului decât de orice altă zvâcnire a puterii Habsburgilor de a continua războiul. Şi totuşi, până în 1643, modificarea balanţei militare este marcată mai mult de ghinioanele Habsburgilor, de distrugerea principalei flote spaniole de către olandezi în lupta de la Downs (1639), de revoltele catalane şi portugheze din 1640, decât de victoriile franceze. Capturarea Breisach-ului (1638) a fost opera aliatului lui Richelieu, Bernhard de Saxe-Weimar. Richelieu devenise mai puțin receptiv la propunerile de pace ale Habsburgilor, mai degrabă pentru că încă mai credea că dușmanii săi ar fi pierdut mai mult într-un război de epuizare, decât se baza pe soldații francezi. De multe ori a afirmat că francezii nu sunt o națiune militară. Realitatea este însă că ei nu fuseseră instruiți să-și exploateze potențialul militar.

În 1635, armata franceză fusese slab pregătită pentru război. Problemele ei nu erau mai puțin acute în 1643. În acel an, Michel Le Tellier a devenit ministru de război. De atunci și până în 1691, administrarea armatei a fost pe mâinile lui, apoi ale fiului său. Abia în timpul domniei individualiste a lui Ludovic XIV, și în câțiva ani de pace (1661–1667), reformele radicale au putut fi încercate: în principal ele vizau recrutarea, plata, disciplina, instruirea și aprovizionarea; în concluzie, crearea unei forțe mult mai puternice, de aproape un sfert de milion de oameni până în anii 1680. Abia atunci armata a devenit regulată în accepțiunea modernă a termenului și regală în sensul că exista o ierarhie a funcțiilor și a comenzilor care ajungea până la rege. Reformele lui Le Tellier dezvăluie adevăratele slăbiciuni care au constituit o frustrare constantă pentru cardinali și pe care Richelieu mai ales nu a reușit să le înlăture.

Toate guvernele și-au menținut armatele printr-un anumit gen de compromis între inițiative particulare și controlul statului. Deși întotdeauna insuficient, fluxul de aur din America, împreună cu deținerea de baze de recrutare solide în Castilia și Italia, i-au dat Spaniei posibilitatea de a-și menține armatele regulate. Chiar și în acest caz, rebeliunile erau o caracteristică obișnuită, întrucât trupele își foloseau puterea de negociere pentru a-și asigura plățile. În Germania un general trebuia să-și mențină trupele prin „contribuții" luate de la populația civilă. Pentru ca el să

rămână loial, i se dădeau proprietăți și titluri. Antreprenorul militar, adică Wallenstein, pornea astfel pe drumul către autoritatea independentă. Această problemă i-a fost pusă lui Richelieu, într-o măsură mai mică, de către Bernhard de Saxe-Weimar, care cerea Alsacia – dar a murit după căderea Breisach-ului. Anumite circumstanțe au influențat mult timp abordarea de către francezi a problemelor de aprovizionare și control. După ani de război civil, era clar faptul că miniștrii și comandanții nu trebuiau să devină antreprenori în stilul german. Exista totuși o cerere constantă de numiri în armată din partea nobililor. Cei care le primeau nu se puteau aștepta nici la salarii, nici la independență. Voluntarii, încă feudali în concepții, își făceau serviciul militar dacă și când doreau. Când se dădeau bani, ei încercau să înșele guvernul emițând pretenții false. Nivelul de absenteism printre ofițeri era ridicat, iar pregătirea lor sistematică era slabă; nu e de mirare că soldații lor dezertau în număr mare. Acesta era contextul în care guvernul recurgea la *intendants* pentru a-i supraveghea pe comandanți, adesea fără efect. Le Tellier avusese această experiență. El știa prea bine cât de ineficient fusese controlul civil când, în 1651, a descris armata franceză ca „o republică ale cărei cantoane erau formate din forțele corpului de comandament". Într-o asemenea anarhie a fost ușor pentru Turenne și Condé să-și conducă armatele pe drumul spre rebeliune.

Numai zece regimente de infanterie și aproximativ douăzeci de companii de cavalerie constituiau trupele regulate. Numirile de ofițeri se împărțeau între rege și generalcolonelul, din 1584, ducele de Épernon. Restul armatei, extinsă în timpul războiului, era mobilizat și condus de nobilime; în mod inevitabil, Coroana depindea de bunăvoința supușilor săi cei mai importanți și de clientela lor nobilă. De aceea erau cruciale relațiile dintre Coroană și guvernatorii provinciilor. Politica lui Richelieu de îndepărtare a guvernatorilor suspecți și de promovare a celor loiali era motivată nu numai de preocuparea pentru ordine: efortul de război depindea de acest lucru. Fără o administrație civilă eficientă, cu *intendants de l'armée* limitați la un rol de supraveghere, el avea o singură alternativă: să se încreadă în loialitatea și ambiția marilor nobili. Ei își puteau pune creditul social și resursele financiare în serviciul regelui, și așteptau să câștige prestigiu și influență prin extinderea clientelei lor. Întregul proces de finanțare și control era unul de negociere, iar relațiile dintre Coroană și comandanți erau permanent tensionate. Un general poate părea un broker. Când Harcourt a raportat căderea orașului Torino (1640), a adăugat și o listă de promovări și favoruri cerute de ofițerii săi.

Astfel, îl vedem pe Richelieu urmând două politici paralele, poate mai ușor de distins de către un istoric decât de el însuși. El a încercat să-și construiască o bază personală, cu guvernatori și venituri suficiente pentru a sprijini și, în același timp, pentru a îmbunătăți reputația regelui, gloria sa, ca pe un mod de consolidare a influenței Coroanei asupra generalilor săi. Numărul de comandanți din care putea alege era limitat. Pentru a se asigura de loialitatea lor, el i-a susținut pe cei din familia sa și pe mulți dintre protejații săi: cei aleși nu erau întotdeauna și cei mai talentați. Hughenotul La Force și soțul verișoarei sale, La Valette, au fost doi dintre cei cu prestație mediocră; ducele de Elbeuf, înlăturat ca și alți membri ai familiei Guise, avea să devină un luptător al Frondei. A fost un noroc faptul că singura familie pe care s-a zbătut să o lege de a sa – cea a lui Condé – l-a dat, prin tânărul învingător de la Rocroi, pe unul dintre cei mai remarcabili militari ai epocii.

11. Mazarin și Fronda

Succesiunea de evenimente cunoscută în general sub numele de Frondă a fost determinată de o acumulare de nemulțumiri; cauzele acestor nemulțumiri stau atât în politica lui Richelieu cât și în tactica lui Mazarin. În orice caz, Richelieu ar fi putut găsi modalități de evitare a câtorva dintre provocările care au dus la criza din 1648. Criza s-a născut din presiunile pe care anumite grupuri le-au considerat intolerabile: parlamentarii și membrii altor curți suverane, deținătorii unor funcții oficiale și *rentiers*. Date fiind vechile feude și rivalități, mai ales cea dintre Vendôme și Condé, și noile oportunități oferite de minoratul regelui, marii nobili s-au implicat. Motivele erau la fel de variate ca și personalitățile celor implicați. În general, acești *frondeurs* nu reacționau atât de vehement la creșterea guvernării regale, cât doreau să ia parte la ea și să profite de pe urma ei. În această atitudine, la care se adăuga lipsa oricărei ideologii unificatoare de rezistență, se regăsește motivul triumfului final al Coroanei. Fronda a devenit, în esență, o luptă pentru controlul statului. Ca prim-ministru, Mazarin a fost, tot timpul, figura centrală a luptei. Acțiunile sale de dinaintea și din timpul Frondei pun în lumină atât aspectele prin care el s-a distins de Richelieu, cât și asemănările în țeluri și principii. Pentru cariera sa şi pentru direcţia viitoare a monarhiei, Fronda a fost crucială. Faptul că el a supravieţuit şi că monarhia a ieşit din acel calvar mai puternică în anumite privinţe poate fi atribuită incapacităţii oponenţilor săi. Este, de asemenea, o dovadă a abilităţii sale politice excepţionale.

Implicarea directă a *intendants*-ilor în colectarea *taille*-ei nu a împiedicat o înrăutăţire constantă a situaţiei financiare între 1643 şi 1648. Unele provincii rămăseseră deja în urmă cu plata taxelor. În 1639, *receveur-général*-ul din Champagne s-a plâns de faptul că nu primise nici un ban pe acel an. După 1643, restanţele s-au înmulţit. Mazarin era în principal interesat de negocierile de pace, din nefericire prelungite de grija fiecărui participant de a obţine avantaje de ultimă oră. L-a numit pe Particelli d'Hémery, un abil negociator cu o bogată experienţă, ca *surintendant* şi s-a mulţumit – până în 1648, când a dat ascultare protestelor şi l-a sacrificat – să-l lase să găsească metode de a strânge fonduri pentru continuarea războiului. Hémery a avut succes. Avea relaţii bune şi ştia de unde să facă împrumuturi. Cu un venit real din taxe care nu creştea sau chiar scădea, el trebuia să născocească alte taxe pentru a plăti ratele din ce în ce mai mari ale dobânzilor şi pentru a-i convinge pe *traitants* să continue să ofere împrumuturi. Alternativa era falimentul.

Tocmai această ingeniozitate a schemelor lui Hémery a fost cauza unui prejudiciu politic atât de mare. *Toisé*-ul – amenda dată celor care construiseră în Paris după ordonanţa din secolul al XVI-lea care interzicea astfel de construcţii – a fost indiscutabil legal. Parlamentul a avut, în orice caz, o nemulţumire justificabilă când Coroana a hotărât că disputele cauzate de *toisé* nu trebuie să fie rezolvate în tribunalele sale, ci de Consiliu. Deoarece guvernul a mărit

presiunea asupra funcţionarilor şi *rentiers*, micşorând salariile şi neplătind dobânzile, cu Parisul ticsit de refugiaţi şi chinuit de preţurile mari la pâine, parlamentarii simţeau că erau pe punctul de a deveni apărătorii poporului. La un *lit de justice*, în septembrie 1645, Ana a renunţat la *toisé*, dar numai ca o parte a unui pachet de noi taxe. Magistraţii au afirmat că nu le permite conştiinţa să înregistreze edicte pe care nu le-au examinat. Răspunsul lui Séguier este semnificativ: existau două tipuri de conştiinţă, una pentru problemele personale şi cealaltă pentru problemele de stat. Pentru el, ca şi pentru Mazarin, guvernarea era o chestiune de forţe şi resurse: avansările şi retragerile se făceau pe baza unor estimări ale puterii oponenţilor. Câţiva lideri parlamentari, precum preşedintele Barillon, care la început jignise avertizând-o pe Ana să nu încredinţeze puterea unui singur ministru, ajunseseră să fie priviţi ca inamici. Moartea lui Barillon în închisoare, în 1645, i-a dat Frondei pe primul ei martir.

Metoda preferată de Mazarin era să trateze individual cu oamenii, să le amintească în ce consta avantajul lor personal: această trăsătură a sa, alături de purtarea lui plăcută, îl făcea să pară mai mult un manipulator decât un conducător. Ea trezea nelinişte, mai ales în contrast cu tonul arogant al declaraţiilor sale ministeriale şi de la curte. Complimentele sale frumoase – „Părinţi ai Patriei", „Restauratori ai Franţei" – erau luate de parlamentari drept semne de slăbiciune. Când făcea gesturi împăciuitoare, precum oferirea rangului de „nobilitate totală", faţă de membrii unor curţi supreme provinciale şi faţă de *trésoriers*, acestea păreau cinice. Intenţionând să exploateze diferenţele de statut social, miniştrii nu făceau decât să ambiţioneze o opoziţie mai unită şi mai fermă.

Conflictul prelungit dintre Coroană şi Parlament a avut câteva aspecte de teatralitate, ambele părţi fiind pe deplin conştiente de interesul comun în păstrarea unui sistem care aducea avantaje considerabile. După un an de dispute, în septembrie 1647, Parlamentul a înregistrat decretul ce impunea un tarif pe bunurile care intrau în oraş, cu menţiunea că urma să fie valabil numai doi ani. Astfel şi-a apărat dreptul de înregistrare şi a susţinut principiul conform căruia astfel de taxe erau expediente ale vremurilor de război. Mazarin a greşit atunci când a emis un nou decret care-l anula pe cel înregistrat de Parlament şi a anulat taxa. Populaţia, alertată de parlamentari asupra acestei chestiuni, era acum invitată să aleagă între două declaraţii referitoare la aceeaşi taxă: două interpretări ale autorităţii supreme. Există întotdeauna un pericol într-o definire exactă a puterilor care pot fi asumate. În orice caz, Mazarin făcea posibilă cea mai greşită interpretare a puterii arbitrare. Continuând să greşească, el i-a permis lui Hémery să creeze noi funcţii de *maîtres des requêtes* şi să profite de un alt *lit de justice* pentru a forţa înregistrarea lor. Chiar atunci când se punea în discuţie viitorul acestor *maîtres* ca *intendants*, când ar fi avut cel mai mult de câştigat dacă ar fi fost de partea lor, Mazarin şi-a atras duşmănia lor. Şi astfel, ei au căutat sprijin în Parlament. În acelaşi timp, funcţionarii financiari, *trésoriers* şi *élus*, care pierduseră teren faţă de *intendants*, formaseră sindicate care să le apere interesele. Nici dacă miniştrii şi-ar fi propus să-şi mărească şi să-şi unifice opoziţia n-ar fi putut s-o facă mai bine de atât.

Dacă, în august 1648, cariera lui Mazarin s-ar fi terminat cu baricadele şi cu prima sfidare populară violentă a autorităţii regale, dacă, aşa cum se temea el, ar fi avut aceeaşi soartă ca şi Concini, imaginea sa în istorie ar fi fost cu siguranţă cea a unui aventurier şi a unui trişor, care a pierdut, printr-o proastă mânuire a problemelor interne, creditul pe care l-ar fi putut câştiga prin diplomaţia sa. Cu siguranţă, sprijinul regentei Ana a creat situaţii jenante: temperamentul ei tiranic tindea să revolte mai degrabă decât să domolească avântul liderilor parlamentari. Dar fără sprijinul ei, el ar fi fost izolat în faţa ostilităţii violente. O parte din această ostilitate era inevitabilă, o parte era cu siguranţă vina lui. Nici Omer Talon, *avocat-général* şi, deci, reprezentant al Coroanei în Parlament, nici Mathieu Molé, *premier-président*, nu erau radicali. Retorica primului şi tactica politică a celuilalt aveau un accent tradiţionalist. De fapt, Molé era un regalist neclintit, decis să readucă monarhia la un sentiment al responsabilităţii pentru binele public. Acţiunile Coroanei i-au făcut să adopte o poziţie de nesupunere, pentru apărarea a ceea ce susţineau a fi o poziţie constituţională sănătoasă şi pentru a împiedica unele capete înfierbântate, precum magistratul veteran Pierre Broussel, să instige poporul la rebeliune şi să creeze situaţii de care ar fi putut profita intriganţii.

Pe lângă noutăţile fiscale şi încălcarea drepturilor funcţionarilor şi ale *rentiers*-ilor, principalele preocupări ale Parlamentului erau utilizarea excesivă a *lit de justice*-ului, întemniţările arbitrare, transferul de justiţie de la tribunalele propriu-zise la comisii ad-hoc sau, mai des, la Consiliul Regal, şi excesul de putere a *intendants*-ilor. Programul său nu făcea decât să atragă după sine demontarea întregului sistem de finanţare a războiului într-o fază critică a acestuia – ultima, după cum spera Mazarin. Pentru a asigura fluxul de taxe şi împrumuturi, el ştia că trebuie să păstreze aceeaşi linie a politicii lui Richelieu. Totuşi, în 1648, problemele financiare şi constituţionale se împleteau, dând naştere unei noi situaţii politice. *Traitants*-ii şi-au oprit împrumuturile şi efortul de război a fost gâtuit. În acest moment Mazarin a considerat că era nevoie de un atac îndrăzneţ. Astfel, într-un *lit de justice* din ianuarie, i s-a cerut Parlamentului să accepte tariful parizian, vânzarea unor noi funcţii, o taxă pe proprietăţile nefeudale primite de nobili şi o serie de noi taxe. Elementul de constrângere al lui Mazarin era ameninţarea de a întârzia reînnoirea *paulette*-ei.

Teoria Coroanei era aceea că edictele erau verificate la *lit*, înaintea examinării lor de către curţi supreme, prin simplul fapt că ele erau citite în prezenţa regelui. Pentru Talon, aceasta era „un fel de iluzie de moralitate şi de contradicţie în politică". Liderii parlamentari se supuneau dreptului regelui, dar continuau să creeze un climat de proteste. Nemulţumirile erau declarate şi afacerile regale erau obstrucţionate. Coroana trebuia să ţină piept unui front unit. Cursul Frondei va arăta că interesele erau disparate, cu mulţi parlamentari în situaţia de a pierde mai mult prin opoziţia arătată Coroanei decât prin cooperarea cu ea. Într-un mod dureros, Mazarin va învăţa să dezbine şi să cucerească. Între timp, el şi Ana creaseră condiţiile prielnice unei revolte.

Mazarin considera că Molé punea interesele Parlamentului înaintea celor ale Coroanei; Molé considera că acestea trebuiau să fie identice; ambele opinii au fost puse la încercare în mai 1648, când Parlamentul a emis un *arrêt d'union*. În sensul limitat în care Fronda poate fi numită revoluţie, aceasta era conjunctura revoluţionară. Tacticile Coroanei presupuseseră că Parlamentul nu se va alia niciodată cu celelalte curţi supreme. După cum a observat Séguier, decizia de a convoca un nou organ politic era „periculoasă şi aducea prejudicii intereselor unei bune guvernări". Nefericita întorsătură a lucrurilor a reîntărit convingerea lui Mazarin că alternativa unei monarhii absolutiste era, în fapt, republicanismul; aceasta avea să fie o temă recurentă în timpul Frondei. Cât despre Ana, după cum spunea doamna de Motteville, „ea a vrut dintotdeauna să conducă brutal acea curte" [Parlamentul] pentru că „nu a înţeles niciodată organizarea şi spiritul ei pedant". Iniţiativa trecuse pe seama extremiştilor şi guvernul a fost practic paralizat. În provincii, poporul refuza să plătească taxele. Era o explozie de conflicte izolate în provincii, deoarece nemulţumirile locale erau stârnite de veştile din Paris şi despre rivalii puterii scăpaţi din frâul guvernării regale. Eforturile vărului lui Condé, Alais, guvernatorul din Provence, de a-şi constitui o *clientèle* şi de a reduce puterea parlamentului de la Aix au cauzat un război local sporadic; acesta a fost una dintre cele câteva intrigi din piesa principală. În Guyenne, guvernatorul Épernon era pornit să-şi regleze conturile cu cei care se opuseseră tatălui său. Acesta fusese învinuit de Condé şi pedepsit de Richelieu pentru înfrângerea de la Fuenterrabía. Acum, scria *intendant*-ul din Guyenne, „el trăia doar pentru a se răzbuna". Acesta a fost un caz în care Mazarin, neavând altă opţiune decât să-şi exercite controlul printr-un reprezentant nobil local, se pare că a făcut o alegere greşită. Şi totuşi, mai târziu, Épernon îl va sluji foarte bine ca guvernator al Burgundiei.

Nimic nu este simplu în ceea ce priveşte Fronda. Dacă a fost mai mult decât „acea tristă farsă", cum o va numi La Rochefoucauld în amărăciunea eşecului, Fronda a sfidat toate încercările de a vedea în ea un tipar coerent sau (exceptând tabăra ministerială) o ideologie consecventă. Atât de multe depindeau de caracterul individual şi de circumstanţele locale. În Marsilia, Valbelle, o personalitate marcantă, îi era loial lui Mazarin, și a acordat dreptul de a organiza noi alegeri municipale pentru a garanta controlul. Când, ulterior, guvernatorul Mercœur și Oppède, *premier président* al parlamentului, au făcut o revizuire a dispozițiilor în favoarea lor, Valbelle a condus facțiunea rebelă (1658–1659). Intrarea lui Ludovic XIV în Marsilia (printr-o spărtură în zidurile orașului) și o altă modificare a legilor pentru a-i exclude pe nobili de la conducerea orașului vor fi un semnal al hotărârii sale de a-și ține sub control supușii, chiar și pe cei dintr-un oraș prin tradiție independent.

Curând va deveni evident faptul că interesul curților supreme provinciale în puterea locală era la fel de indiferentă pentru Parlamentul din Paris ca și pentru Mazarin. Solidaritatea era invariabil limitată în ceea ce privea obiectivele. Acele caracteristici aparte ale societății franceze, care o făceau atât de greu de guvernat și îi tentau pe miniștri să recurgă la metode arbitrare, îngreunau formarea unei rezistențe comune la politicile Coroanei. În același timp, aceste mișcări constituiau un motiv suficient pentru Mazarin ca să facă anumite concesii, suficiente, de asemenea, deoarece erau făcute sub presiune, să-i permită să o asigure pe regentă că ele puteau fi anulate. Vor fi reamintite în Declarația de la Saint-Germain (octombrie 1648): revocarea *intendants*-ilor, de exemplu (exceptând provinciile de frontieră), și garantarea faptului că nici un individ nu va fi privat de funcția sau de libertatea sa printr-o *lettre de cachet*. Înainte de asta, Mazarin încercase o lovitură menită să-i înlăture pe extremiști, care doar le-a făcut jocul. Acesta este un alt episod în care el renunță la prudență, punându-și o prea mare încredere în respectul parizienilor pentru autoritatea regală.

Șansa lui s-a ivit în august 1648, o dată cu victoria lui Condé la Lens și mesa de la Notre-Dame ținută în cinstea ei. La ușă, trupele l-au arestat pe *président* Blancmesnil: dintre cei câțiva parlamentari vizați, el a fost singurul reținut. Arestarea lui Broussel în propria sa casă a produs o reacție furioasă. S-au ridicat baricadele atât pentru a păzi proprietățile, cât și pentru a bloca drumul soldaților. În câteva zile cei doi au fost eliberați și tratativele au reînceput, ajungându-se la Declarația de la Saint-Germain. Între timp, trimișii lui Mazarin și-au îndeplinit sarcina diplomatică. Pacea din Westfalia a eliberat trupele franceze și pe comandantul lor, încă loialul Condé, pentru a acționa împotriva Frondei.

Asedierea în iarnă a Parisului de către Condé a fost urmată de Tratatul de la Rueil, din martie 1649, care a pus capăt Frondei parlamentare. Cu instinctul rebel ațâțat, cu implicarea unor nobili precum Conti și Beaufort, cu o evidentă simpatie față de Frondă, dar cu propriile lor revendicări; cu Gondi în calitate de *co-adjuteur* savurând o situație parcă anume creată pentru talentul său de conspirator; cu oportunități pentru foști miniștri precum Châteauneuf și Chavigny; cu *grandes dames,* ca doamna de Chevreuse, mult prea dornice să-și asume un rol politic, cu probleme nerezolvate și cu parlamentari radicali nemulțumiți, necazurile lui Mazarin de-abia începeau. El era țapul ispășitor universal, învinuit pentru războiul cu Spania, pentru violența împotriva capitalei și a apărătorilor ei, și defăimat într-o campanie de propagandă de proporții, durată și virulență fără precedent.

Nu toate *Mazarinades*-ele erau îndreptate împotriva lui Mazarin. Unele dintre ele reprezentau reacții ministeriale și opinii de la curte. Nu toate erau simple atacuri personale. Câteva ofereau soluții constituționale. Dar impresia copleșitoare pe care o lăsau era negativă: erau insulte grave cu argumente slabe. A fost, după cum a scris Jouhaud, „o Frondă a cuvintelor, nu o Frondă a ideilor". Majoritatea pamfletelor, trecând de la o critică bine argumentată la caricatură şi pornografie, urmăreau să-l discrediteze pe ministru, să ducă la înlăturarea lui şi să justifice poziţia facţiunii pe care o reprezentau. Ele au un rol psihologic important în analiză. Acţiunile lui Mazarin din timpul Frondei nu pot fi înţelese fără a lua în considerare stresul şi tulburarea pe care i le-au provocat. El a adoptat o atitudine amuzată faţă de satire şi de autorii lor. Scrisorile sale, adesea căutând alinare, momentele sale de cădere nervoasă, ca atunci când a plâns în faţa unei delegaţii de parlamentari, şi cele câteva acţiuni pripite ale sale pot fi judecate în lumina conştiinţei sale faţă de ură şi a fricii sale de asasinat. În interpretarea populară, calităţile lui Mazarin au devenit vicii: era frumos – deci o corupea pe regina-regentă; era inteligent – deci nu era de încredere; era politicos – deci prefăcut. „Numele lui devenise o insultă", scria Mousnier. Vizitiul îşi gonea caii – „sau vă va prinde Mazarin". Imaginea construită în *Mazarinades* poate apărea astfel: născut într-o familie siciliană umilă, cu un tată care era când pirat, când vânzător de stridii sau hangiu, el găsise calea de a obţine încrederea lui Richelieu şi de a cuceri afecţiunea reginei prin daruri, trucuri şi poţiuni. Astfel a ajuns să conducă Franţa din patul ei. Era cămătar, viclean, şarlatan, jongler, scamator şi aventurier. Unii îl vedeau vinovat de vicii dobândite, alţii, pur şi simplu afemeiat. În ansamblu, era la fel de multă distracţie populară ca şi critică politică. Realitatea dură care sublinia acest fapt era presupunerea generală a autorilor că monarhia ar duce-o mai bine fără el.

În ianuarie 1649, după ce Mazarin a fugit din Paris împreună cu Ana şi cu Ludovic, pentru a pregăti asediul Parisului, Parlamentul l-a judecat şi l-a condamnat, *in absentia*, la izgonirea din regat. În februarie 1651, el a plecat în exil la Brühl, aproape de Köln, unde a rămas până în decembrie. În nici un moment din aceşti doi ani el nu s-a simţit în siguranţă. Consecvenţa lui Mazarin îşi are originea doar în hotărârea sa de a supravieţui şi de a continua războiul cu Spania. Problema cea mai mare pentru el, mai mare decât neînţelegerile constante cu parlamentele şi tulburările periodice din provincii, mai mare decât comploturile lui Gondi, a fost ambiţia lui Condé.

Acum, privind în urmă, putem afirma cu certitudine că supravieţuirea sa a depins mai puţin de abilitatea sa de a-l controla pe Condé, cât de talentul de autodistrugere al acestuia. Faptul nu a fost evident de la început, când Condé, dornic să-l slujească pe rege, şi-a constituit un fel de minister alternativ, cu dreptul de veto asupra majorităţii adunărilor guvernamentale, care să se ocupe de mesaje ale Consiliului ce, în mod normal, ar fi ajuns pe biroul personal al lui Mazarin, şi chiar să controleze politica financiară. Acesta a fost contextul deciziei dramatice, luate în ianuarie 1650, de a-l aresta pe Condé, împreună cu fratele său Conti şi cumnatul său Longueville. Richelieu nu ezitase niciodată în privinţa actelor arbitrare, dar metoda lui preferată se aplica în cazul unei singure persoane, cu un proces al unui tribunal special şi, probabil, o execuţie. El nu ar fi încercat, cu siguranţă, să justifice arestarea în faţa Parlamentului. După arestare, Mazarin, întotdeauna căutând să dezbine şi să cucerească, şi-a pus speranţele într-o nouă alianţă după reconcilierea sa, prin bunele oficii ale doamnei de Chevreuse, cu influenta Casă de Rohan (căreia ea îi aparţinea) şi cu

Casa de Vendôme. În „Războiul Prinților“ (februarie–octombrie 1650), admiratorii lui Condé au fost învinși. Era sigur însă faptul că ei aveau să se mobilizeze pentru cauza prinților captivi. Avuseseră un erou militar, acum aveau un martir; o cauză tradițională ce trebuia apărată; inamici de temut cu care să se lupte – și un ticălos pe care îl detestau.

Între octombrie 1650 și februarie 1651, Mazarin și-a făcut puțini aliați și mai mulți dușmani. Pentru un timp a părut neobișnuit de deprimat. Așa cum spune Moote, „politica duplicității fusese înlocuită de politica indeciziei“. Cu Ana și Ludovic în țară în campanie – Ana amânându-și la sfaturile lui întoarcerea în capitală –, orașul era agitat. O dată cu apropierea iernii, întârzierea ei a stârnit zvonuri ostile. Fără protecția curții, comercianții aveau de suferit. Mazarin a trebuit să facă față *clientèle*-ei lui Condé din Parlament și permanentelor intrigi ale lui Gondi, care era mai hotărât ca niciodată să-l înlocuiască din funcția de prim-ministru. În noiembrie, Adunarea Bisericii a cerut eliberarea lui Conti (*abbé-général* al ordinului Cluny) și a refuzat acel *don gratuit* care ar fi adus o contribuție folositoare la finanțele regale. Numai acolo unde un guvernator loial era în funcție exista o oarecare guvernare regală și o colectare eficientă a taxelor. Însemnările personale ale lui Mazarin dezvăluie temeri obsesive pentru siguranța sa și pentru monarhie. Evenimentele din Anglia influențau situația: răsturnarea de la putere, procesul și execuția unui rege uns, urmate de instaurarea republicii – aparent puternică și încrezătoare. Mazarin nu-l putea câștiga pe Molé de partea sa, nici nu putea convinge Parlamentul să renunțe la cererea sa de eliberare a prinților. Strategia sa principală a fost să manipuleze Parlamentul prin tratative individuale și prin numiri-cheie. Pe termen scurt, iscând neîncredere, acest lucru se putea întoarce împotriva lui. Când precocele și inteligentul Nicolas Fouquet l-a înlocuit pe procurorul general care s-a retras, promovarea sa i-a nemulțumit pe mulți, și Mazarin a fost criticat pentru ignorarea procedurilor juridice.

Fiind în esență un om de acțiune, obosind în jocul de așteptare pe care era evident că nu-l câștiga, Mazarin a fost bucuros să iasă din orașul ostil și să se alăture armatei din Champagne în asediul orașului Rethel. În decembrie 1650, a contracarat încercarea lui Turenne de a elibera orașul, care apoi s-a predat. Mai târziu, această acțiune a fost văzută ca un punct de cotitură. Spaniolilor li se demonstrase că nu se puteau baza pe Frondă pentru a paraliza efortul militar al francezilor. Turenne avea să revină curând la loialitatea sa. Victoria a fost trâmbițată de agenții lui Mazarin. Dar când s-a întors la Paris, Mazarin a aflat că acest lucru a acționat în defavoarea lui: se presupunea că el continua războiul în interesul său personal și un succes ar fi însemnat prelungirea lui. Când Gaston, a cărui susținere fusese cultivată cu grijă, s-a întors împotriva lui în decembrie 1650, el și-a schimbat ținta și s-a hotărât să-i elibereze pe prinți.

Doar acum, în momentul cel mai dificil din cariera lui Mazarin, îi putem vedea pe el și pe Ana acționând ca parteneri. Gaston îl numise pe Mazarin „adevărata cauză a tuturor tulburărilor statului și a dezbinărilor din Casa regală“. Ana știa că antipatia generală față de el era un obstacol temporar pentru restabilirea ordinii, dar dorea să-i redea siguranța și să se folosească de sfaturile lui. Ea se gândea tot timpul la succesiunea fiului ei. Când acesta a devenit major (oficial, la treisprezece ani, în septembrie 1651), în jurul lui s-au strâns toți francezii loiali. În scurt timp, el și-a rechemat ministrul devotat. Se poate ca Mazarin să fi avut propriul său plan atunci când a plecat la Le Havre să se ocupe de eliberarea prinților (februarie 1651). Se aștepta oare la recunoștință din partea lor? La începutul unei noi alianțe politice? A fost primit cu dispreț și s-a întors fără tragere de inimă în exil. De la Brühl, în electoratul Köln, a încercat să conducă administrația războiului.

Scrisorile zilnice pe care Mazarin le-a trimis din exil miniștrilor și Anei relevă, în repetate rânduri, semne de nerăbdare și agitație în compoziție și stil. Îl arată frustrat, nesigur, chinuit de gândul că serviciile făcute de el Coroanei nu erau corect apreciate – dar niciodată resemnat în fața posibilității de a nu se mai întoarce. Anumite griji importante ies în evidență. Gondi era dușmanul de moarte „care nu urmărea altceva decât să provoace rebeliune". Ana ar fi trebuit să-și onoreze promisiunea de a-l face pe el cardinal – era prețul necesar pentru loialitatea de care dăduse dovadă, și de care la timpul potrivit putea fi lipsit. Lui Condé i se dăduse prea mult. Trebuia făcut tot posibilul pentru a crea un grup de *bons bourgeois* și *honnêtes gens*. Dintre mai multe exemple, cel mai reprezentativ este o dispoziție pentru Lionne referitoare la doi remarcabili parlamentari: „dacă ai putea, prin orice mijloace posibile, să-i câștigi pe Viole și Perrault, ar fi o mare lovitură".

Scrisorile lui Mazarin au și o latură constructivă. Pe lângă elementele tactice el definea o strategie, bazată pe loialitatea agenților săi, politici și militari, și pe interesul lor comun de a acționa pentru reinstaurarea autorității regale. A păstrat legătura cu guvernatorii care-i împărtășeau cauza și cu militarii, precum Hocquincourt, care doreau să continue războiul. Nu avea nici un fel de înțelegere față de avocații Parisului sau față de rebeli. A apelat la Turenne, care i-a garantat că „plecase doar ca să se întoarcă". Opinia înțeleaptă a lui Turenne va fi că „proiectele lui Mazarin erau drepte și normale", pe când cele ale lui Richelieu fuseseră „mai mărețe și mai puțin coordonate". Alianțele tactice cimentate prin căsătorii nu erau mai puțin importante. Ducele de Mercœur era amenințat de Parlament cu acțiune judiciară dacă se căsătorea cu Laura Mancini, nepoata omului pe care ei îl declaraseră trădător și pe care îl condamnaseră la exil pe viață. Cu toate acestea, el a făcut-o. Știa că sentința Parlamentului nu va avea nici o valoare dacă însuși regele își rechema ministrul.

12. Triumful lui Mazarin

Vara lui 1651 a adus tot mai multe dovezi că dușmanii lui Mazarin erau foarte slăbiți, că el avea dreptate să aștepte desfășurarea evenimentelor. Pretutindeni, dar în mod special în locurile în care armatele mărșăluiau și își instalau taberele, exista un sentiment de deziluzie față de autoritatea distantă sau legală doar cu numele. Vechea Franță a intereselor locale, a afacerilor și legăturilor private se reafirma: omul de încredere era *seigneur*-ul local, care își putea permite o protecție, sau măruntul oficial care putea închide ochii la anumite lucruri. În august, susținătorii lui Condé și Gondi se certau în Parlament. În septembrie, Ludovic, „tânărul Apollo", așa cum îl numește Evelyn, a venit la Parlament pentru a-și prezenta, într-un discurs pregătit cu grijă, afirmarea puterilor depline. Deși Ana a trebuit să numească un nou guvern, cu Châteauneuf ca prim-ministru, prin *surintendant*-ul La Vieuville guvernul respecta alegerea făcută de Mazarin a unui om care putea găsi căi acceptabile de a strânge bani: el a urmat sfatul cardinalului, acordând prioritate plății salariilor și dobânzilor. Chavigny a fost exclus, și o dată cu el s-a năruit și speranța lui Condé de a influența guvernul. Le Tellier,

temporar fără funcție, a continuat să lucreze pentru Mazarin, raportându-i cu regularitate și primind sfaturi detaliate.

Acum era rândul lui Condé să se simtă izolat. A descoperit diferența dintre a fi general și a fi lider politic. În Paris, autoritatea lui era pusă la îndoială. El nu a putut ajunge la nici o înțelegere cu reprezentanții a ceea ce Gondi numea, cu o ironie inconștientă, „fronda legitimă". Adevărata sa influență era în provincie, unde, prin proprietățile și funcțiile sale și cele ale partenerilor săi, el controla un sfert din Franța. Bazându-se pe funcția sa de guvernator de Guyenne, el a recurs la rebeliune. În octombrie 1651, Ludovic i-a scris lui Mazarin pentru a-l chema să se alăture din nou Consiliului său. În decembrie, Mazarin a intrat cu mercenarii lui în Franța și a mărșăluit până în tabăra regală de la Poitiers. Turenne și-a predat sabia regelui. Orléans i s-a alăturat lui Condé. În acest fel s-au trasat liniile ultimei etape a Frondei.

Fundamentul încrederii crescânde a lui Mazarin era strânsa sa relație cu tânărul rege, finul său, tovarăș în campanie, elevul său în război și în politică. Ludovic ajunsese să-l considere o victimă a rebelilor ambițioși care, declarându-se loiali, batjocoriseră autoritatea regală. Ca și regele, Mazarin suportase insultele parizienilor pe care îi slujise fără încetare. El se ocupa de afacerile diplomatice ale Franței și era de neînlocuit în acest departament. Era în relații bune cu generalii care slujeau interesele lui Ludovic. Nu în ultimul rând, el își construise o *clientèle* din oameni capabili, a căror loialitate supraviețuise încercării exilului său: Le Tellier, Servien și nepotul său Lionne, Fouquet, care avea să devină în curând *surintendant*, și fratele său, abatele Basile, și, nu în ultimul rând, Colbert, care devenise indispensabil. Ludovic a fost convins să vadă în ei viitorul politic, în momentul în care trebuia să refacă un guvern eficient pentru regatul său.

În acelaşi timp, Condé trebuia învins. În campania din primele luni ale lui 1652, care a lăsat urme ale distrugerii peste tot în Franţa, în ocuparea Parisului de către Condé după bătălia din Faubourg St. Antoine, dusă împotriva lui Turenne la porţile oraşului în aprilie, apoi în bucuria finală când Condé a plecat să se alăture spaniolilor, relaţia de încredere dintre rege şi cardinal a fost pecetluită. Fuseseră camarazi de arme. În cele din urmă, Fronda devenise o competiţie militară. În timpul campaniei, Mazarin a dat dovadă de curaj şi rezistenţă. Îndrumându-i pe generalii săi, el a arătat o abilă cunoaştere a tacticilor. Apreciindu-l ca diplomat, criticându-i paşii politici greşiţi, istoricii au avut tendinţa să-i ignore rolul de coordonator al efortului de război regal. Pentru Ludovic şi numărul mare de oameni importanţi care se adunau acum în jurul Coroanei, acest rol a fost cel care i-a adus cea mai mare apreciere.

Ludovic XIV era profund afectat de experienţa sa din timpul Frondei – în atitudinea sa faţă de cei mai importanţi supuşi ai săi, faţă de Parlament şi de Paris, capitala pe care fusese forţat să o părăsească, să o asedieze şi să o abandoneze în mâinile lui Condé. Din Frondă se născuse Versailles-ul. Ludovic cunoscuse umilinţa în Paris, dar şi expresiile exaltate de loialitate la majoratul său, în septembrie 1651, şi (aproape unanim) în octombrie 1652, la intrarea sa oficială în oraş, care reprezenta o reîntoarcere la conducerea capitalei sale. Mazarin ajunsese să înţeleagă că parizienii erau, în străfundul sufletului, devotaţi tânărului suveran. Ludovic jucase un rol şi în succesul armatelor regale: soldaţii îi apreciau prezenţa. Mazarin descoperise importanţa prezentării regelui în cea mai bună lumină

posibilă. Înclinaţia sa pentru teatru poate fi recunoscută în câteva evenimente regizate cu grijă: magnifica încoronare de la Reims (iunie 1654), nunta regală şi parada din Paris care i-a urmat (august 1660). Astfel de ocazii ofereau lecţii vizuale pentru marile teme regale: puterea absolută a regelui şi rolul său special de reprezentant al lui Dumnezeu. Mult mai importantă pentru viitor era educaţia sistematică a tânărului rege în ştiinţa guvernării, îndeosebi în diplomaţie, unde cunoştinţele lui Mazarin erau de neîntrecut. Într-adevăr, se poate spune că regele competent şi sigur pe sine care şi-a asumat rolul de suveran absolut în 1661 era capodopera lui Mazarin.

În termeni militari, Fronda n-a putut fi declarată învinsă până în august 1653, când steagurile mazariniste albe le-au înlocuit pe cele roşii din Bordeaux, marcând capitularea oraşului şi sfârşitul *Ormée*-ii, o mişcare revoluţionară excepţională prin radicalismul său civic, la fel de neplăcută pentru Condé ca şi pentru Coroană. La acea vreme, Condé se afla cu spaniolii în Flandra, reprezentând încă o ameninţare militară, dar şi un argument pentru loialitatea faţă de rege. Forţa reacţiei împotriva Frondei, oboseala cauzată de aşteptarea păcii, stabilizarea şi normalizarea climatului pentru comerţ, dizgraţia principalilor rebeli şi entuziasmul faţă de rege i-au determinat pe istorici să vadă căderea Bordeaux-ului ca pe un simplu post-scriptum al Frondei, iar *lit de justice*-ul care a urmat intrării regelui în Paris, în octombrie 1652, ca pe o schimbare clară şi un final mai satisfăcător decât au considerat cei în măsură să facă o apreciere la timpul respectiv. Miniştrii ştiau că o mare parte din spiritul *frondeur* continua să trăiască.

„De acum înainte, membrilor li se interzice să ia la cunoştinţă afacerile generale ale statului şi direcţia finanțelor." Cuvintele regelui la acel *lit de justice* sugerează înfrângerea totală a Parlamentului. Realitatea era însă alta. Lipsea îndeosebi orice repudiere a reformelor specifice din urmă cu patru ani. Coroana își va recupera puterea, în special prin reintegrarea *intendants*-ilor. Administrația lui Mazarin va continua să fie la fel de absolutistă în spirit ca și cea a lui Richelieu. Scrisorile lui Séguier, Le Tellier și, mai ales, cele ale lui Colbert, care pândea mereu cel mai mic semn de tulburare, înlătură orice dubiu în această privință. Dar Séguier era acum mai sensibil la pretențiile curților supreme, și astfel tendința către justiția sinodală a fost oprită. Fouquet, un pragmatic prin natura sa, se mulțumea să lucreze în cadrul sistemului care îl recompensa atât de generos. Obstacolele trebuiau ocolite, nu dărâmate. Moștenirea instituțională lăsată de Frondă era păstrarea unei societăți corporative întărite, cu jurisdicții și privilegii care se suprapuneau.

Moderația adoptată de Molé în tot acest timp și, mai târziu, de majoritatea parlamentarilor mai vechi a ajutat la crearea unei atmosfere în care era posibil pentru ambele părți, miniștri și magistrați, să se gândească la un compromis. Nu exista nici o alternativă realistă. Litera legii, așa cum apare ea în edicte, spune prea puțin despre starea generală de spirit. Istoria constituțională trebuie să țină seama de forțele dinamice implicate într-o situație dată. Cea a primilor ani de după Frondă a fost schimbătoare. Parlamentul era în mod periodic obstrucționist. Exilatul Retz, sprijinit de papă, a păstrat legătura cu clerul parizian simpatizant. Jansenismul avea implicații politice. „El a fost întotdeauna un instigator", va spune Mazarin, înțelegând conexiunea cu jansenismul pentru care rebelul Roch a fost dat afară de la Sorbona (1656). În provincii, cu deosebire în vest, întâlnirile

nobililor erau supravegheate cu atenție. Mulți dintre ei fuseseră dezamăgiți de eșecul Coroanei în a-și onora promisiunile, făcute în 1650, de a convoca Stările Generale. Judecând după câteva *cahiers* pregătite pentru acea adunare, ar fi fost aduse critici variate la adresa întregului sistem de guvernare asociat cu cardinalii.

Starea de spirit a miniștrilor era în mod necesar precaută. Instinctele răzbunătoare erau ținute sub control grație lui Mazarin. El ajutase la netezirea drumului de intrare în scenă a regelui, printr-un al doilea exil voluntar, în august 1652. Nu se grăbise să se întoarcă. Atunci când a făcut-o, în 1653, el a fost acceptat nu numai de curte și de propria *clientèle.* Mulți parizieni și-au pus încrederea în el datorită rolului pe care l-a avut în restaurația regalității. Concentrându-se din nou asupra obiectivului principal, înfrângerea Spaniei, el a arătat cât de mult învățase din experiențele sale din timpul Frondei. Câțiva lideri rebeli, precum Broussel și Viole, au fost exilați. Mulți dintre ei au fost, în scurt timp, iertați. În Anglia Restaurației (după 1660), o epurare atât de limitată ar părea, fără doar și poate, foarte moderată. Mazarin a acționat discret pentru a-și extinde clientela. A dat o mai mare libertate miniștrilor, mai ales lui Le Tellier și lui Fouquet, acum *surintendant.* Când a fost nevoie de o fermitate mai mare în conducere, ca atunci când Parlamentul a insistat asupra discutării edictelor deja înregistrate, el s-a putut baza pe Ludovic pentru a o impune: pe 13 aprilie 1655, regele a intrat în Parlament, încă îmbrăcat în hainele sale de vânătoare, și i-a avertizat pe magistrați să nu-și depășească atribuțiile: „Am venit aici special pentru a vă interzice să continuați..."

Există un episod care ilustrează cât de vulnerabil putea fi Mazarin, cât de dificil era (după cum avea să afle curând şi Carol II) să menţii o balanţă postbelică a recompenselor atunci când mijloacele de gratificaţie erau insuficiente pentru satisfacerea cererii. Harcourt, un militar plin de succes, până în acel moment loial, a plecat la Breisach, unde a negociat cu împăratul pentru a obţine un principat independent. După un an de negocieri, timp în care Mazarin a cumpărat serviciile garnizoanei Philippsburg şi i-a plătit pe mercenarii din Breisach, Harcourt a ajuns la o înţelegere. Şi-a primit înapoi toate funcţiile şi postul de guvernator al Alsaciei Superioare şi Inferioare, din moment ce regele „voia să-şi arate bunăvoinţa redându-i afacerile Domnului de Harcourt în starea în care erau înainte". Cât de mult din Frondă, din constrângerile pe care a trebuit să le înfrunte Mazarin, din baza de negocieri a guvernării „absolute" – în sfârşit, cât de mult din istoria Franţei este cuprins în acel episod!

13. Încheierea păcii

Despre pace se vorbise încă de când Mazarin venise pentru prima oară în Franţa. Şi papa Urban II, şi Richelieu prevăzuseră că el va juca un rol important în încheierea ei – deşi din puncte de vedere diferite. După 1641, când reprezentanţii suedezilor şi francezilor se întâlniseră la Hamburg, angajându-se să nu opteze pentru o pace separată şi discutând preliminariile, au urmat amânări şi tergiversări. Abia în decembrie 1644, Congresul de la Münster s-a deschis cu o ceremonie pompoasă şi acţiuni procedurale destinate să demonstreze intenţia şi capacitatea tuturor celor implicaţi de a oferi cele mai bune condiţii posibile. Tratatele finale de la Münster şi Osnabrück care au inclus Pacea din Westfalia au fost semnate abia în octombrie 1648. Cacealmaua şi târguiala la masa tratativelor au reflectat şansele fluctuante ale războiului. După înfrângerea împăratului în cea de-a doua bătălie de la Breitenfeld (noiembrie 1642) şi a Spaniei la Rocroi (iunie 1643), Maximilian de Bavaria avea un mare avantaj. A devenit clar faptul că alianţa Habsburgilor lovea ambii parteneri, astfel că Ferdinand a oprit negocierile. Distrugerea aproape în totalitate a armatelor Spaniei în Flandra a înlăturat orice îndoială în problema independenţei Olandei; trebuia doar să se decidă unde – între Provinciile Unite şi Olanda Spaniolă – să se stabilească frontierele. Asta nu a însemnat totuşi sfârşitul imediat al ostilităţilor din Flandra şi cu atât mai puţin sfârşitul războiului german.

Războiul din 1644 dintre Suedia şi Danemarca i-a adus lui Ferdinand un scurt moment de linişte şi speranţă. Suedezii victorioşi şi-au reluat acţiunile agresive în 1645. Regina Christina i-a cerut trimisului ei să impună condiţiile suedezilor, dar fără să întârzie încheierea păcii. Alianţa suedeză reprezintă genul de probleme cu care s-a confruntat Mazarin, ca şi Richelieu înaintea sa. Dacă suedezii ar fi încheiat o pace separată, împăratul ar fi luptat pe un singur front în loc de două. Un efort de război francez eficient depindea de cooperarea cu suedezii. Dar acest lucru punea în pericol relaţiile cu Bavaria catolică, pe care Mazarin încerca să o îndepărteze de Austria, şi îi nemulţumea şi pe *dévots*, cărora Mazarin trebuia să le creeze impresia unui om dornic să aducă pacea creştinilor.

Alte dificultăţi au fost provocate de posibilitatea ca Spania şi Provinciile Unite să încheie o pace separată. Mazarin a jucat un rol în crearea acestor dificultăţi. Dintotdeauna atras de marile proiecte, el i-a propus lui Filip IV să cedeze Olanda Spaniolă în schimbul Cataloniei ocupate de francezi. „Îţi prezenta planul cu atâta satisfacţie, încât cel care îl asculta îl putea crede îmbătat de frumuseţea sa“, scria Lionne. Din păcate, acest plan a pus la îndoială o iniţiativă anterioară, cea a angajării francezilor şi germanilor în cucerirea Flandrei. Propunându-i stathuderului Frederik Henrick să transfere Antwerpen-ul olandezilor, el a agravat situaţia. Nu a ţinut seama de tensiunea dintre Stările Generale republicane şi stathuder, nici de îngrijorarea comercianţilor din Amsterdam în privinţa unui reviriment al Antwerpen-ului, nici de suspiciunea protestanţilor olandezi provocată de simpatia cercurilor franceze de *dévots* faţă de catolicii olandezi. „Aliaţi, nu vecini“ – era opinia generală a olandezilor despre francezi. Cum era de aşteptat, spaniolii le-au dezvăluit olandezilor planul lui Mazarin. Acest fapt a creat imediat un climat favorabil pentru negocierile separate de care se temea Mazarin şi care au dus la încheierea Tratatului de la Münster, în ianuarie 1648.

Într-o scrisoare adresată lui Servien, Mazarin îşi dezvăluie gândurile:

> „Dobândirea Olandei Spaniole ar face Parisul de necucerit şi oraşul ar putea fi într-adevăr numit inima Franţei... Banii cheltuiţi şi sângele vărsat nu ar fi în zadar dacă... ar fi anexate provinciile ce, în trecut, au fost motivul pentru care conducătorii... au tulburat Franţa la proporţiile ştiute de toţi.“

Păreau să fie cuvintele lui Turenne sau, mai târziu, ale lui Vauban. Tonul părea rapace – şi Mazarin, ca şi Turenne, vedea că avantajele depăşeau costurile şi pericolul continuării războiului împotriva Spaniei după Westfalia. Dar accentul era în esenţă defensiv, reflectând experienţa „anului Corbie“. Într-o zi, Vauban avea să fie desemnat să creeze un inel de fortificaţii în jurul Franţei. Şansa va veni o dată cu seria de cuceriri, începând din 1648. Ţintele alese pentru negociere şi avantajele asigurate reflectă o politică militară realistă, ca şi cea a lui Richelieu, care dă prioritate fortăreţelor existente şi poziţiilor defensibile.

Situaţia germanilor fusese complicată încă de la începutul războiului. Majoritatea statelor germane încheiaseră deja pacea cu împăratul. Câteva dintre ele, printre care Brandenburgul şi Palatinatul, aveau revendicări nerezolvate. Aşteptările puterilor aflate în război, în special Austria, Bavaria, Suedia şi Franţa, crescuseră o dată cu prelungirea războiului. Negocierile aveau să fie cu siguranţă lungi şi dificile. Când, după un an, delegaţii au încercat să definească problemele, le-au grupat în patru categorii: nemulţumirile Puterilor Imperiale, condiţiile de amnistiere a rebelilor, satisfacerea aliaţilor străini şi recompensarea celor evacuaţi. După 1643, Mazarin a urmat instrucţiunile exacte şi detaliate ale lui Richelieu: prin ele însele, acestea sunt un omagiu adus sentimentului înalt al lui Richelieu pentru scopurile ce pot fi justificate – şi atinse. Instrucţiunile exprimă părerea sa specifică despre datoria unui om de stat, într-o lume temporară, de a crea ordine. Aceasta presupunea o pace generală şi durabilă, o pace franceză pentru binele creştinătăţii, care să fie protejată prin formarea a două alianţe, în Germania şi Italia. Un sistem de securitate colectivă era, prin urmare, unul dintre cele două obiective ale politicii continuate de Mazarin; celălalt era cucerirea de baze şi de puncte de acces. Comună pentru amândoi era presupunerea, care a atras în egală măsură laude pentru perspicacitate şi critici pentru ipocrizie (în opinia papei Urban), că interesele Franţei erau aceleaşi cu cele ale Germaniei, deci ale Europei. Statele germane avuseseră mult de suferit dintr-un război civil care le expusese invaziilor din afară. Acum, unii principi germani erau gata să vadă în Franţa un garant al păcii.

Cadrul şi obiectivele negocierii fuseseră stabilite de Richelieu. Aplicarea lor era în totalitate responsabilitatea lui Mazarin. Încă de la început, el a avut totul sub control. Ambasadorul veneţian, Nani, a exprimat opinia contemporană atunci când a scris: „conducerea regatului, a forţelor, a armelor, a finanţelor depinde în întregime de dorinţa cardinalului". Cu siguranţă, în problemele diplomatice, el a întâmpinat o opoziţie mult prea slabă în Consiliu. Deciziile finale îi aparţineau. Longueville, conducătorul misiunii diplomatice, d'Avaux, idealist, experimentat şi priceput, şi mai ales Servien, un negociator dur şi realist, formau o echipă echilibrată. Angajamentul lor, sprijinit în unanimitate de Consiliu, i-a permis lui Mazarin să-şi sfideze oponenţii şi să menţină o poziţie dură de negociere. Când d'Avaux şi Servien au intrat în conflict, Mazarin s-a bazat mai mult pe Servien, sprijinit de Lionne, nepotul acestuia. Ca secretar al Anei, Lionne era bine plasat pentru asigura o comunicare uşoară şi decizii prompte.

Mazarin se putea baza, pentru câţiva ani, pe venituri suficiente spre a suporta operaţiunile militare. Într-adevăr, nivelul cheltuielilor între 1643 şi 1645 a fost mai ridicat ca niciodată. Se poate ca Richelieu să fi fost mai sensibil decât Mazarin la necazurile celor afectaţi de măsurile financiare ingenioase ale lui Particelli. Oricum, contează mai puţin speculaţiile privind faptul că Richelieu ar fi putut găsi metode de a grăbi pacea, ca şi cele că ar fi putut să evite Fronda. Este însă sigur faptul că Mazarin a justificat încrederea lui Richelieu, a purtat negocierile cu o mare abilitate, a dat instrucţiuni clare emisarilor săi, şi-a păstrat stăpânirea de sine când lucrurile au mers prost, şi a fructificat, pe cât posibil, succesele ocazionale ale generalilor săi.

Se poate afirma că diplomaţii nu mai puteau controla războiul, şi că războiul îi controla pe ei. Nu aceasta este impresia dată de corespondenţa lui Mazarin, o mărturie impresionantă a încercării lui de a încheia o pace mult dorită, cu un câştig suficient pentru a justifica toate costurile războiului. „Era omul zilei... când diplomaţia şi războiul mergeau mână în mână" (Livet). Într-o oarecare măsură, Pacea din Westfalia trebuia să fie un compromis. Mazarin era obligat să echilibreze ţintele potenţial conflictuale: pacea Europei creştine care fusese misiunea sa papală şi o frontieră strategică pentru securitatea Franţei. Pe parcursul negocierilor prelungite, el a trebuit să ţină seama de opinia publică franceză. Unul dintre motivele comploturilor lui Cinq-Mars şi al celor *Importants* fusese credinţa potrivit căreia căderea lui Richelieu şi, respectiv, a lui Mazarin ar însemna sfârşitul războiului. Când, pentru a-i impresiona pe Habsburgi, Mazarin a creat impresia că ar fi putut să negocieze la nesfârşit, s-a lăsat descoperit în faţa francezilor care l-au acuzat că el continua războiul pentru câştigul propriu. Când criticii, ca Talon în ianuarie 1648, au subliniat nevoia urgentă de pace, ei i-au slăbit lui Mazarin poziţia de negociere. Anumite cereri franceze, precum cele opuse cererilor împăratului, au fost propuse ca poziţii de negociere; nu toate erau justificabile. În cele din urmă, nu ceea ce s-a câştigat la Westfalia a fost cel mai important lucru, ci la ce vor duce câştigurile, mai ales în ceea ce priveşte influenţa Franţei în Germania.

Mazarin şi-a creat un avantaj atunci când a înlăturat impasul nordic, a mulţumit un aliat şi şi-a găsit un altul, prin împărţirea Pomeraniei. Ca o compensaţie pentru că a pierdut în faţa Suediei partea vestică cea mai importantă, electorul Friederich Wilhelm de Brandenburg a primit Halberstadt-ul şi Minden-ul şi i s-a restituit Magdeburg-ul. În martie 1647, Maximilian de Bavaria a semnat Tratatul de la Ulm, bazându-se pe promisiunea lui Mazarin că acesta îl va susţine în revendicarea Palatinatului Superior. Înainte de sfârşitul anului în care armatele franceze au fost decimate de revolte, el era înapoi în tabăra lui Leopold. Pe fundalul de proteste parlamentare, planurile de campanie ale lui Mazarin pentru anul 1648 ar fi putut părea nesăbuite. Totuşi, în mai, Turenne s-a aliat cu Wrangel pentru a-i învinge pe Imperiali la Zusmarshausen şi Maximilian a revenit la Tratatul de la Ulm, ceea ce a adus presiuni mai mari asupra împăratului. Înfrângerea arhiducelui Leopold la Lens l-a determinat pe Mazarin să acţioneze împotriva liderilor opoziţiei care au provocat Fronda şi l-a convins să-şi instruiască trimişii să cadă la învoială. În octombrie, suedezii asediau Praga; împăratul era şi el gata să încheie o înţelegere.

Noua balanţă a puterii în nord, care a urmat sprijinirii deliberate a Brandenburgului de către Mazarin, va fi foarte convenabilă pentru Franţa. La Tratatul de la Oliva, din 1660, care a încheiat Războiul din Nord început cu invadarea Poloniei de către Carol X, reprezentanţii lui Mazarin vor fi arbitri bineveniţi. Poziţia Suediei în Germania va fi acum una defensivă. În sud, un Maximilian mai puternic, în cele din urmă îndatorat mai mult Franţei decât împăratului pentru Palatinatul Superior, putea fi un potenţial aliat. Geografia, strategiile şi interesele materiale s-au combinat pentru a-i convinge pe conducătorii Palatinatului trunchiat, ai Trier-ului redat şi ai Köln-ului şi Mainz-ului binevoitoare că Franţa ar fi protectorul lor natural. Nu au existat prea mari dificultăţi în confirmarea suveranităţii în Metz, Toul şi Verdun, deţinută din 1559. Alsacia a fost cea care a reprezentat cea mai grea încercare. Aici, diplomaţia răbdătoare a dat cel mai bun rezultat, neajungându-se însă la o anexare completă.

După ce flancul său fusese asigurat de cucerirea Breisach-ului în 1638, Alsacia devenise baza operaţiunilor ofensive. Richelieu promisese că Franţa va respecta libertăţile specifice şi nu se va gândi la o anexare permanentă. Însă în scurt timp a devenit de neconceput ca Franța să renunțe la avantajul său. În decembrie 1647, Mazarin i-a scris lui Turenne: „Mă bazez pe faptul că tu consideri Alsacia o țară care aparține regelui la fel de mult ca și Champagne“. Supralicitând, el a revendicat la început tot teritoriul, cu Philippsburg, Breisach și alte câteva orașe mai mici. La negocieri a renunțat la acestea din urmă, dar a rămas neclintit în ceea ce privește Philippsburg-ul și Breisach-ul și în final a ieșit învingător. Alsacia era diferită ca limbă, legi și grade de suveranitate, supusă împăratului, în general indirect sau simbolic: existau șapte entități politice distincte. Prin omisiunile și ambiguitățile ei, înstrăinarea Alsaciei reflecta varietatea pe care Servien, încurajat de Mazarin, se străduia să o exploateze. Franței i se acordase „prefectura“ a zece orașe alsaciene, dar nu și controlul suprem. Regiunea Sundgau, din sudul Alsaciei, a fost cedată fără condiții limitative. Mazarin a trebuit să accepte mai puțin decât dorea, cu formulările neclare și câștigurile limitate obținute prin tocmelile lui Servien. Acesta era satisfăcut: „Cred că va trebui să fim mulțumiți de faptul că fiecare își poate păstra revendicările și poate interpreta tratatul după cum îi convine“. Pentru împărțirea finală a restului Alsaciei au fost lăsate două cecuri în alb: viitorul va depinde de statutul relativ al Austriei și Franței. După cum a spus Imperialul Isaac Volmar, „cel mai puternic va câștiga“. Pentru un timp, mai „puternici“ au fost Habsburgii, ale căror invazii, între 1649 și 1657, au demonstrat o intenție agresivă. Profeția lui Volmar avea să se adeverească în 1681, când trupele lui Ludovic XIV au intrat în Strasbourg și au încheiat astfel procesul prin care regele și-a impus supremația în Alsacia.

Manevrele lui Mazarin în Alsacia trebuie privite în contextul opiniei sale despre interesele Franței și Germaniei: un grad de securitate compatibil cu bunele relații cu principii vecini. În timpul Frondei, Franța a beneficiat de bunăvoința câștigată în Renania, așa cum a beneficiat și Mazarin personal în timpul lunilor sale de exil. După Frondă, el a profitat de valoarea crescândă a patronajului francez. A fost chiar tentat să creadă că unii electori ar putea renunța la tradiționala lor loialitate față de Habsburgi. În 1657, după moartea lui Ferdinand, Mazarin a trimis o importantă misiune franceză să promoveze revendicările lui Ludovic XIV. El credea în aurul „împărțit liberal și cu grijă“ și spera să găsească mai mult, căci astfel „se puteau face lucruri atât de mărețe cum era greu de sperat că s-ar putea face în câteva secole“. Mazarin nu a fost deloc surprins de rezultat: să aduci la conducere un împărat care nu e german „ar însemna să speri să învingi o flotă puternică doar cu două sau trei brigantine“.

Electorii l-au votat în unanimitate pe Habsburgul Leopold. Nu au votat pentru un împărat mai puternic. Sub influența Franței, ei au impus și alte restricții asupra autorității sale. Sprijinit de Mazarin, von Schönborn, arhiepiscop-elector al Mainz-ului și Cancelar imperial, a înființat o confederație a principilor pentru a apăra drepturile Germaniei, care va fi numită Liga Rinului. Formată în 1658, ea a constituit răspunsul la întrebarea apărută în istoria ultimilor 40 de ani: cum să fie apărate drepturile acelor state mici când însuși împăratul a încălcat constituția și prinții străini au ocupat pământurile germane? Asigurând calitatea de membră a Franței, împreună cu cea a Suediei, Mazarin a făcut un serviciu atât Germaniei, cât și Franței. Pe lângă Franța și Suedia, inițial Liga îi mai includea pe electorii din Mainz și Köln, trei duci de Brunswick și pe landgraful de Hessen-Kassel. Cu directoratul său permanent la Frankfurt şi o trezorerie bine aprovizionată cu bani francezi, după spusele lui Hauser, „ea a extins adevărata graniţă a Franţei, cea a influenţei politice, dincolo de frontiera teritorială de la Rin". Astfel, Mazarin i-a dat tânărului rege o lecţie de diplomaţie – incomplet învăţată şi aplicată.

Şi alte tipare vor urma după Westfalia. Cariera lui Mazarin a coincis cu declinul influenţei politice a papalităţii, pe care o slujise la început. Tot ce putea face acum papa era să declare tratatul „nul şi neavenit". Brandenburgul avea potenţialul să echilibreze prezenţa inoportună a Suediei. Olanda îşi va dovedi puterea pe pieţele mondiale. Spania va continua să decadă, şi se va produce o reorientare în politica Austriei, deoarece împăraţii se confruntau cu provocarea otomană şi acordau o mai mare atenţie pământurilor ereditare: prin urmare, Franţa avea şansa să domine.

Izolarea temporară a Angliei era totuşi o consecinţă a circumstanţelor temporare. Din 1642 şi de la izbucnirea războiului civil nu existase aici o politică externă coerentă. După înfrângerea suferită în bătălia de la Worcester (1651), Carol II şi-a pierdut aproape total capitalul politic. Legitimitatea era mai importantă pentru Ana decât pentru Mazarin. Pentru el, realitatea esenţială, măsurată prin autoritatea guvernului său şi prin mărimea armatei, era puterea lui Cromwell – după 1653 Lord Protector şi, aşa cum credeau unii, viitorul rege. Interesele comerciale ale Angliei au determinat-o să intre în război cu Olanda (1652–1654). Războiul i-a adus câştiguri materiale. Englezii susţineau că sunt „marii lorzi şi stăpâni ai Canalului Mânecii". Dar inamicul dintotdeauna al Angliei, pe fundamente protestante tradiţionale, era Spania.

În 1656, Spania a încheiat un tratat cu Carol II şi s-a oferit să finanţeze o mică armată regalistă. Acest fapt i-a atras represaliile lui Cromwell. Logica a îndemnat atunci spre o alianţă cu Franţa – şi Mazarin avea nevoie de un aliat. Spania nu fructificase în totalitate Fronda. Totuşi, armatele ei repurtaseră câteva succese, în special ocuparea Barcelonei, care a pus capăt în mod eficient revoltei catalane. În acelaşi an, 1652, ei au recucerit Gravelines şi Dunkerque. Spania îşi ratase deja şansa de a încheia pacea cu Franţa în 1648. Pe măsură ce Fronda a luat amploare, poziţia de negociere a lui don Haro s-a consolidat. Retragerea lui Condé l-a încurajat. Dar el a subestimat fermitatea lui Mazarin. În 1653, Mazarin şi-a asumat personal răspunderea pentru efortul de război. Scrisorile sale din Sedan îl arată supraveghind strategii şi provizii. Asedierile încununate de succes ale oraşelor flamande de către Turenne nu erau totuşi suficiente pentru a determina Spania să ceară pacea. În 1656, Condé a dovedit o forţă surprinzătoare şi a câştigat noi adepţi. După „necazul din Valenciennes" (Condé ridicase asediul în iulie 1656), Mazarin s-a decis să ia taurul de coarne.

Republican şi protestant radical, Cromwell era blestemul catolicilor şi al regaliştilor. O alianţă cu Anglia ar fi fost un adevărat dar de propagandă pentru Condé, Retz şi susţinătorii lor. Mazarin fusese vehement în denunţarea regicidelor engleze, dar îi oferise câteva avantaje văduvei Henrietta Maria, care trăia în condiţii destul de grele la Paris. Îndrumat cu grijă de Mazarin, Ludovic a ajuns la concluzia că o alianţă cu Anglia era în interesul ţării sale. Soldaţii englezi ar fi putut asigura victoria – şi pacea. După luni de negocieri, s-a semnat un tratat la Paris, în martie 1657. Se plănuise o acţiune comună în Flandra: Gravelines era promis Franţei, Dunkerque şi Mardyke Angliei. Campania care a urmat a adus o reabilitare rapidă. Armatele unite ale francezilor şi englezilor au învins armata lui Condé în bătălia de la Dunes (iunie 1658). Turenne a cucerit alte oraşe flamande. Cu flota capturată de Blake, cu armata învinsă la Elvas de către portughezi, Spania se gândea în sfârşit la pace. Prioritatea lui Filip IV era acum rezistenţa în faţa Portugaliei, ceea ce i-a dat lui Mazarin un avantaj important la negocieri. Folositor i-a fost, de asemenea, şi sentimentul de onoare şi obligaţie al spaniolilor faţă de aliaţi. Pentru Mazarin, Condé era un trădător periculos, pentru Spania era un aliat; pentru readucerea lui în drepturi şi pentru reînscăunarea ducelui Charles în Lorena, spaniolii erau dispuşi să facă unele concesii. Ştiind că printr-o nouă campanie ar obţine şi mai multe oraşe flamande, Mazarin a preferat să nu folosească evidentul avantaj militar al Franţei pentru a-şi întări poziţia diplomatică. A promis că nu-i va ajuta pe rebelii din Portugalia şi tratativele au fost precedate de un armistiţiu.

După patru luni de negocieri strânse, cele 124 de articole cuprinse în Pacea din Pirinei (1659) i-au dat Franţei regiunea Artois, provinciile pirineiene Cerdagne şi Roussillon, regiunea Bar şi dreptul la un coridor militar prin Lorena (în schimbul reînscăunării ducelui), şi stabilirea termenilor pentru căsătoria lui Ludovic XIV cu infanta Spaniei, Maria Teresa. Pentru acest contract important, Mazarin a renunţat la speranţa unei alianţe prin căsătorie cu o prinţesă de Savoia, cât şi la posibilitatea tentantă, pentru renumele familiei sale, a unui mariaj pe care însuşi Ludovic şi-l dorea foarte mult, cu nepoata lui Mazarin, Maria Mancini. Mazarin a trebuit să se folosească de cuvinte mari pentru a-l convinge pe rege să renunţe: „Te sfătuiesc pentru gloria şi onoarea ta, pentru binele regatului"; şi „trebuie să renunţi la pasiunile tale pentru ceea ce ar trebui

să ai pentru un rege înţelept şi capabil să guvernezi regatul tot precum eşti deja măreţ şi glorios". Gramatica şi stilul pot fi greşite, aşa cum se întâmpla adesea la Mazarin, care scria cum gândea, în grabă. Mesajul este clar. Gloria compensatoare avea să fie măreaţă, iar perspectiva nelimitată.

Ca o contribuţie la contractul de căsătorie, Ludovic renunţa la toate revendicările la tronul Spaniei, cu condiţia ca zestrea infantei să fie plătită; ea a fost fixată la 500.000 de scuzi de aur, în trei rate. Suma va fi peste puterile financiare ale Spaniei. Neplata avea să fie pretextul pentru „Războiul pentru drepturile reginei", început în 1667. Atunci succesul uşor al trupelor franceze şi alte câştiguri obţinute prin tratate aveau să confirme opinia generală despre Tratatul din Pirinei: o modificare decisivă a balanţei puterii. Aceasta a fost cea mai mare realizare a cardinalilor.

14. Reputația

Când Richelieu a murit, în decembrie 1642, singura rugăminte pe care a adresat-o regelui a fost ca regatul „să continue să-mi onoreze nepoții și rudele cu protecția și bunăvoința sa". Pe lângă valoroase moșteniri lăsate Coroanei, îndeosebi Palais Cardinal, care a devenit Palais Royal, el a stabilit moșteniri fără drept de înstrăinare bazate pe cele două ducate ale sale, ca să-și păstreze averea pentru moștenitorul desemnat, nepotul său, Armand-Jean de Pont-Courlay. Certurile din familie și eșecul Coroanei de a-și plăti datoriile către proprietate au făcut ca cele 4 milioane de livre bani gheață pe care cardinalul le păstrase pentru necesități extreme să fie insuficiente pentru moșteniri și pentru proiectele cărora le erau destinate, de exemplu pentru terminarea capelei și colegiului Sorbona. Ambiția de a-și situa familia printre cele mai importante din ținut, slujirea Coroanei și respectul pentru religie și erudiție – după moarte, ca și în viață, aceste idei călăuzitoare ies la iveală, implicând o gamă de judecăți de valoare la fel de largă astăzi ca și pe vremea sa.

Vestea morții sale a fost sărbătorită cu ruguri arzânde în provincii, unde ministeriatul său a fost asociat cu taxe

mai mari, cu represalii acolo unde avuseseră loc revolte și cu temutele încartiruiri de trupe: toate consecințele războiului, în general văzut ca un război al lui Richelieu. Și în următorii două sute de ani, opinia predominantă a continuat să-i fie ostilă. În memoriile sale, Retz, după cum era de așteptat, a scris că el „a distrus mai degrabă decât a guvernat". Le Vassor, în 1712, a rezumat cazul *dévot* ca un produs al dezbinării dintre Richelieu și Marillac, pecetluit mai târziu de autoritatea lui Fénelon și devenit un fel de ortodoxie pentru cei care au deplâns creșterea puterii statului și tendința sa spre un război agresiv: Richelieu sacrificase libertatea patriei și pacea întregii Europe pentru ambiția personală. Pentru generația absolutistă a lui Colbert, care a împărtășit concepția lui Richelieu și i-a dezvoltat proiectele, el fusese „marele cardinal". Asta n-a făcut decât să dea forță cazului *dévot*, când colbertismul, care a dus la o competiție mult mai intensă între state și, deci, la război, a fost discreditat în ultimii ani de viață ai lui Ludovic XIV. Provenind din perioada *fin de siècle* de înfrângeri și deziluzii, iluminismul a moștenit această viziune și i-a adăugat accentele sale de relativism cultural și scepticism religios. Montesquieu a văzut privilegiul parlamentar și separatismul acelor *pays d'états* ca pe niște garanții ale libertății împotriva unui stat asupritor. Pentru autorul lucrării *L'Esprit des lois*, Richelieu era, în mod previzibil, *„un méchant citoyen"*. Pentru Voltaire, el era un tiran care a provocat un război fiindcă voia să se facă indispensabil. Richelieu nu a făcut o impresie mai bună nici generației romantice. De la Alfred de Vigny la Dumas, el a fost prezentat ca un monstru de cruzime și ticăloșie cititorilor avizi de senzație. Michelet, istoricul secolului al XIX-lea, l-a numit „dictatorul disperării". Cuvântul „dictator" va avea o nouă rezonanţă în Europa secolului al XX-lea, colorând până şi opinia sobră a istoricilor remarcabili, precum David Ogg, care scria că „oamenii de genul lui [Richelieu] vor triumfa întotdeauna atâta timp cât intelectul rece şi calculat va învinge pasiunea şi sentimentul".

Trebuie remarcat că fiecare opinie reflectă atitudinea epocii şi poziţia autorului şi, de asemenea, faptul că nici una nu a încercat să minimalizeze importanţa lui Richelieu. Dacă a fost un om rău, el a fost şi un om măreţ. Când Richelieu şi-a găsit admiratori, a existat aceeaşi tendinţă de exagerare, pentru că istoricii au descoperit în politica sa ceea ce se potrivea cu propriul lor concept politic. Pentru bonapartişti şi neoabsolutişti, el trebuia să fie respectat pentru sacrificiul personal şi devotamentul său în slujirea fidelă a statului. Nu spusese el, pe patul morţii, că „duşmanii lui erau doar cei ai statului"? Treptat, un alt fel de ortodoxie a fost instaurat – autoritatea acordată de uriaşele eforturi ale lui Hanotaux: „El a desăvârşit unitatea Franţei prin instituirea finală a autorităţii absolute a regelui şi prin ruinarea Spaniei". O reîntărire a ceea ce poate fi numit concepţia patriotică a secolului al XX-lea s-a produs o dată cu războaiele împotriva Germaniei, între 1870 şi 1945, în ceea ce priveşte, de pildă, soarta Alsaciei şi a Lorenei. În orice caz, ceea ce a făcut din el un simbol al dreptăţii, răspunzător de o concentrare a puterii ce poate fi comparată cu cea realizată de Mussolini, în viziunea lui Bailly (1934), a fost aspectul autoritarist al politicii sale. Chiar şi după aprecierea postbelică, mai echilibrată, a lui Tapié şi aprofundarea cercetărilor despre Franţa secolului al XVII-lea, mai ales despre provinciile sale, cititorul englez sau american poate fi tentat să creadă că adevăratul Richelieu trebuia să fie salvat din mâna compatrioţilor săi şi de poziţia lor ideologică.

La acea imagine „reală" sunt tot timpul adăugate detalii. Opera lui Bonney despre guvern şi, mai ales, despre *intendants*, Kettering, care a tratat structurile şi moravurile politice (îndeosebi *clientèles)*; Parker, Beik şi Mettam despre absolutism, şi Bergin, cel mai relevant pentru studiul de faţă despre ascensiunea lui Richelieu la putere – pentru a da numai câteva exemple din multele existente –, au făcut posibilă o analiză a carierei sale în relaţie cu societatea care i-a modelat concepţiile. În această abordare, deşi bine fundamentată prin dovezi, există un pericol inerent. Ca o reacţie la ideile îngemănate – a lui Richelieu ca „întemeietor" sau chiar ca principal promotor al absolutismului, şi a absolutismului ca sistem mai desăvâşit şi mai puternic decât ar fi fost posibil să fie –, a existat o tendinţă de a devaloriza natura eroică, de neînfrânt a omului şi scala realizărilor sale. Modul în care Richelieu şi-a construit averea şi baza puterii sale este relevantă, dar cel mai important este modul în care s-a folosit de ele. Acesta nu este mai puţin impresionant când este plasat în contextul vremurilor tulburi şi al sistemelor imperfecte de guvernare; calitatea lui Richelieu nu este diminuată de revelarea momentelor sale de slăbiciune. Este posibil ca cel care îl studiază pe Richelieu să nu îl placă prea mult. Dar va găsi cu siguranţă multe de admirat în credinţa, curajul şi imaginaţia sa.

Mazarin a murit în martie 1661. Circumstanţele au fost mai favorabile pentru reputaţia sa imediată decât cele din 1642. Era pace şi exista un rege tânăr gata să-şi asume puterea – o putere necontestată. A murit modest şi pocăit în spirit, după o perioadă de riguroasă pregătire cu un preot care s-a supus dorinţei sale de a fi tratat ca oricare alt penitent, „ştiind că nu există decât o singură *Evanghelie* pentru cei mari ca şi pentru cei umili".

Dăduse dovadă de un curaj stoic pentru a lucra până la sfârşit. A murit foarte bogat, cu averi care fuseseră estimate la 39 milioane de livre (averea lui Richelieu era de 22 de milioane). A dorit să lase totul moştenire regelui; numai atunci când a fost refuzat, el a asigurat o parte din moştenire pentru familia sa. Din acea avere, nu mai puţin de o treime era în monede, lingouri de aur şi pietre preţioase, depozitate la Paris şi în alte locuri bine alese şi păzite. Ca şi Richelieu, Mazarin căpătase beneficii bisericeşti foarte mari prin veniturile a 24 de abaţii. A avut trei ducate. Cumpărase, cu abilitate, tablouri, tapiserii şi mobilă de pe o piaţă lovită de criză. Beneficiase, fără îndoială, din absenţa unor revizii contabile şi din disponibilitatea directă de fonduri pentru a-şi asigura bani pentru averea sa. Mulţumit de faptul că Fouquet returna creditele (deşi din taxele percepute reveneau ca profit pentru Coroană numai 30%), se pare că Mazarin a fost indiferent faţă de disciplina administraţiei financiare, bucuros să profite de lipsa ei de stricteţe. Slujindu-l ca omul său de afaceri, storcând din proprietatea sa un venit din ce în ce mai mare din pământurile şi drepturile sale, Colbert învăţase destule despre abuzurile sistemului financiar pentru a putea, în calitate de *contrôleur-général* al lui Ludovic XIV, să instituie un sever regim de reformă.

Aici se află câteva dintre subiectele pentru judecăţile de valoare de mai târziu în ceea ce-l priveşte pe Mazarin: aventurierul, asigurându-se împotriva unei eventuale căderi cu uriaşe provizii personale; colecţionarul nesătul, lacom şi zgârcit; ministrul nepăsător şi fără scrupule, maestrul înţelegerilor personale, vicleanul prefăcut; şi totuşi, slujitorul devotat al regelui, patronul loial, negociatorul răbdător şi un om al păcii care se putea mândri că a obţinut-o – şi în avantajul Franţei.

Astfel de păreri nu sunt neapărat contradictorii. Mazarin putea avea, într-o oarecare măsură, toate acele trăsături. Cel care a descris într-o predică funerară „luminile şi umbrele“ carierei sale şi „misterioasa enigmă“ care s-a numit Mazarin a fost călugărul carmelit Léon:

> „El era francez şi italian, soldat şi doctor al legii, mirean şi cardinal, străin şi servitor al regelui, exilat şi plenipotenţiar, supus şi prieten al regelui: o victimă remarcabilă, un Phoenix; un Phoebus după ce norii se îndepărtează; arbitrul marilor popoare şi naţiuni.“

Enigmaticul Mazarin a continuat să-i incite pe istorici. Părerile lor vor depinde de poziţia din care se vor forma – părerea lui Goubert, de exemplu, din Şcoala de istorie socială *Annales*, cea a lui Dethan din interesul deosebit pentru mediul şi influenţele italiene, cea a lui Laurain-Portemer din vastele sale cunoştinţe despre scena culturală şi reacţia lui faţă de cultură. Accentul pe latura materialistă sau pe preocuparea sa pentru a-şi promova familia, poate da impresia unui om de departe inferior lui Richelieu, aproape de caricaturile din *Mazarinades*. Ca şi în cazul lui Richelieu, reputaţia lui Mazarin a avut de suferit de pe urma opoziţiei manifestate de *dévots* faţă de o politică externă care a dus la războiul cu Spania, dat fiind accentul pus mai târziu pe nenorocirile războiului din ultimele decade ale domniei lui Ludovic XIV, acel Ludovic îmbătrânit, care fusese educat de Mazarin în spiritul machiavelismului – principala acuzaţie adusă de Fénelon în influentul său *Dialogue des Morts*. Realizările sale au fost totuşi reevaluate în mod convingător în uriaşa istorie asupra *Minorităţii* (patru volume, 1879) a lui Chéruel, completată de o ediţie în nouă volume a scrisorilor sale. Imaginea (îndeosebi pentru Dethan) a lui Mazarin de bun european, căutător al păcii creştine – care, după cum am văzut, nu este contradictorie cu cea de bun francez – are un deosebit succes la francezii de astăzi care gândesc în termeni europeni.

Tratatele din Westfalia şi Pirinei constituie o cronică impresionantă. Opiniile formate după „rezultate", fără nici o referinţă la context sau costuri, pot părea, la prima vedere, să-l ridice pe Mazarin mai presus de meritele sale. Într-un anume fel, el este încă o figură misterioasă, deoarece dovezile sunt insuficiente: consistente pentru abilitatea sa în diplomaţie şi război, dezvăluind câteva dintre gândurile sale în *Carnets*, dar prea puţine pentru implicarea sa în problemele interne şi în special pentru deciziile luate de el în Consiliu. Şi totuşi, o analiză mai obiectivă ar putea spune că el s-a numărat printre puţinii oameni de stat care au reuşit să-şi atingă principalele obiective şi care au influenţat cursul istoriei. El a văzut monarhia ieşind din momentele de cumpănă cu o autoritate mai puternică şi mai respectată. El a fost răspunzător, prin purtarea unor negocieri dificile, de tratate care au extins graniţele Franţei, asigurându-i un grad de securitate pentru viitor şi posibilitatea de a primi o mare moştenire. Nu a fost întâmplător faptul că, după moartea mentorului său, tânărul Ludovic a fost capabil să-şi asume o domnie absolută, fiind cel mai instruit şi cel mai competent dintre suverani în privinţa înţelegerii problemelor guvernării; şi nici faptul că, prin ceremonii cu grijă regizate, poporul a fost determinat să accepte un stil de regalitate preaslăvită, predestinată de divinitate şi ridicată deasupra muritorilor de rând. Şi, în final, nici că Ludovic şi-a început domnia cu un grup de miniştri talentaţi care îşi căpătaseră experienţa lucrând pentru cardinal, îmbinând coeziunea intereselor personale ale clientelei politice cu devotamentul faţă de interesele statului.

Glosar

Aides	Diverse taxe indirecte, majoritatea pe băuturi, percepute de stat
Arrêts	Hotărâri regale care nu necesitau înregistrare pentru a căpăta forţă de lege
Aumônier	Ecleziast care oficia în Capela regală
Avocat-général	Reprezentant al Coroanei în Parlament
Bourgeoisie	Membri ai eşaloanelor superioare ale societăţii – în general urbane –, care nu făceau parte din nobilime dar erau suficient de înstăriţi pentru a nu presta muncă manuală, şi care se bucurau de privilegii – spre deosebire de simplul *habitant*
Cahiers	Rapoarte ale delegaţilor prezentate în faţa adunării Stărilor Generale
Carnets	Caietele de notiţe ale lui Mazarin, cu însemnări făcute în grabă, sau în timpul călătoriilor; un valoros ghid al gândurilor şi temerilor sale ascunse
Chambre de Justice	Curte financiară specială creată pentru confiscarea câştigurilor financiarilor şi pentru a da lecţii politice
Clientèle	În uzajul politic, un grup restrâns de persoane dependente de un *patron*, de care sunt legate printr-un interes reciproc pentru prosperare
Co-adjuteur	Titlu ecleziastic purtat de asistentul unui episcop

Code Michau	Numit după autorul său, Michel de Marillac; o compilaţie stufoasă definind domenii ale legii în care era implicat guvernul, şi care stabilea principii şi reguli
Commissaire	Oficial însărcinat cu anumite responsabilităţi într-o *généralité*
Conseil d'État	Consiliul Regal iniţial din care au apărut, o dată cu evoluţia guvernului, câteva organisme cu funcţii specializate şi, sub domnia lui Ludovic XV, Consiliul executiv, *le conseil d'en haut*
Conseil de conscience	Consiliu pentru problemele religioase – întrunit în mod regulat pentru prima oară în timpul regenţei Anei
Corvee	Muncă neplătită datorată seniorului prin uzanţă; corvoadă
Créature	În uzanţa politică, o persoană aflată într-o relaţie bine stabilită de dependenţă faţă de un *patron*
Croquant	Bădăran; nume pentru ţăranii rebeli (sub Henric IV şi Ludovic XIII)
Curé	Preot de parohie
Dérogeance	Pierderea statutului şi privilegiilor de nobil datorită participării la anumite ocupaţii incompatibile cu acest statut, în special activităţi manufacturiere şi comerciale
Dévot	Membru al partidului catolic zelos opus toleranţei faţă de hughenoţi şi înclinat spre o politică externă pro-spaniolă.
Duc et pair	Nobil de cel mai înalt rang, beneficiind şi de privilegiile unui pair – ca deţinător al unui fief înălţat la rangul de *duché-pairie* –, spre deosebire de simplul *duc*
Élection	Circumscripţie financiară administrată de un *élu*, responsabil cu stabilirea *taille*-ei pe baza venitului personal

Enquêtes	Una dintre cele trei camere principale ale Parlamentului
États Généraux / Stările Generale	Adunare a deputaţilor celor trei stări – Biserica, nobilimea şi *Tiers état*, burghezia. S-a reunit în 1614–15, apoi abia în 1789
Fermier	Arendaş, deţinător al unui contract de arendă (*ferme*), responsabil, contra unei sume fixe sau a unui procent din încasări, cu colectarea taxelor senioriale sau regale
Frondă	(de la *fronde* = praştie) Nume dat unei serii de revolte între anii 1648–53; *frondeur* – participant la Frondă
Gabelle	Impozit indirect pe sare, variabil în funcţie de regiune, scutiri şi privilegii
Généralité	Una dintre principalele regiuni administrative (23 în 1643) în care era împărţită ţara, condusă de un *général des finances* şi care a devenit reşedinţă pentru o *intendance*
Les grands	Nume colectiv neoficial pentru nobilii de cel mai înalt rang
Intendant	Comisar regal (vezi *maître des requêtes*) însărcinat cu coordonarea problemelor financiare şi administrative din provincii; un *intendant de l'armée* avea o funcţie mai specializată, dar problemele de disciplină şi aprovizionare aveau implicaţii şi pentru civilii din zona sa de responsabilitate
Lèse-majesté	Înaltă trădare, lezmaiestate
Lettre de cachet	Scrisoare purtând sigiliul unui suveran şi semnată de un *secrétaire d'État*, care conţinea un ordin de întemniţare sau de exil, fără judecată prealabilă
Lit de justice	Ceremonie la care regele asista personal şi în care putea impune înregistrarea edictelor în Parlament sau alte curţi supreme

Livră	Monedă curentă echivalentă cu 20 *sous* (1 *sou* = 12 dinari)
Maître des requêtes	Judecător regal pe lângă *Conseil du roi*, de obicei prima treaptă către o funcţie mai înaltă; *intendants* proveneau de cele mai multe ori din *maîtres*
Mazarinades	Pamflete scrise în timpul Frondei şi îndreptate în special împotriva lui Mazarin
Noblesse d'épée	Militarii, nu neapărat vechea nobilime, care au primit privilegii pe baza serviciului feudal
Noblesse de robe	Nobilime provenită din cele mai înalte ranguri ale justiţiei şi administraţiei
Office	Post guvernamental permanent deosebit de o funcţie temporară (vezi *intendant*); post în general de vânzare (vezi *paulette*), uneori conferind statutul de nobil; *officier* – deţinător al postului
Parlement / Parlament	Curte de apel supremă, formată din trei curţi – *Grande Chambre, Enquêtes, şi Requêtes* – cu largi puteri juridice şi administrative. Parlamentul din Paris (în text doar Parlamentul) avea jurisdicţie peste mai mult de 1/3 din regat, având responsabilitatea înregistrării edictelor regale. În afara celui din Paris, în 1643 mai existau 9 parlamente provinciale, la Toulouse, Bordeaux, Grenoble, Dijon, Rouen, Aix, Rennes, Pau şi (1633) Metz.
Paulette sau *droit annuel*	O formă de recompensă care îl ajuta pe un *officier* să-şi transmită funcţia în schimbul a 1/60 din valoarea sa estimată. Reînnoirea ei făcea posibile negocieri între Coroană şi *officiers*
Place de sûreté	Oraş căruia i se permitea, conform Edictului din Nantes, să aibă o garnizoană hughenotă
Politiques	Termen folosit, în special în timpul războaielor religioase, pentru persoanele care puneau interesele politice ale Franţei mai presus de devoţiunea religioasă; în sens mai larg, *bons français* (opus lui *dévots*)
Premier-président	Preşedinte al *Grande Chambre* din Parlament; singura funcţie din Parlament (nu un post ci *charge*, şi revocabilă) în care numirea era făcută de rege
Procureur-général	Unul dintre *gens du roi*, reprezentanţi ai regelui în Parlament
Proviseur	Administrator al unui colegiu
Receveur	Oficial responsabil pe plan local cu colectarea taxelor
Rente	Titlu de valoare emis de guvern şi garantat de veniturile municipale; *rentier* – beneficiarul acestor venituri
Secrétaire d'État	Iniţial simplu secretar, deţinătorul acestei funcţii venale a devenit conducătorul unui departament ministerial, responsabil pentru *généralités*. Numai cei convocaţi în mod regulat la *conseil d'en haut* erau desemnaţi *ministres*
Sol pour livre	Taxă de 5% din vânzări introdusă în 1640
Subsistances	Taxe plătite de orăşeni pentru a fi scutiţi de încartiruirea trupelor
Surintendant des finances	Şeful administraţiei financiare
Taille	Principala taxă directă, impusă pe venit – *taille personnelle*, aplicabilă în *pays d'élection* – sau pe proprietate – *taille réelle* în *pays d'états*
Testament Politique	Parţial scris sau dictat de Richelieu şi urmărind în linii mari planul lui general; o valoroasă sursă pentru ideile şi politica sa

Toisé	Taxă (anulată în 1643 după ce a fost puternic contestată) asupra caselor din suburbiile pariziene
Traitants	Financiari care încheiaseră un contract, sau *traité*, cu Coroana, în general pentru a percepe taxe sau pentru a vinde funcţii
Trésoriers de France	Oficiali financiari care conduceau *bureaux des finances* din fiecare *généralité*

Bibliografie suplimentară

Documente esenţiale pot fi studiate în lucrările:

Richard Bonney (ed.), *Society and Government under Richelieu and Mazarin* (Macmillan, 1988)

J. H. Shennan, *Government and Society in France, 1461–1661* (Allen and Unwin, 1972)

Pentru prezentarea contextului general şi detalii suplimentare:

Robin Briggs, *Early Modern France, 1560–1715* (Oxford, 1977)

Peter Campbell, *The Ancien Régime in France* (Blackwell, 1988)

James B. Collins, *The State in Early Modern France* (Cambridge, 1995)

P. Goubert, *The Ancien Régime* (1969, trad. Weidenfeld, 1973)

R. Mandrou, *Introduction to Modern France* (Arnold, 1975)

Orest Ranum, *The Fronde – a French Revolution* (Norton, 1993)

V.L. Tapié, *France in the Reign of Louis XIII and Richelieu* (1952, trad. Cambridge, 1984)

G.R.R. Treasure, *Seventeenth Century France* (ediţie revăzută, John Murray, 1981)

Două valoroase colecţii de eseuri:

L. Brockliss (ed.), *Richelieu and his Age* (Oxford, 1992); vezi, de exemplu, eseul lui D. Parrott „*Les Grands* and the Army" şi eseul lui H. Weber despre politica externă a lui Richelieu

P.J. Coveney (ed.), *France in Crisis* (Macmillan, 1975): printre alte eseuri, conține și o introducere la opera lui Mousnier.

Biografii – o selecție:

J. Bergin, *Cardinal Richelieu, Power and the Pursuit of Wealth* (Yale, 1985)
R. Kleinman, *Anne of Austria, Queen of France* (Ohio, 1985)
R. J. Knecht, *Richelieu* (Longman, 1991)
Lloyd Moote, *Louis XIII – the Just* (California, 1989)
Geoffrey Treasure, *Mazarin* (Routledge, 1995)

Pentru studii mai aprofundate, câteva cărți esențiale pentru înțelegerea perioadei:

William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth Century France* (Cambridge, 1985)
Y.M. Bercé, *History of Peasant Revolts* (trad. Cornell, 1990)
Richard Bonney, *Political Change in France under Richelieu and Mazarin* (Oxford, 1978)
Julian Dent, *Crisis in Finance: Crown, Financiers and Society in Seventeenth Century France* (David and Charles, 1973)
Sharon Kettering, *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth Century France* (Oxford, 1986)
Lloyd Moote, *The Revolt of the Judges: the Parlement of Paris and the Fronde, 1647–52* (Princeton, 1972)
David Parker, *The Making of French Absolutism* (Arnold, 1983)
Orest Ranum, *Richelieu and the Councillors of Louis XIII* (Oxford, 1963)

Regimul cardinalilor (1624–1661) a avut un mare impact asupra guvernului și societății franceze. A existat o continuitate esențială atât în politica externă, cât și în cea internă. Fronda a produs o ruptură care, în timp, s-a adâncit sau s-a micșorat; dar eșecul acestei mișcări a întărit tendința spre absolutism și i-a consolidat principiile. Relația dezvoltată între Richelieu, politicianul matur, și tânărul diplomat Mazarin s-a bazat pe un respect reciproc. Și totuși, diferențele între ei sunt izbitoare. Dacă impresionanta ascensiune către putere a lui Richelieu poate fi justificată, în fiecare etapă a sa, prin tradiția de familie și abilitatea personală, cea a lui Mazarin pare să aibă la bază un spirit de aventură, o întâmplare în care, la fiecare pas, omul sfidează șansa.

Studiul de față se concentrează asupra modurilor în care Richelieu și Mazarin și-au înțeles rolurile și și-au exercitat puterea, și asupra felului în care au folosit această putere.

ISBN 973-566-082-2

Geoffrey Treasure • RICHELIEU și MAZARIN

Geoffrey Treasure

RICHELIEU
ȘI
MAZARIN

Editura Artemis

Repere în istorie